

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Petir Mateev

ÇEVİRİ VE SUNUŞ Hüseyn Mevsim

Osmanlı Topraklarından Anılar

1861-1904

KitapYAYINEVİ

OSMANLI TOPRAKLARINDAN ANILAR
1861-1904

KİTAP YAYINEVİ – 367
ANI VE YAŞAM DİZİSİ – 42

OSMANLI TOPRAKLARINDAN ANILAR; 1861-1904 / PETİR MATEEV

ÖZGÜN ADI
Автобиография, Спомени, Дейност
© 2020, KİTAP YAYINEVİ LTD.

Кингата е преведена с подкрепата на Национален фонд "Култура"
BU KİTAP BULGAR ULUSAL KÜLTÜR FONUNUN ÇEVİRİ DESTEĞİYLE YAYINLANMIŞTIR

© 2018, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEÇE SAYGI, KORSANA HAYIR

ÇEVİRİ, SUNUŞ VE NOTLAR
HÜSEYİN MEVSİM

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂÇİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44843
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: KİTAP@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
ARALIK 2020, İSTANBUL
978-605-105-202-1

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44686
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

Osmanlı Topraklarından Anılar

1861-1904

PETİR MATEEV

ÇEVİRİ, SUNUŞ VE NOTLAR
HÜSEYİN MEVSİM

KitapYAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 9

PETİR MATEEV'İN HAYATI VE TOPLUMSAL FAALİYETLERİ / HÜSEYİN MEVSİM 9

1- MALTA ADASI'NDA VE ROBERT KOLEJDE TALEBELİÇİM (1861-1869) 17

İSTANBUL YOLCULUĞU 17

BALKAPAN HAN 19

BULGAR KİLİSESİ 21

MALTA ADASI'NDA 23

MALTA PROTETAN KOLEJİ 24

İSTANBUL'DA KOLERA SALGINI 26

ROBERT KOLEJ 26

2- BİR İNGİLİZ ASILZADE KADINLA ANADOLU KAZAN BİZ KEPÇE (1875) 30

İNGİLİZ HİZMETİNDE 30

ANADOLU KAZAN BİZ KEPÇE 31

İZMİT 33

ANKARA 33

ESKİŞEHİR 34

NASTRADİN [NASRETTİN] HOCA'NIN KABRİ 35

KARAHİSAR 35

KÜTAHYA 35

DERVİŞLERİN ŞEHİRİ, SELÇUKLUNUN MERKEZİ KONYA 36

TEHLİKELER NASIL ATLATILIYORDU? 38

KARAMAN 39

YÖRÜKLER 40

MERSİN 42

KIBRIS ADASI 42

LARNAKA 44

BEYRUT 45

HERKES KENDİ YOLUNA 45

3- DR. GEORGE SMİTH İLE ARKEOLOJİK SEYAHAT (1876)	46
DR. GEORGE SMİTH İSTANBUL'DA	46
YENİ BİR BİLİMİN ORTAYA ÇIKIŞI	47
BULGARLARIN DERTLERİNİ DERT EDİNEREN DR. ALBERT LONG İLE VEDALAŞMA	48
PETİR MATEEV NİYE PETER MATHEWSON OLDU?	48
HALEP'TE	49
FIRAT BOYUNDA DEVASA HITİT HARABELERİ VE ESERLERİ	49
KARKAMIŞ'TA ORTAYA ÇIKARILAN SÜTUNUN ÜZERİNDEKİ YAZI	50
SMİTH'İN YAZIYI İNCELEMESİ	51
KADİM KALDE BAŞKENTİ UR, AVRAM'IN [İBRAHİM] DOĞDUĞU YER	52
YENİDEN HALEP'TE	52
DİCLE BOYUNCA	53
FIRAT ÜZERİNDEN NİNOVA KAZILARINA	53
ÇÖLDE	54
PALMİRA KRALİÇESİ ZENOBİA [ZENNUBE]	54
HARUN REŞİD'İN ŞEHİRİ BAĞDAT'TA	55
BABİL VE BABİL ÇİVİ YAZISI	57
ÇİVİ YAZISININ ÇÖZÜMLENMESİ	57
NİNOVA KAZILARININ ERTELENMESİ	58
BASRA KÖRFEZİ'NDEN GERİYE	58
CENNET BAHÇESİ GİRİŞİNDE KARANTİNA	59
YENİ PADİŞAH	60
BEDEVİLER	60
ŞARK ÇİBANİ	61
BAĞDAT DÖNÜŞÜ İKİNCİ KARANTİNA	61
PETROL KUYULARININ GÜNÜMÜZDE KULLANIMI	62
MUSUL, NİNOVA HARABELERİ, LAYARD'IN KAZILARI	63
YONA [YUNUS] PEYGAMBER'İN KABRİ	64
FİN PROFESÖRÜN VEFATI	64
NUH'UN GEMİSİ'NİN OTURDUĞU CEZİRA [CİZRE] HÖYÜĞÜ	65
MARDİN'DE SÜRGÜN BULGARLAR	65
DİYARBAKIR'DAN FIRAR EDEN SÜRGÜNLER	66
URFA'DA (KADİM EDESA)	67

FIRAT KIYISINDAKİ BİRECİK'TE. DR. SMİTH'İN HALSİZLEŞMESİ 67

HALEP'E HEKİM İÇİN KOŞTURMA 67

DR. GEORGE SMİTH'İN HALEP'TE VEFATI 68

İSTANBUL YOLUNDA 69

DR. SMİTH'İN FAALİYET RAPORU İÇİN BRİTİSH MUSEUM'DAN TEŞEKKÜR MEKTUBU 69

KARŞILAŞTIĞIM EGZOTİK HALKLAR 70

YEZİDİLER 70

ALEVİLER 71

YÖRÜKLER 71

4- İSTANBUL'DA TÜRK HİZMETİNDE (1876-1877) 72

MİLLETLERARASI POSTA ŞEBEKESİ ŞEFLİĞİM 72

FES YERİNE FÖTR ŞAPKAYLA GÖREV BAŞINDA 73

SAVAŞ ALANINDAN TEHLİKE SİNYALLERİ 73

KANADA'YA İSKÂN EDİLMEK İSTENEN BULGAR KÖYLÜLER 74

BÜKREŞ'TE. BULGARİSTAN'DAKİ KARARGÂHA DOĞRU 75

5- OSMANLI İDARESİNDE BİR BULGAR SÜLALE: BOGORİDİLER 76

SİSAM ADASI KNEZİ STEFAN BOGORİDİ 76

"VARVAROS BULGAROS!" 78

STEFAN BOGORİDİ'NİN FENER'DEKİ KONAĞI 78

SULTAN MAHMUD BULGAR EVİNDE 79

STEFAN BOGORİDİ'NİN ARNAVUTKÖY'DEKİ KÖŞKÜ 79

SULTAN ABDÜLMECİD BULGAR DÜĞÜNÜNDE 79

KARATEODORİ PAŞA DA BULGAR ASILLI 80

STEFAN BOGORİDİ'NİN KÖŞKÜ – AMERİKAN KIZ KOLEJİ 81

ŞARKİ RUMELİ VALİSİ ALEKO PAŞA'NIN HUSUSİ KÂTİBİ 81

JİMNASTİK CEMİYETLERİ 82

ALEKO PAŞA'NIN ÖDÜNSÜZ VE ONURLU KİŞİLİĞİ 82

ALEKO PAŞA – CÖMERT VE YURTSEVER BİR BULGAR 84

ALEKO PAŞA – GÖRGÜLÜ, BEŞ DİL BİLEN CESUR VE KARARLI BİR KİŞİ 84

ALEKO PAŞA – RUS SİYASETİNİN ÖNÜNDEKİ ENGEL 85

ALEKO PAŞA'NIN ŞARKİ RUMELİ'YE HİZMETLERİ 86

GAVRİL EFENDİ	87
GAVRİL PAŞA'NIN KİŞİLİĞİ	87
GAVRİL PAŞA'NIN HİYANETİ	89
EMARETİN VE VİLAYETİN RUSYA'YA BORCU MESELESİ	89
KNEZİN VE VALİNİN ORTAK KADERİ	90
GAVRİL PAŞA'NIN TAYİNİ ÜZERİNE İSTİFAM	90
RUS TEMSİLCİNİN KÜKREMESİ	91
"NE HUZURSUZLUĞU YAHU?!"	91
RUS DİPLOMASİSİ BİZİ ASTI OLARAK GÖRÜYORDU	91
BOGORİDİ SOYADININ TARİH OLMASI	92

6- EDİRNE'DE TİCARİ TEMSİLCİ (1897-1904) 93

EDİRNE'DEKİ FAALİYETLERİM	93
1878 ATEŞKESİNİN İMZALANDIĞI MASA	94
GÖNDERE ÇEKİLEN BULGAR BAYRAĞI	94
EDİRNE'DE FUTBOL	95
EDİRNE'DE SUİKAST HAZIRLIĞI	95
AYASOFYA KİLİSESİ FOTOĞRAFI	96
GERİ ÇAĞRILMAM	96
EDİRNE'DE TARİHİ ESERLER	97
BU MİHAL BEY DE KİM OLA?	97
EDİRNE HANLARI	98
EDİRNE'DE BULGARLAR	99

EKLER 101

DİZİN 107

PETİR MATEEV'İN HAYATI VE TOPLUMSAL FAALİYETLERİ

KOTEL [KAZAN] DEDİKLERİ DAĞLIK MEMLEKET

Petir Mateev, Kazan'da varlıklı bir ailede dünyaya geliyor (1850). Bulgar topraklarını batıdan doğuya keserek coğrafi açıdan ülkeyi kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayıran Kocabalkan'ın doğusunda, stratejik konumlu bir geçitte yer alan Kazan'da, 15. yüzyıla tarihlenen bir timar sicilinde 53 hanenin yaşadığı ve bunların derbentçi olduğu belirtiliyor. Kuzeyle güneyi bağlayan dağ geçidini korumaları karşılığında Osmanlı döneminde özel imtiyazlardan yararlandığı için iktisat, eğitim ve kültür açısından öteki Bulgar yerleşimlerinden birkaç adım öne çıkan kasabada Piskopos Sofroni (1739-1813), Stefan Bogoridi (1770-1859), Dr. Petir Beron (1795-1871), Neofit Bozveli (1785-1848), Gavril Krıstevič (1820-1898), Georgi Rakovski (1821-1867), Krıstyo Rakovski (1873-1941), Anastas Petrov (1899-1978) ve Peter Datcheff (1896-1968) ile hemen yanı başındaki yerleşimlerde de Zahari Stoyanov (1850-1889), Todor İkonomov (1835-1892) ve Yordan Yovkov (1880-1937) gibi Bulgaristan'ın siyaset, bilim, sanat ve kültür tarihi açısından önemli kişiler dünyaya geliyor.

Dağlık arazi tarıma elverişli olmadığından, hayvancılığa yönelen ahalı meraların yetersizliği nedeniyle koyun sürülerini önce kuzeydeki Karnobat [Karınabad] düzlüğüne, buralar da yetersiz kalınca kuzeydoğudaki Dobruca Ovası'na kadar götürüyor. Sözgelimi Petir Mateev'in dedesi Hacı Petir'in anılan ovada binden fazla koyunun bakıldığı on üç kışlağı, bin hergelesi (yaban atı) bulunduğu ve padişahın ordusuna tayın sağladığı belirtiyor.¹ Bu hayvancılık ekonomisinin sonucu olarak celepliğin ve elde edilen yünden dolayı da abacılık, kaytancılık, şayakçılık gibi zanaatların olabildiğince geliştiği görülüyor. (Osmanlı İmparatorluğu'nda aba dokuyan ilk tekstil fabrikasının 1834'te Dobri Jelyazkov tarafından Kazan'ın da bağlı olduğu İslimye'de kurulması ve 500 işçiyle faaliyete geçirilmesi de tesadüf değildir.)

¹ Stoyanov, Zahari. Zapiski po bilgarskite vistaniya, s. 43, Sofya, 1983.

Celepler, özellikle Kurban Bayramı arifesinde on binlerce koyunu ve burmalı koçu önlerine katarak İstanbul'a getirirlerken, abacılar da imparatorluğun önemli merkezlerine yerleşerek aba ve şayaktan kıyafetler dikeyor, ticari faaliyetlerde bulunuyorlar. Zamanla nüfusu çoğalan bu yerleşimlerde oluşan çorbacı zümresi o kadar güçlü ve etkili hale geliyor ki buraya Türk müdür, kadı ve zaptiye gibi görevlilerin tayinini bile önleyebiliyor. Hatıratını sunduğum Mateev de, "Kazan'da, bir subaşı ve iki seymen [kolcu] dışında Türk görevli yoktu" diye tanıklık ediyor.²

Mateev'in dedesi ve akrabaları memleketlerinin dar sınırlarını aşarak İstanbul'da Bulgar ticaret erbabının toplandığı Balkapan Han'da yazıhaneler tutuyor ve ticari faaliyetlerde bulunuyorlar. Babası, Kuruçeşme Yüksek Rum Mektebinden mezun oluyor (1843); küçük yaşta anasını kaybetmesi ve üvey ana yanında büyümesi Petir'in iç dünyasında yaralar açarak karakterine de yansıyor. İlk eğitimine doğduğu yerde başlıyor, ancak dönemin kilise temelli Rum-Bulgar çatışmasından kaynaklı atmosferine kapılan baba, Rumca eğitimin etkisinden uzaklaştırmak istediği oğlunu uzak yerlere göndermeye karar veriyor.

BİR KOLEJDEN ÖTEKİ KOLEJE

1861'de, baba henüz on bir yaşındaki oğlunu İstanbul üzerinden Malta Adası'nda, 1846'da açılan İngiliz Protestan Kolejine gönderiyor. Burada kaldığı dört yıl boyunca delikanlı, Bulgarlar arasında henüz yaygın olmayan İngilizceyi ana dili kadar iyi öğreniyor.

Kolej kapatıldıktan sonra, öteki Bulgar talebelerle koleranın pençesinde kıvranan İstanbul'a dönerek eğitimini Robert Kolejde sürdürüyor (1865). Tabii ki her iki koleje de kabul edilerek burslu okuyabilmesinde, o yıllarda Bulgar gençler arasında adeta cirit atan Amerikan Protestan misyonierlerinin büyük rolü oluyor. Talebelik yıllarında misyonier çevreleriyle kurduğu bağları ve ilişkileri ömrü boyunca canlı tutmaya çalışan Mateev, gün geliyor onlar hakkında kitaplar yazarak hatıralarını milletin hafızasında yaşatıyor,³ hatta onların dara düşen vârislerine Bulgar Devleti'nin yardım etmesini sağlıyor.

2 Mateev, Petir. Avtobiografiya, spomeni, deynost, s. 94, Sofya, 2017.

3 Sözelimi 1934'te Albert Long, George Washburn, Edwin Pears, Eugene Schuyler, Januarius MacGahan ve Lady Strangford'un hayatlarını anlattığı Veliki blagodeteli na bulgarskiya narod (Bulgar Halkının Büyük Hamileri) başlıklı bir kitabı yayınlanıyor.

İNGİLİZ ASILZADE KADINLA ÇILGIN SEYAHAT

1869'da mezun olduğu Robert Kolejden sonra, mütevellim diye adlandırdığı Dr. Albert Long'un referansıylay payitahttaki İngiliz Posta İdaresinde [British Post Office] çalışma hayatına atılıyor. Maceracı ruhunu dizginleyemeyen ve içi içine sığmayan Bulgar delikanlı denizaşırı seyahatlere çıkmanın, yabancı coğrafyalar keşfetmenin hayaliyle adeta yanıp tutuştuğı bir sırada başına talih kuşu konuyor. Atla bütün Anadolu'yu kat ederek Bağdat'a gitmeyi hedefleyen bir İngiliz asilzade kadına refakat etmek üzere İngilizceye hâkim, yerel şartları bilen güvenilir biri aranıyor. Payitahta İngiliz ve Protestan çevresinde yaşayan, Anglosakson kültürünü özümsemiş Mateev'e bu görev teklif edilince o da seve seve kabul ediyor.

Demiryolunun bittiğı noktadan sonra telgraf telleri takip edilerek İzmit üzerinden Ankara'ya ulaşılıyor, ancak kuraklıktan kaynaklı kıtlığın neden olduğu yolun emniyetli olmayışı nedeniyle İngiliz asilzade kadın ve ona refakat eden 24 yaşındaki Bulgar genci geri dönmeye ikna ediliyor. Ama Beypazarı'na kadar geri döndükten sonra niyet değiştiriliyor ve Eskişehir, Konya, Karaman, Mersin ve Silifke üzerinden Kıbrıs Adası'na, kuzeyden güneye kat edilen adadan da Beyrut'a geçiliyor. Burada Petır Mateev uzun ve meşakkatli yolculuk tecrübesi olmadığından yorgunluk ve öngörülemeyen zorluklar karşısında sıkça sinir krizleri geçiren asilzade kadını kaderine terk ediyor. İlginçtir ki gerek hatıratında gerekse diğer yazışmalarında ve notlarında 1875'in çetin şartlarında İstanbul'dan Mersin'e kadar atla, Mersin'den Silifke'ye ve Kıbrıs'a kadar vapurla, Kıbrıs'ta gene atla ve Kıbrıs'tan Beyrut'a kadar vapurla yolculuk ettiği İngiliz asilzade kadının adını hiçbir yerde anmayarak adeta bir sır gibi saklıyor.

DR. GEORGE SMİTH İLE ARKEOLOJİK SEYAHAT

İstanbul'da yeniden posta telgraf idaresindeki görevine dönmesinden kısa süre sonra, Asur ve Babil medeniyeti uzmanı ünlü bir İngiliz arkeoloğun İstanbul'a geldiğı ve British Museum adına yapacağı arkeolojik kazılar için refakatçi arandığı anlaşıyor. Böylece, yerel idareciler nezdinde kolaylık sağlaması için adını Peter Mathewson olarak değiştiren Bulgar genç, Dr. George Smith ile 1876'nın Mart ayının başında vapurla İzmir'den hareket ederek

İskenderun'a ayak basıyor. Buradan da Halep'ten Karkamış'a, Bağdat'tan Kurna'ya ve Musul, Mardin, Diyarbakır, Urfa ve Birecik'e kadar, kimi at sırtında, kimi Fırat ve Dicle üzerinden bütün Yakınoğu coğrafyası dolaşıyor. Mart-Temmuz arasında süren bu fevkalade ilginç bilimsel ve arkeolojik seyahat Dr. Smith'in yakalandığı dizanteri sonucu Halep'te vefatıyla son buluyor.

Tehlikeli salgın hastalıklar arasında, ağır karantina şartlarında ve aşırı sıcaklıklar altında geçen, ayrıca Osmanlı Devleti'nin çalkantılı bir dönemine rast gelen bu hummalı çalışmadan iki fevkalade önemli bilimsel sonuç elde ediliyor: Hitit başkenti Karkamış'ın konumu tespit ediliyor, ayrıca British Museum için Bağdat'ta bir antika satıcısından önce 800 adetlik sonra da 2.600 adetlik çivi yazısı tablet koleksiyonları satın alınıyor. Hitit, Asur ve Babil tarihi açısından değerli bilgiler içeren bu koleksiyon, Mateev'in pratik zekâsı sayesinde Londra'ya gönderiliyor. Hatıra olarak kendisiyle getirdiği beş adet çivi yazısı tableti ise, bugün memleketindeki Tarih Müzesinde muhafaza ediliyor.⁴ Meslekten bir tarihçi veya sanat tarihçisi olmayan bu sıra dışı Bulgarın,⁵ son nefesini verinceye kadar yanından ayrılmadığı George Smith'in bilime adanmışlığından ve canı pahasına sürdürdüğü çalışmalarından fevkalade etkileniyor ve eski eserlere büyük ilgi duymaya başlıyor.

BOZ BULANIK ZAMANLAR

İstanbul'a dönen Mateev, İngiliz Frank Scudamore'un şefliğinde oluşturulan ilk Türk posta telgraf idaresinde çalışmaya başlıyor, hatta posta telgraf alanında görev yapan ilk Osmanlı memuru olduğunu iddia ediyor. Başarıyla yürüttüğü çalışmalarında takdir de ediliyor, ancak Nisan 1877'de Osmanlı-Rus Savaşının başlamasıyla kendini payitahtta güvende hissetmeyince İngilizlerin yardımıyla vapurla Trieste'ye geçiyor; buradan da gittikçe kızışan savaşta herhangi bir görev üstlenmek isteğiyle soluğu Bükreş'te alıyor. Ancak kendisinin de itiraf ettiği gibi uzun yıllar Bulgar ortamına, gündemine ve meselelerine

4 MÖ 6.-5. yüzyıla tarihlendirilen ve Babilli Egibi ailesinin ticari faaliyetleriyle ilgili bu beş tabletin içerikleri hakkında bakınız: Panayotov, Strahil. "Klinopisnite tablički ot Kotel", s. 317-326, şu kitabın içinde: Petir Mateev, *Autobiografiya, spomeni, deynost*, Sofya, 2017.

5 Sözelimi memleketindeki Tarih Müzesine bağışladığı mozaik parçalarının muhafaza edildikleri sandığın üzerinde, "Mozaik. Sarayburnu'nda, demiryolu kazısı sırasında Bizans İmparatorluk Sarayı harabelerinden tarafımca toplanmıştır. İstanbul, 1872" notu dikkat çekiyor.

yabancı kalan Mateev'in bazı tutarsız ve aceleci tavırları Rusları işkillendirince İngiliz ispiyonu olduğu şüphesiyle tutuklanıyor, Bükreş ve Kışinev'de bir süre hapiste kaldıktan sonra birilerinin devreye girmesiyle serbest kalabiliyor.

Savaşın sona ermesiyle kısa süre Rusçuk İstinaf Mahkemesi sekreterliği (1878) yapıyor ve sonra İstanbul'a dönerek İngiliz çevrelerinde kendisine verilecek uygun görevi bekliyor. 1879 sonbaharında Sofya'ya başkonso-los tayin edilen ilk İngiliz diplomatı W. Gifford Palgrave'ın sekreteri sıfatıyla memleketine dönüyor. İngiliz diplomata bütün gezilerinde eşlik ediyor, ayrıca Tırnova'daki Kurucu Meclisin⁶ oturumlarını ve tartışmalarını izliyor, diplomasinin incelikleriyle ve kendine özgü kurallarıyla yakından tanıyor. Görevi bıraktıktan sonra birkaç aylığına (Haziran-Eylül 1879) Sofya posta telgraf kurumunun şefliğini üstleniyor, ardından da soluğu Filibe'de alıyor.

ŞARKİ RUMELİ VİLAYETİ'NDE

Berlin Kongresinin 13. maddesi uyarınca oluşturulan Filibe merkezli Şarkî Rumeli Vilayeti'nde, 10 Ekim 1879'da Vali Aleksandır Bogoridi'nin (Aleko Paşa) kançılıyasında göreve başlıyor; iki yıl sonra (1 Mart 1881) hususi kâtipliğe, Kasım 1884'te de özel kalem müdürlüğüne getiriliyor, ayrıca birkaç komisyonun faaliyetlerinde görev alıyor. Hatıratında bunu belirtmekten kaçınsa da, faaliyetlerinden ve hizmetlerinden dolayı Babıâli tarafından Üçüncü Derece Mecidiye Nişanı ile ödüllendiriliyor.⁷ Petir Mateev, her ikisi de hemşerisi olan, hatta her ikisiyle de akrabalık bağlarına sahip olduğu Aleko ve Gavril paşaların kişilikleriyle yönetim tarzlarını hatıratının sayfalarında gayet öznel biçimde değerlendiriyor; paşalardan birincisi yüceltilmenin ötesinde göklere çıkartılırken, ikincisi adeta yerden yere vuruluyor.

BULGARİSTAN EMARETİ'NDE

Filibe'den ayrıldıktan sonra 1,5 yıl İçişleri Bakanlığında müfettişlik yapan Mateev bilahare Rusçuk-Varna demiryolu komiserliğine getiriliyor (1886); boş kalan Bulgar tahtına oturtulacak yeni knez adaylarıyla görüş-

6 17 Nisan-25 Haziran 1879 tarihleri arasında, eski Bulgar başkenti Tırnova'da toplanan ve Aleksandır Batenberg'i Bulgar knezi seçen meclis.

7 *Maritsa*, sayı 265, 3 Mart 1881. "Valilik Hususi Kâtibi Maytof Efendi'nin 3. derece Mecid Nişanı"yla ödüllendirildiği hususu başka kaynaklarca da doğrulanıyor: Aydın, Mahir. *Şarkî Rumeli Vilayeti*, s. 245, Ankara, 1992.

melere katılmak üzere üç aylığına Avrupa'ya gönderiliyor (1887); bu misyon, tahta Ferdinand'ın getirilmesiyle sonuçlanıyor. Mateev daha sonra Bulgaristan Emareti Posta Telgraf İdaresinin genel müdürlüğünü üstleniyor (1887-1893), iki posta telgraf dünya kongresine (Paris, 1890; Viyana, 1891) katılıyor, sektörün gelişmesine önemli katkılarda bulunuyor.

1891'de, Babıâli'yle posta konvansiyonu imzalamak üzere İstanbul'a gönderiliyor. Hatıratında, "Hazırlamış olduğum taslak uygun görülerek kabul edildi. Ancak gönderilerin nerede teslim alınacakları ve teslim edilecekleri hususunda pürüz çıktı. Teslimat işi şimdiye kadar Mustafapaşa'da, Türk toprağında yapılıyordu. İleride de aynı şekilde devam etmesini teklif ettim. Ancak yazılı olarak buna razı gelinmesi, Şarki Rumeli'nin Bulgar toprağı olarak kabul edildiği anlamı taşıyacağından, mesele daha yüksekte yerde çözümleninceye kadar konvansiyonun imzalanması ertelendi" dedikten sonra şu örneklerle devam ediyor: "İran Şahı Bulgaristan'ı ziyaret etti. Türk temsilci resmi kıyafetiyle onu Vakarel Garı'nda karşıladı, çünkü Bulgaristan ve Şarki Rumeli Vilayeti arasındaki sınır buradan geçiyordu."⁸

EDİRNE'DE TİCARİ TEMSİLÇİ

Ülkesindeki siyasi istikrarsızlığın ürünü olan keskin değişikliklerden nasibini alan Mateev maddi sıkıntılara düşünce, talepte bulunması üzerine Edirne'deki ticari temsilcilik görevine tayin ediliyor. Ocak 1897'de başladığı bu göreviyle ilgili hatıratında aktardığı bilgiler ve gözlemler Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan Emareti arasındaki diplomatik kuralların teoride ve pratikte nasıl işlediğinin görülmesi açısından önem arz ediyor.

Edirne'de sivri mizacıdan dolayı sıkça dönemin valisi Arif Paşa'yla ihtilafa düşüyor, ayrıca diplomatik teamüle aykırı olarak temsilciliğe Bulgar bayrağı ve armasını asmaktan çekinmiyor. 1899'da Kırklareli Mutasarrıfı Mustafa Neşet Bey ile Dertli Mustafa Bey'i Bulgarlara sempatiyle yaklaşımlarından, Vilayet Matbaası Müdürü ve *Edirne Gazetesi* yayıncısı Şevket Bey'i de gazetenin Bulgarca da yayınlanmasını desteklediğinden dolayı Bulgar nişanlarıyla ödüllendirilmelerini bakanlığına teklif ediyor. Bir yıl gecikmeyle de olsa teklif bakanlıkça onaylanıyor. Mateev Ocak 1904'te Sofya'ya alınıyor.

⁸ Mateev, Petir. *Avtobiografiya, spomeni, deynost*, s. 223, Sofya, 2017.

Amerika'da, Saint Louis'te düzenlenen fuara (1904) ülkesinin katılımını organize eden Mateev, Başkan Theodore Roosevelt'ten öğle yemeği daveti alıyor. Yeni dünyadan dönünce, ülkesinin Atina temsilciliği (1904) görevine başlıyor; Mayıs 1905'te partizanlık nedeniyle geri çekilmesinin ardından emekli oluyor.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, kalemin kılıçtan sivri olduğu anlayışıyla hareket ederek tanıdığı etkili Anglosakson gazeteciler ve basın yoluyla ülkesinin yürüttüğü siyaseti ve davayı savunarak lobi oluşturmaya çalışıyor.⁹

Petr Mateev ilk Bulgar tiyatro sanatçılarından Matilda Popoviç ile evliliğinden (1880) çocuğu olmadığı için, eski bir aile geleneği olan hayırseverliği sürdürerek bütün mal varlığını eğitim kurumlarına bağışlıyor. Özellikle de memleketi Kazan'da büyük bir okuma yurdunun ve kütüphanenin yapılması için arsa tahsis ediyor ve inşaat masrafını üstleniyor. O yıllarda çıkan *Nezavisimost* (Bağımsızlık), *Kambana* (Kampana) ve *Mir* (Dünya) gibi gazetelerde ve bazı dergilerde hatıra ağırlıklı yazılar kaleme alıyor.

PETR MATEEV'İN HATIRATI

Ülkesinin önde gelen aydınlarından birkaç defa hatıralarını yazması talebiyle karşılaşan Petır Mateev 1934-1938 arasında yakın bir arkadaşının yardımıyla iki asra yayılan anılarını toparlamaya çalışıyor. Ancak tanık olduğu hadiseler ve karşılaştığı kişiler hakkındaki hatıratı bizzat mı kaleme aldığı, yoksa arkadaşına mı dikte ettiği sorusunun cevabı belirsiz. 1943'te, İkinci Dünya Savaşının ağır şartlarında daktiloya çektiirdiği hatıratını kitaplaştırma gayretleri içindeyken, hatta esere önsöz bile yazılmışken, ömrü vefa etmeyince, dosya, daktiloya çekilmiş halde kalıyor.

Bulgar başkentinin İngiliz ve Amerikan bombalarına maruz kaldığı 1944'ün ilk aylarında Mateev'in ömür boyu biriktirdiği zengin arşivinin bir kısmı hasar görüyor, ancak "Avtobiografiya, spomeni, deynost" (Otobiyografi, Hatıralar, Faaliyetler) başlığını verdiği elyazması sağlam kalıyor; aynı yıl dosya, sağlığında vasiyet ettiği üzere, doğduğu kasabanın müzesine gönderile-

9 Strezova, Aleka. "Klinopisni tablitsi, indianski luli, rapiri za fehtovka: Za malko poznatata daritelska deynost na Petır Mateev v Kotlenskoto çitalište (30-te godini na XIX vek)." s. 669, *Sbornik v čest na profesor Petır Delev*, Sofya, 2017.

rek yayınlanacağı zamanı beklemeye başlıyor. 70-80 yıl gecikmeyle de olsa nihayet yayınlama zamanı geliyor.¹⁰ Bu arada, yazarın metnin ekine iliştiirdiğini belirttiği notlar, belgeler ve görsellerin büyük kısmı kayboluyor.

Kaçınılmaz, ancak bazı yerlerde iyice açığa vuran öznel bakış açısına ve değerlendirmeye rağmen, Petir Mateev'in hatıratına 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu tarihinin neredeyse bütün kilit olaylarının yansıdığı görülüyor. Kronolojiye sadık kalınarak kısa notlar ve kesitler şeklinde sade bir anlatım tarzının benimsendiği hatırat sayfalarında, ayrıntılı tasvirlerle ve ifadelerle, derin tahlillere, keza edebi ögelere başvurulmadığı dikkat çekiyor.

19. yüzyıl İstanbul'undaki yoğun Protestan ve Anglosakson ortamında yoğrulan bu sıra dışı Bulgarın Osmanlı ve Britanya imparatorluklarında, Şarki Rumeli Vilayeti'nde, Bulgaristan Emareti'nde ve nihayet Bulgar Çarlığı'nda geçen 93 yıllık inişli çıkışlı ömür serüveninin izdüşümünü niteliğindeki hatıratından, Türk okurun ve tarih araştırmacısının dikkatine mazhar olacak konuları ve kesitleri önceleyerek tercüme etmeyi yeğledim. Bu bağlamda sadece Bulgar tarihini kasteden bazı özel kesitler atlandı, tekrara düşülen yerler de ayıklanmaya çalışıldı.

Bulgar milli ve Ortodoks ruhunun daima canlı tutulduğu Kazan'da dünyaya gelen, ancak Anglosakson ve Protestan değerlerini de özümseyen yazarın Malta Adası'ndaki İngiliz Protestan Kolejinde ve Robert Kolejde eğitimi, İstanbul'dan Beyrut'a kadar bir İngiliz asilzade kadınla maceralı yolculuğu, İngiliz Asur bilimci Dr. George Smith ile Mezopotamya'ya yaptığı arkeolojik seyahati, İngiliz ve Türk posta telgraf ofisindeki görevi, yakından tanıma ve çalışma imkânı bulduğu, Osmanlı idaresinde önemli mevkilere yükselen Bulgar asıllı Bogoridi sülalesi ve Edirne'de ticari temsilciliği, misyonerlik faaliyetleri, Hitit, Asur, Babil ve Sümer arkeoloji çalışmaları, kriket, bowling, masa tenisi, futbol gibi spor dallarının başlangıcı gibi spesifik konular hakkında sunduğu birinci el tanıklıkların ilgiyle okunacağı umudunu taşıyorum.

PROF. DR. HÜSEYİN MEVSİM

Ankara

¹⁰ Son yıllarda hatırat iki ayrı yerde yayımlandı: Mateev, Petir. *Autobiografiya*, Varna, 2014; Mateev, Petir. *Autobiografiya, spomeni, deynost* (Derleyenler Aleka Strezova ve Strahil Panayotov), Sofya, 2017.

MALTA ADASI'NDA VE ROBERT KOLEJDE TALEBELİĞİM (1861-1869)

İSTANBUL YOLCULUĞU

Babam beni okumak için, 1861'in Eylül ayında İstanbul'a götürme hazırlığına başladı. Bir pazartesi günü Burgas'a [Burgaz] doğru yola çıkma-ya karar verildiyse de şiddetli yağmur buna engel oldu. Geleneğe göre salı günleri yola çıkılmıyordu. Ancak babamın bu batıl inancı önemsememesi üzerine ertesi gün Sliven [İslimye] üzerinden Burgaz'a doğru yola çıkıldı. Bu alışlagelmemiş güzergâh soygunculardan korunmak için seçilmiş olmalıydı, kaldı ki acele edilmesine de gerek yoktu –babam haftalık çalışıyordu.

İslimye'de babamın bir arkadaşına misafir olduk. Burada gördüğüm incir ağaçlarının bende yarattığı şaşkınlığı anlatamam, çünkü incir meyvesini sadece kurutulmuş haliyle biliyordum. Ertesi gün akşamüzeri kimin gelip gittiğini görmek üzere uğradığımız bir handa, yeni gelen iki hemşerimize rastladık. Biri babamı kenara çekerek kulağına bir şeyler fısıldadı, ardından da kiliseye birer mum yakmaya gidildi. Hemşerilerimiz silahlı iki kişinin yollarını kestiklerini ve babamın nereden geçeceğini sorduklarını anlattılar; babamın yolculuğuyla ilgili bir şey bilmediklerini söylemeleri üzerine serbest bırakılmışlar.

Anlaşılan bu soyguncular bizim kasabamızdanmış; pazartesi yolda pusuda beklemiş, ancak "salı sallanır" anlayışından dolayı o gün yola çıkılmayacağını düşündüklerinden ertesi gün beklememişler, çarşamba da boşu boşuna beklemişler. Bizi bu soyguncuların elinden batıl inanışları yok saymamız kurtardı; her ne kadar sır olarak tutulsa da, bu adamlar yola çıkacağımızı öğrenmişlerdi.

Burgaz yolunda geç kalınca, Aytos [Aydos] yakınlarındaki ormandan karanlıkta geçmek zorunda kaldık. Kılavuz, tıngırdamasın diye atların dizginlerini çıkarmamızı söyledi; kötü niyetli insanların duymaması için olabildiğince sessiz geçmeliydik.

Vapur için daha erken olduğundan Atanasovo Köyü'nde [Atanas Köy], gölün hemen kıyısında, babamın bir dostuna ait bir çiftlikte gecelemeğe karar verdik. Bana adeta bir deniz gibi görünen bu göl karşısında hayretler içinde kalmıştım. Ancak karayla çevrili olduğunu da görüyordum, oysa denizin uçsuz bucaksız olduğunu hacdan¹ dönenlerin anlattığı hikâyelerden hatırlıyordum.

Ertesi gün bindiğimiz vapurla yaptığımız gece yolculuğundan sonra sabah İstanbul'a ayak bastık. Babam beni [Gavril] Krsteviç'e [Gavril Efendi; Gavril Paşa] ve Hasköy banliyösünde Rumca konuştuğu bir Amerikalıya götürdü. Uzun yıllar bu Amerikalının kim olabileceğini çözmeye çalıştım ve nihayet Dr. E. Riggs'in² hayat hikâyesi elime geçince, 1861'de onun bu banliyöde yaşadığını anladım. Bilindiği üzere Dr. Riggs, Konstantin Fotinov'un³ İzmir'de ilk Bulgarca süreli yayın olan *Lyuboslovie* (Filoloji) dergisini⁴ çıkarmasına imkân sağladı. Dr. Riggs Kitab-ı Mukaddes'in Bulgarcaya tercüme edilmesinde de çok çaba harcadı. Bu amaçla önce Konstantin Fotinov'la, onun vefatıyla da Hristo Kostoviç Siçanov⁵ ile çalıştı.

Gavril Efendi'nin anası, Rada Nine'yi de gördüm; evde herkes ona Ralu diyordu, gözleri zar zor görüyordu; babam ona teyze diye hitap ediyordu, ancak yakınlık derecemiz tam olarak neydi bilmiyorum.

Bir gün babam beni uzak bir yere, Malta Adası'na tahsile göndereceğini söyledi. İstanbul'da Balkapan Han'da, dedemin yazıhanesinde kaldık; yazıhaneyi dedemin elemanları idare ediyorlardı.

1 Ortodoks Hristiyan olan Bulgarların Kudüs'e yaptıkları hac seyahatleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Macarov, Mihail. *Kudüs Yolculuğu. Edirne, İstanbul, İzmir, İskenderiye, 1868-1869*, (Çeviri Hüseyin Mevsim), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.

2 Elias Riggs (1810-1911): Osmanlı topraklarında, özellikle Bulgarlar arasında faaliyet yürüten Amerikalı misyoner. Kitab-ı Mukaddes'in Bulgarcaya tercüme edilerek yayınlanmasına (1871) öncülük ediyor.

3 Konstantin Fotinov (1785-1859): Samokov'da [Çamurluova] dünyaya gelen Bulgar aydınlanmacı; İzmir'de ilk Bulgarca dergiyi çıkarıyor, ayrıca coğrafya kitabı da yayınlıyor. Çamurluova o yıllarda idari açıdan Sofya Sancağı'na bağlı ve 3-4 bin nüfuslu bir kaza merkezi. Son derece elverişli doğa ve iklim koşullarından kasabada hayvancılık ve buna bağlı olarak abacılık, kaytancılık, çulculuk, dericilik gibi zanaatlar gelişiyor, ayrıca daha ortaçağdan itibaren madencilik de önemli geçim kaynağını teşkil ediyor.

4 1842'de duyuru sayısı, 1844-1846 yılları arasında toplam 24 sayısı çıkan bu süreli yayın hakkında daha ayrıntılı olarak bakınız: Mevsim, Hüseyin. "İlk Bulgarca Dergi Liuboslovie İzmir'de Çıktı," *Toplumsal Tarih*, Sayı 225, 86-90, Eylül 2012, İstanbul.

5 Hristodul Kostoviç Siçan-Nikolov (1808-1889): Çamurluova'da dünyaya gelen ve Protestanlığa geçen Bulgar gazeteci, aydınlanmacı.

Uzun yıllar boyunca kilise hakları mücadelemizde⁶ önemli rol oynayan bu mekânı tanıma imkânı buldum. Bilindiği üzere, Balkapan Han'da milli meseleler müzakere edilip karara bağlanıyordu; dava adamları işlerin gidişatı hususunda bilgi almak üzere her zaman bu hanın yolunu tutuyorlardı. İstanbul'a gelen her Bulgar, milli davayla ilgili bir şey öğrenmek için önce Balkapan Han'a uğruyordu. Bu hanı 1861'den itibaren biliyorum; birkaç defa burada konakladım. 1878'den önce ara sıra ziyaret ettiğim, sonra da uğradığım bu han hakkında bir şeyler anlatayım.

BALKAPAN HAN

Pera [Beyoğlu] yönünden gelirken köprüden [Galata Köprüsü] geçince veya Karadeniz'den gelen yolcuların indiği Sirkeci İskelesi'nden, muhteşem Yeni Cami'nin avlusunu ve Piriç [Mısır] Çarşısı'nı geride bırakarak sola dönünce, kendinizi Balkapan Han'ın önünde buluyorsunuz. Bizans döneminden kalan ve iyi korunmuş bu muazzam dörtgen yapı, bir sıra taş ve bir sıra tuğlayla örülmüş. Ticaret için tasarlanan hanın iki katlı ve demir kaplı büyük kapısı sabah açılıyor, akşam kapatılıyordu.

Girişten sonra genişçe ve her tarafında mal depoları olan bir avluya çıkılıyordu. Girişin solunda ve sağında koridora çıkan birer taş basamak bulunuyordu; aşağıdaki geniş avluya açılan koridorun bir ucundan öbür ucuna kadar 30-35 yazıhane yer alıyordu. Koridorun açık tarafına demir kor-

6 Bağımsız kilise mücadelesi: Osmanlı döneminde Bulgar kilisesi birkaç yüzyıl boyunca Fener Rum Patrikliğine bağlanıyor. Uyanış Çağında, Bulgarların çözümü en sıkıntılı talebi, bağlı oldukları Fener Rum Patrikliğinden ayrılarak bağımsız Bulgar kilisesinin temellerinin atılmasıyla ilgili. Siyasi ve iktisadi şartların başka hiçbir yerde payitahttakinden daha uygun olmadığını kavrayan Bulgarlar, bağımsız kilise mücadelesinin kıvılcımını 1840'ların başında burada çıkıyorlar. Yaklaşık otuz yıl süren ve özellikle 1860'tan sonra iyice kızışan, ayrıca iç ve dış siyasi konjonktürün (sözgelimi; her zaman Bulgarların hamiliğine soyunan Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortodoks bütünlüğünün korunmasını istediğinden, ilk başlarda Bulgarların kilise bağımsızlığı mücadelesini desteklemiyor; ancak 1860'larda bazı Bulgarların Fransa'ya başvurarak Katolikliğe geçeceklerini ilân etmeleri, Rusya'nın hadiseye yaklaşımını değiştiriyor) etkisi altında gelişen bu mücadele, 28 Şubat 1870'te Sultan Abdülaziz'in fermanıyla bir anlamda çözüme ve mutlu sona ulaşıyor. Bulgarlara, Fener Rum Patrikliği bünyesinde kalmak suretiyle işlerinde özerk olacak bir ekzarhlık kurmalarına izin veriliyor. 1871'de Ortaköy'de oldukça geniş katılımlı bir kilise toplantısı düzenleniyor ve Bulgar kilisesinin tüzüğü kabul ediliyor. Ertesi yıl, sivil ve ruhanilerden oluşan Muvakkat Muhtelit Komisyon, Lofçalı İllarion'u ilk Bulgar ekzarhı olarak seçiyor, ancak dört gün sonra yerine Vidin Metropoliti Antim I getiriliyor. Bulgar Ekzarhlığı, Yosif I döneminde Balkan Savaşları'ndan sonra (1913) İstanbul'dan Sofya'ya naklediliyor; İstanbul'da kalan Ekzarhlık Vekâleti günümüze kadar Şişli'de varlığını sürdürüyor. Uzun yıllar ekzarhsız kalan Bulgar kilisesi yine Patriklik seviyesine çıkarılıyor (1953).

kuluk çekilmişti. Tüccarların çalıştıkları ve kaldıkları yazıhanelerin hepsi aynıydı. O zamanlar bütün yazıhaneleri Bulgarlar kiraliyorlardı. Balkapan, bir Bulgar hanıydı, yazıhanelerin sahipleri Bulgar tüccarlardı.

Yazıhaneler, girişin yanındaki bir küçük mutfak, ofis kısmı ve üzerindeki bir odadan oluşuyordu. Koridordan küçük bir kapıdan giriliyordu, buradan dönmeli dar basamakla yukarı çıkılıyordu; odayı kaplayan kubbede aydınlatma amaçlı bir cam bulunuyordu. Mutfakta ocak, su küpü ve yemek hazırlanması için gerekli olan kablardı; suyun tahliyesi için bir kanal da yapılmıştı. Yazıhanede bir yazı masası, iki-üç sandalye, duvarda büyük bir dolap ve duvara örülmüş demir kaplı bir kasa bulunuyordu. Tüccarlar genelde hademe olarak bir genç tutuyor, bu genç daha sonra tüccarlığa terfi ediyordu. Hava kararınca hademe (aynı zamanda da kâtip) hazırladığı yemeği yazıhanenin masasına koyuyor, çorbacı [patron/işveren] karnını doyuruyor, sigarasını tüttürüyor ve kahvesini yudumladığı sırada dolabı açıyor, iki demir ayak, tahta, döşek vs. çıkarıyor ve çorbacının yatağını hazırlıyordu; kendisi ise yukarıdaki odaya çıkıyordu. Bu odada misafirler için de yataklar oluyordu. O zamanlar her yolcu heybesi, küçük kilimi ve yağmurluğuyla yolculuk ediyordu; böylelikle nerede kalırsa kalsın yatağı da yanında bulunmuş oluyordu.

Sabahleyin tüccar kalktıktan sonra mutfakta veya önüne sürülen leğende yıkanıyordu; su, ibrikle dökülüyordu. Hademe yatağı dolaba topluyor, çorbacıya kahvesini sunuyor ve o da işine başlıyordu. Güvenilir biri olan hademe mektupları postaneye götürüyor, postadan alıyor, mal kabul ediyor, vapura yükleme yapıyor, para tahsil veya havale ediyordu. Çorbacıya akraba ve hatta damat olmaya kadar işi ilerleten hademeler tanıyorum.

Ancak Balkapan Han'da yazıhane tutan bütün tüccarlar burada kalmıyorlardı, çünkü bu yazıhaneler pek sağlıklı değildi; İstanbul'un merkezi ticari mahallelerinden uzak yerlerde kalan tüccarlar da vardı.

Alt katta, avlu etrafında, genelde çerçiş yani sığır tulumları içinde Rusya'dan getirilen içyağı gibi çeşitli mallar depolanıyordu. Bu malların getirilmesi ve çıkarılmasından dolayı avlu çok pis ve yağlıydı! Bu pislik, kuşku yok ki üst kata da yansıyor, ama o zamanki Bulgarlar buna katlanıyor, temizliği pek önemsemiyordu. Bunlar yetmezmiş gibi üst katın umumi memişhanesi de alt kattakinin tam üstündeydi ki şimdi bile tahammül

edilemez kokusu burnumun direğini sızlatıyor. Binanın çatısında kurşunla kaplı kubbeler sıralanıyordu; kubbe sayısı kadar oda ve yazıhane vardı. Yortu günü öğleden önce herkes kilisede olduğundan bütün yazıhaneler kapalı olur, Balkapan Han'da in cin top oynardı. Yani çorbacının da چراغın da kalbi, biricik gururları olan kilisede atıyor ve her şey kiliseden bekleniyordu. Neydi o kilise? Knez Stefan Bogoridi'nin eski konağının genişletilmiş ve basık bir odası. Bu kilisenin etrafında, İstanbul'un dört bir yanından gelip toplanmış tüccar, terzi, sütçü, fırıncı ve bahçıvanlar keder ve neşelerini paylaşıyorlardı. Bu eski bir konağın bir odasında Bulgar muteberan toplanarak cemaat işlerine dair konularda kararlar veriyor, konferanslar dinliyordu. O zaman gördüklerimi düşününce şimdi şaşır kalıyorum: O küçük ve dar mekândan bugüne nasıl gelinebildi? Umutlar, inançlar büyüktü, ruh yüksekti.

Tıpcileştov'un⁷ yazıhanesi, basamaklı çıkışın karşısında sağdaki birinci köşedeydi. Birçok defa onu yazıhanesinin önüne bir iskemleye oturmuş, Gavril Efendi, Dr. [Stoyan] Çomakov⁸ gibi arkadaşlarıyla sohbet dalmış görüyordum. Yazıhanesinde, milli işlerin müzakere edildiği önemli buluşmalar yapılıyordu, sanki yazıhanesi bu işlerin kançılıyasıydı.

Pislik içindeki ve sağlıksız Balkapan Han ve eski konaktaki küçük ve basık kilise milletimizin uyanışında önemli roller oynadılar.

Bugün o küçük ve basık kilisenin yerinde modern, demir gibi kalıcı malzemeden yapılmış bir ibadethane yükseliyor; umut, inanç ve ruh Bulgar topraklarına kaydı, Balkapan Han'ı ise Bulgarlar artık bilmiyor.

BULGAR KİLİSESİ

O zamanlar Bulgar yolcular otellere itibar etmiyorlardı; otel, kendilerini layık görmedikleri bir lükstü; altına serecek bir hasır bulabildiği handa kalmayı tercih ediyorlardı. Yukarıda da belirtildiği üzere, herkes heybesi, kilimi ve yağmurluğuyla yola çıkıyordu.

7 Hristo Tıpcileştov (1808-1875): Kocabalkan eteklerindeki Kalofer'de doğan, 1854'te ailesiyle İstanbul'a yerleşen ve soyadı "mercimek ezen" anlamına gelen Osmanlı idaresi nezdinde muteber ve ünlü bir Bulgar aba tüccarı.

8 Stoyan Çomakov (1819-1893): İtalya'da (Pisa ve Floransa) tıp okuduktan sonra Paris'te cerrahlık alanında uzmanlaşan, İngiliz yanlısı ve Rus aleyhtarı, Osmanlıcı bir Bulgar aydın ve toplumcu. 1876'da tayin edildiği Kerç ve Milano konsolosluk görevlerini iade ediyor.

Balkapan Han dışında, daha iyi şartlarda yaşayan Bulgarlar da vardı, ama milli davayla ilgili işlerde hepsi Balkapan Han'da buluşuyorlardı; pazar günü buluşması Fener'deki kilisede oluyordu.

Fener Mahallesi'nde, Haliç kıyısında tamamen demirden inşa edilmiş ve İstanbul'da biricik olan yeni Aziz Stefan Bulgar Kilisesi yükseliyor. O, parça parça Viyana'da yapıldı, İstanbul'a nakledilerek monte edildi ve 1898'de törenle kutsandı. Knez Stefan Bogoridi'nin İstanbul Bulgar Cemiyeti'ne⁹ hibe ettiği parsel üzerinde kuruldu. Bogoridi daha sonra, Abdülmecid'in kendisi için yaptırdığı yeni konağa taşındı.

Eski konaktan dönüştürülen bu kilisede ve etrafında şanlı günler yaşandı; milli ruh orada odaklanıyor, düzenlenen aydınlanma ve kültür konferanslarına kulak vermek üzere herkes oraya koşuyor, halk müsamereleri orada düzenleniyordu.

İlk tasarlanan kiliseden iz kalmadı, çünkü sadece temelleri atılmıştı; temel taşını büyük bir halk töreniyle, babası Stefan Bogoridi'nin vekil kıldığı Knez Nikola [Konaki-Bogoridi]¹⁰ yerleştirdi. Temelin atıldığı arazi çürük çıkınca kazık çakılması gerekti; inşaatın devamı için para bulununcaya kadar temel çöktüğünden, çalışma durdu. Bugünkü kilise, avlunun biraz daha içine ve daha sağlam zemin üzerine yapıldı. Temelin tutulması için toplanan para harcadıktan sonra, işlerin durmaması adına mütevelliler arasından bazı üyeler pamuk elleri cebe attılar; bu para yıllar sonra yeni Bulgaristan Emareti'nin bütçesinden ödenebildi. Nasıl oldu da Bulgarlar gibi küçük, önemsiz ve tanınmamış bir kuvvet eski ve tecrübeli bir kuvvet olan Rumlara göğüs gererek bütün engelleri aşabildi? Bizler için her açıdan yoksunluk içindeki o yıllarda bu mucizenin nasıl başarıldığını araştırmayı her Bulgar kendine görev addetmeli. O dönemi yaşayanların sayısı gittikçe azalıyor, anlatıları gitgide yok olmakla beraber aziz hatıraları da kararıyor.

9 İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati'nin kuruluşu, amacı ve faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı olarak bakınız: Stambolski, Hristo. *Bir Osmanlı Hekiminin Anıları İmparatorluğun Zor Yılları* (Çeviren Hüseyin Mevsim), s. 40-46, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.

10 Nikola Bogoridi (1820-1863): Stefan Bogoridi'nin Nikolaki Bey adıyla da bilinen oğlu; Osmanlı ve Moldova devlet adamı. Osmanlı Devleti Paris Sefaretinde dragoman (1837-1839) görevinde bulunuyor. Moldova Beyi Konstantin Konaki'nin kızıyla evlenerek (1846) soyadına eşinin soyadını da ekliyor; Moldova maliye nazırı ve kaymakamı olarak görev yapıyor.

Babam beni Malta'ya okumaya giden bir tanıdığına teslim etti. Babamla ayrılıyor olmam beni hiç duygulandırmadı. Öyle görünüyor ki ana şefkatiyle büyümediğimden aile hisleri bana yabancıymış. Yıllar sonra babam, ayrılık esnasında takındığım gamsız tavra ve katı kalpliliğime şaşır kaldığını itiraf etmişti. Vapur Smirna'da [İzmir] demir atınca şehri dolaşmaya çıktık. İlkönce istasyona, yakında faaliyete geçen ve Türkiye'de ilk olan İzmir- Kasaba demiryolunu görmeye gittik.¹¹ Harabe halindeki eski kaleye [Kadifekale] tırmandık, orada giysi sandığımın anahtarını kaybettim.

Malta'ya akşamüzeri ayak bastık. Koleje iki yol vardı; şehrin içinden faytonla veya körfezden kayıkla. Biz ikinci yolu tercih ettik. St. Julian Körfezi'nde yer alan koleje vardığımızda talebeler akşam yemeğinden kalkmışlardı.

İçeri girdiğimizde, açık denizden kayıkla geldiğimiz için kendimizi görece havasız bir ortamda bulduk. Arkadaşımın, "Ne olacak, Protestan kokuşmuşluğu!" diye tepki gösterdiğini hatırlıyorum. Bu küçük ayrıntıyı, Bulgarların Protestanlığa veya Hristiyanlık içinde de olsa başka mezhepten olanlara ne kadar önyargılı olduğunun görülmesi için aktarıyorum. O zamanlarda bizde Protestanlığa bir ucube gibi, dinsizlik gibi bakılıyordu. Mektebin adı, Malta Protestan Kolejiydi. Malta Adası ve birkaç Bulgar mezunundan ötürü ün kazanan kolej hakkında birkaç söz edeyim.

Akdeniz'de, Sicilya'nın güneyinde adacıklardan oluşan Malta, bu adacıklardan en büyüğünün adını taşıyor. Beş adadan sadece ikisinde yerleşim var: Malta ve Gozo. Malta 25 km uzunluğunda ve 14 km eninde, toplam yüzölçümü 144 km² civarında, nüfusu ise 200 binin üzerinde. Malta'da Fenikeliler, Kartacalılar, Romalılar, Araplar, Normanlar, Saint Jean [Hospitaller] Şövalyeleri, Napolyon öncülüğündeki Fransızlar hüküm sürmüşler, bugün ise bilindiği üzere buraya İngilizler hâkim. Malta'da en uzun süre Araplar hüküm sürmüş, toplamda 220 yıl.

Adanın adı şövalyelerin hâkimiyeti sırasında duyuluyor. Kutsal topraklara giden hacıları korumak amacıyla kurulan bu cemaat, Arapların gücü kar-

¹¹ Türkiye'deki demiryolu ulaşımı şöyle gelişti: İzmir-Kasaba (1861), İzmir-Aydın (1862), Köstence-Çer-na voda [Karasu] (1864), Varna-Ruse [Ruşçuk] (1866), İstanbul-Odrin [Edirne]-Sarambey [Bulgarca Septemvri] ve Tirnova Seymen [Bulgarca Simeonovgrad] (1872), projelendirilenler ise Belovo [Belova]-Vakarel [Şarkı Rumeli] ve Vakarel-İstanbul (1888) hatları -yazarın notu.

şısında kutsal toprakları terk etmek zorunda kalıp Kıbrıs Adası'na yerleşiyor, ancak Türk fütühatı sırasında burasını da terk ederek sağlam şekilde Rodos'ta kök salıyor. Burada uzun zaman ve cesurca Türk taarruzlarına karşı koyuyor, ancak Muhteşem Süleyman karşısında tutunamıyorlar. 1530'da İmparator V. Karl'ın Malta Adası'nı onlara bağışlaması üzerine cemaat adaya yerleşiyor. Türkler birkaç kez adanın merkezi Valetta'yı kuşatsa da başarılı olamıyorlar. 1571 Lepanto [İnebahtı] çarpışması Türklerin deniz gücünü sonlandırınca cemaat 1798'e kadar hiç rahatsız edilmiyor. O zaman Napolyon, Mısır'la ilgili planlarını gerçekleştirmek için adayı ele geçiriyor. 1814'te İngilizler adayı Fransızlardan alıyor ve o zamandan beri hâkimiyetleri altında tutuyor.

Nüfusun başlıca geçim kaynağı tarım. Gayet bereketli olan toprağın büyük kısmı dışarıdan taşınmış. Adadan portakal, patates, keçiyoynuzu (hayvan yemi olarak da kullanılıyor) ihraç ediliyor. Malta işlemlerine de pek kıymet veriliyor.

Bağnaz Katolikler olan Maltalıların dili Arapça-İtalyanca karışımı, ama bu karışım da Arapça daha baskın. İtalyanca edebi dilleri. Son zamanlarda İngilizler bunu İngilizceyle değiştirmeye çalışıyorlardı. Adanın içme suyu yağmur suyundan elde ediliyor; her evde, çatıdan akan yağmur suyunun biriktirildiği bir sarnıç bulunuyor. Burada kar nedir bilinmiyor. Malta, güçlü bir İngiliz kalesi, İngiliz Akdeniz filosu da buraya konuşlanmış.

MALTA PROTESTAN KOLEJİ

Malta Protestan Koleji, Yakınoğu'daki İngiliz tüccarların ve konsoloların çocuklarına kolaylık sağlanması ve bu çocukları iyi bir İngiliz eğitimi için ta uzak İngiltere'ye kadar göndermek zorunda kalınmaması için kurulu-yor. Kolej, İngiltere'deki kolejlerle aynı koşullarda eğitim veriyor. Liverpool, Manchester ve başka şehirlerden, Yakınoğu'yla ticaret yapan zengin tüccarlar tarafından kurulmuş ve onların desteğiyle ayakta duruyordu.

Eğitime iki İngiliz çocuğuyla –biri İstanbul'dan, öteki de Sicilya'dan– işin alfabesinden başladım. Tıfıl olmama rağmen oyunlarda yorulmak nedir bilmiyordum; İngiliz takım oyunlarında güçlü olduğum anlaşılınca Malta Lisesi talebeleriyle yapılan maçlarda takıma alınıyordum. İngiliz seyircilerin güzel oyunumu şaşarak izlediklerini hatırlıyorum.

Düzeni bozmakta ve muallimlere karşı aykırı hareketlerde bulunmakta üstüme olmasa da, cezalandırıldığımı hatırlamıyorum. Kolejde sıkı disiplin kuralları hâkimdi. Birbirlerini ihbar eden talebeleri cezalandırıyorlardı, muallimler de böylelerinden hoşlanmıyordu. İhbar yüzünden üç cezalandırma vakası hatırlıyorum.

İhbardan suçlu talebe herkesin önünde fiziksel olarak cezalandırılıyor, yani dayak yiyordu. Bedenen cılız bir talebe boykotla cezalandırılmıştı; boykot demek, iki hafta kimsenin onunla konuşmaması demekti; ancak zavallım boykot yerine dayağı tercih etti. Sıkça müdür beni sınıftan veya oyun sahasından çağırıyor ve ziyaretçilerden birine “Balkanlar’dan gelen bu Bulgar çocuğu benim kadar İngilizce konuşuyor” diye takdim ediyordu.

Amerika’daki iç savaş kolejin kurucuları olan tüccarların ticaretine sekte vurunca bunlar desteği kesmek zorunda kaldılar. 1864’ün sonunda okul artık İngiliz Koleji olmaktan çıktı. Mütevelli heyeti bunu misyoner himayesi altında doğulular için bir koleje dönüştürmek istediye de başaramadı.

Bulgarların Malta’daki kolejden nasıl haberi oldu? 1858’de Bulgaristan’a ilk Amerikan misyonerleri –Dr. [Albert] Long¹² ve Dr. [Wesley] Prettyman¹³– gelerek Tırnova’ya ve Şumnu’ya yerleştiler. Bu misyonerler Bulgar çocuklarının Avrupalı eğitim ve terbiye alması için destek olma isteğiyle hareket ediyorlardı; eğitim aldıktan sonra da talebe kendini milletin aydınlanmasına adayacaktı; bu asıl niyet doğrultusunda Malta Kolejine Bulgarların da kabul edilmesi talimatı verilmiş. Babamın beni bu uzak adaya ve Bulgarların pek bilmediği bir mektebe göndermeye karar vermesinde Dr. Prettyman’la tanışıklığının etkili olduğunu biliyorum. Anılan misyonerlerin himayesi sayesinde koleje Bulgar çocukların kaydı yapılmıştı.

Kolej 1864’te kapanınca bütün talebeler evlerine gönderildi. Malta Adası’nda kolera salgını bulunması nedeniyle, Çanakkale’de on gün vapurda karantinada tutulduk. Ardından İstanbul’a geldik, ama o da ne –kolera İstanbul’u da kasıp kavuruyordu.

12 Albert Long (1832-1901): Bulgarlar arasında Protestanlık propagandası yapan ABD’li ruhbanı; 1857’de Şumnu’ya geliyor, sonra üs olarak Tırnova’yı seçiyor; 1863’te yerleştiği İstanbul’da daha sonra Bulgarca, Protestanlık propagandası yapan *Zornitsa* (Sabah Yıldızı) gazetesini (daha sonra dergi) çıkarmaya başlıyor, ayrıca Kitab-ı Mukaddes’in Bulgarca tercümesi ve yayınlanması faaliyetlerinde bulunuyor

13 Wesley Prettyman (?-?) – Bulgarlar arasında faaliyet yürüten ilk Amerikan misyonerlerden.

İstanbul'da Dr. Long ve Petko Slaveykov¹⁴ tarafından karşılandık. Slaveykov, ağır hastalığa vapurda yakalanan ve çok güçsüz durumdaki oğlu İvan'ı¹⁵ aldı. Ben dayımların Balkapan Han'daki yazıhanelerine yöneldim; kendileri Fener yakınlarındaki Kiremit Mahallesi'nde oturuyorlardı. İki dayım da İstanbul'daydı. Bir sabah yazıhanedeki oğlan beni bagajımla evden alarak doğrudan Burgaz vapuruna götürdü. Dayımlarla vedalaşmak üzere Balkapan Han'a uğramak istesem de bir sonraki vapurla onların da yola çıkacakları ve artık memlekette görüşüleceği söylendi. Oysa kazın ayağı öyle değilmiş. Bir gün önce her iki dayım da koleradan vefat etmişler, bunu ben ancak Kazan'a vardığımda öğrendim. Yaygınlığından dolayı bu hastalık Büyük Kolera diye adlandırıldı. Koleranın önü ancak koskoca mahalleleri küle çeviren bir yangınla kesildi.

Burgaz Körfezi'nin ucunda, Çingene İskeleyi diye bilinen yerde tahta ve kamış barakalarda karantinaya alındık. Yolcular arasında bana hizmet eden 5-6 hemşerim vardı. Dışarıdan birinin karantinadakilerle temas etmesine izin verilmiyordu. Yiyecekler yere bırakılıyor ve yerden alınıyordu. Ödeme yapılacak paralar sirkeyle dolu bir kaba konuyordu.

ROBERT KOLEJ

Osmanlı Ermenileri arasında misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak üzere seçilen yüksek zekâlı ve pratik bilgilerle donanımlı Amerikalı Dr. Cyrus Hamlin,¹⁶ aydınlanmanın mektep ve zanaat yoluyla gerçekleştirilmesi gereğine inanıyormuş. Oysa Amerikan Board Heyeti mütevellisi aydınlanmanın öncelikle dini eğitimle gerçekleştirilmesini uygun buluyormuş. Dr. Hamlin kendi fikrini kabul ettirmeyi başararak Ermeniler için Boğaz'daki Bebek Köyü'nde bir ruhban mektebi açmış.

Kırım Savaşı sırasında, İstanbul'daki İngiliz askeri hastanesinde hizmet ederken, aldığı tasarruf önlemleriyle kurumun yükünü hafifletme-

14 Petko Slaveykov (1827-1895): Ünlü Bulgar gazeteci, şair, folklor derlemecisi, toplumcu. (Daha ayrıntılı olarak bakınız: Mevsim, Hüseyin. Petko Slaveykov'un (1827-1895) "Ak Baldırının Çeşmesi" Başlıklı Poemasında İstanbul, *folklor/edebiyat*, Sayı 46, s. 555-566, 2006/2, Ankara.

15 İvan Slaveykov (1853-1901): Petko Slaveykov'un en büyük oğlu; mezun olduğu Robert Kolejde Fransızca muallimliği yapıyor (1876-1878); Milli Eğitim Bakanı (1901).

16 Cyrus Hamlin (1811-1900): Amerikalı misyoner; Robert Kolej'in kurucusu ve ilk müdürü (1863-1877).

yi başarmış. Hastaneye kaliteli ekmek tedarik etmeye başlamış; bunu da, talebelere çalışma alanı açmak için kurduğu buharla çalışan değirmenle elde ediyormuş; değirmen sayesinde talebeler kendi ihtiyaçlarını karşılıyor, masraflarını çıkarıyorlarmış.

Zengin Amerikalı tüccar Sör [Christopher] Robert¹⁷ seyahat ettiği sırada İstanbul'a uğramış ve Boğaz'ın bir noktasında tertemiz, kaliteli ekmekle yüklü bir vapur görünce bu ekmeğin nereden geldiğini soruşturmuş. Ekmeği, hayır işleriyle herkes tarafından bilinen bir Amerikalının yaptığını öğrenince, Sör Robert bu Amerikalıyla tanışmış, eğitim faaliyetiyle ve özellikle de Türkiye'deki doğulu halklar için daha yüksek bir mektep açılması arzusuyla yakından ilgilenmiş. Sör Robert, Sör Hamlin'in planını benimseyerek destek vaadinde bulunmuş.

Robert Kolejin hikâyesi böyle başlıyor.

Sör Hamlin, bugün kolejin bulunduğu arsayı satın almayı başarmış. Bütün Boğaz boyunca daha görkemli ve daha ayrıcalıklı bir nokta olduğuna ihtimal vermiyorum. Arazi Rumelihisarı'nda, II. Mehmed'in şehrin Karadeniz'le bağını kesme amacıyla yaptırdığı kalenin en yüksek burcunun yanında; karşısında da Anadolu Hisarı bulunuyor. Her iki hisar Boğaz'ın en dar yerini tutuyorlar. Ancak yetkililer, bunca sembolik bir yeri yad ellere vererek yabancı himayeye girmesini âli çıkarlara aykırı bulduğundan inşaata izin verilmemiş.

Bu direnişin uzun süreceğini, ancak eninde sonunda kırılacağını hisseden Dr. Hamlin zaman kaybetmemek için Arnavutköy'de başka bir yer almış. Çok geçmeden buradan da çıkmak zorunda kalmış, çünkü komşusu olan nüfuzlu bir paşanın direnişiyle karşılaşmış. Neymiş, padişahın da katıldığı eğlencelerine engel olunacmış. Bu durumda Sör Hamlin idare ettiği ruhban mektebinin bulunduğu evin bir kısmında Robert Koleji açmış.

Rumelihisarı'nda satın alınan arsaya ilk bina ancak 1869'da yapılabildi, inşaat izni tamamen tesadüfen alındı ki bu, Dr. Hamlin için de sürpriz oldu. Kolej, bugünkü mekânına 1871'de taşındı. Kuruma verilecek ad

17 Christopher Robert (1802-1878): Amerikalı zengin tüccar ve hayırsever; Robert Kolej kurucularından.

üzerinde de epey müzakere edildi; herhangi bir çağrışım yaparak idarenin hislerini kıskırtmayacak bir ad arandı ve nihayet Robert adı benimsendi, kaldı ki inşaat masrafını da Sör Robert temin etti.

1865'te Robert Koleje başladım. Burada, Malta'daki bütün arkadaşlarımı buldum. Dört yıl okuduktan sonra 1869'da mezun oldum. Kolejin temeline yerleştirilen anı taşında, o yıl kolejden mezun olanların adları yazılıdır, bunların arasında benim adım da bulunuyor.

1864'te yirmi talebeyle açılan koleje ertesi yıl tam on üç Bulgar talebe alınıyor. Bu talebeler ve babalar kolejin varlığından nasıl haberdar oluyorlar; kim yönlendiriyor, kim çoğuna yarım burs sağlıyor?

Bulgarların okula ilk sıralarda kayıt olmaları, o zaman Bulgarlar arasındaki aydınlanma faaliyetiyle herkesçe tanınan Dr. Long ve kolejin ilk müdürü Dr. Hamlin'in etkileri sayesinde gerçekleşiyor. Hamlin 1857'de, o zamana kadar az bilinen Bulgarları tanımak üzere Trakya'da dolaşüyor ve Plovdiv'e [Filibe] geliyor. Amacı da, Bulgarların Rum misyonundan ayrı bir misyonu hak edip etmediğini değerlendirmek. O sırada Bulgarlar hakkında çok az şey biliniyordu; bu bilgiler de İstanbul'daki bahçıvan, sütçü ve seyyislerden edinilmişti. Hamlin, büyük şaşkınlık içinde çalışkan ve bilime susamış bir halk buluyor; o yüzden sempati ve desteğini Bulgarlardan esirgemiyor. Bu aşamada, çoktandır soydaşları arasında aydınlanma faaliyetinde bulunacak Bulgar talebeler yetiştirmeyi tasarlayan Dr. Long devreye giriyor. Malta'daki on civarında genci İngiliz Kolejine yönlendiriyor, Robert Koleje de en başarılı on üç gencin kabulünü sağlıyor; bu öğrenciler Hamlin'in iyi niyetiyle koleje yarı burslu olarak başlıyorlar.

Bulgar talebeler kendilerine duyulan güveni boşa çıkartmayıp, borçlarını layıkıyla ödediler. Talebe sayısı her yıl çoğaldı ve uzun yıllar Bulgar talebeler öteki milletlerden talebeleri sayıca uzak ara aştı. Bizim iyi halimiz ve başarımız kolejin itibarını sadece Bulgar topraklarında değil, yabancılar arasında da yükseltiyordu.

Robert Kolejde de takım oyunlarındaki başarımla öne çıkıyordum. Bu özelliklerim nedeniyle İngiliz kolonisinin düzenlediği ve bir İngiliz halk oyunu olan kriket maçlarında yer almaya davet ediliyordum. Biz öteki talebelerden sadece derslerde değil, sahip olduğumuz karakter özel-

likleriyle de farklı olduğumuzu gösteriyorduk. Kolektif oyunlarda enerjik şekilde boy gösteriyor, Amerikan ve İngiliz oyunlarını kolayca benimsiyorduk. Oysa öteki halklardan talebeler pinekleme ve tembelliği tercih ediyorlardı.

Yeni Bulgar Devleti'nin oluşumunda ve eğitim alanında Robert Kolej mezunlarının büyük etkisi olduğunda kuşku yok. Örneğin ilk hükümetlerin çoğunda bir-iki, hatta üç kolej mezunu yer alıyordu.

O yıllarda Osmanlı payitahtında hayat sakindi. Padişah padişahlığını biliyordu, hareketlerinde serbestti. Biz talebeler geziler sırasında padişahın Kâğıthane mesiresinde pehlivan güreşlerini nasıl izlediğini kenardan görüyorduk. Padişah Abdülaziz'in at sırtında Beşiktaş'taki camiye giderken sokağın iki tarafına yığılmış kalabalığın arasından nasıl geçtiğini görüyordum. Abdülhamid bütün bunları değiştirdi.

1866'da Abdülaziz Paris ve Londra'yı ziyaret etti. Padişahın, mülkünün dışına çıkması duyulmuş bir şey değildi; bastığı her toprağın onun olduğu söylenirdi. O yüzden, padişah yurtdışındayken tabanında Türk toprağı olan ayakkabılar giydiği anlatılıyordu. Dönüşünde düzenlenen inanılmaz merasimi hatırlıyorum. İstanbul ve Boğaziçi bir uçtan öbür uca kadar kandil ve meşalelerin alevleriyle parlıyordu.

Robert Kolejde dört yıl geçirdim. En eski talebe Petko Gorbanov'un¹⁸ öncülüğünde bayırlardan geçerek sık sık Ortaköy'e iniyor ve orada yaşayan İlarion Makariopolski¹⁹ gibi piskoposlarımızı ziyaret ediyorduk.

Bizim talebeler Hristo Tıpcileştov'un Fener'deki evinde de bir gösteri sundular.

Bulgar talebeler olarak uzun gezileri ve ortak oyunları seviyorduk, öteki talebeler ise bunlardan uzak duruyorlardı; muallimlerimiz olan Amerikalılarla İstanbul'da yaşayan İngilizler de bu özelliğimizi takdir ediyorlardı.

18 Petko Gorbanov (1846-1909): Kocabalkan'ın Elena Kasabası'nda dünyaya geliyor, Kiev Ruhban Okulundan mezun olduktan sonra Robert Koleje kaydını yapıyor (1864); kayıtlara ilk Bulgar talebe olarak geçiyor; mezun olduktan (1868) sonra dört yıl burada Bulgarca dersleri veriyor. Daha sonra memleketinde önemli idari görevler üstleniyor.

19 İlarion Makariopolski (dünyevi adı Stoyan Mihaylovski) (1812-1875): Bulgarların İstanbul'daki bağımsız kilise mücadelesini örgütleyen ve yöneten muteber ruhban; özellikle 1860'dan sonraki faaliyetlerinden Fener Rum Patrikliğinin baskısıyla önce Kütahya'ya, daha sonra Bursa'ya sürgün ediliyor. Mezarı Haliç kıyısındaki Demir Kilise'nin avlusunda.

BİR İNGİLİZ ASİLZADE KADINLA ANADOLU KAZAN BİZ KEPÇE (1875)

İNGİLİZ HİZMETİNDE

Kolejden mezun olduktan sonra, Dr. Long'un referansıylay İngiliz Posta Telgraf İdaresinde çalışmaya başladım. O yıllarda ve hatta Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar büyük güçlerin, keza öteki devletlerin İstanbul'da kendine ait posta idareleri bulunuyor, bunlar bütün posta hizmetlerini sunuyordu. 1876'ya kadar Türkiye'nin uluslararası posta hizmeti bulunmuyordu.

Türkiye dışıyla yazışmalar İstanbul'daki yabancı posta yazıhaneleriyle gönderiliyor ve alınıyordu; bu, ağırlıkla Karadeniz ve Tuna boyunda çalışan Avusturya vapurları ve bazı Avusturya konsoloslukları aracılığıyla yapılıyordu. Türkiye'yle yurtdışı arasındaki en eski posta bağı karadan, Avusturya sınırından Belgrad, Niş, Sofya, Filibe, Edirne, İstanbul güzergâhı üzerinden atlarla sağlanıyordu. Bu hizmet 1872'ye kadar Avusturya Posta İdaresi tarafından yürütüldü; bu idare valizleri İstanbul'daki başka yabancı posta yazıhanelerinden teslim alıyor ve yine bu yazıhanelere teslim ediyordu.

Birkaç ay dışında posta idaresinde tamı tamına yedi yıl geçirdim; o birkaç ayda da ya yolculuklar yapıyor ya da gene İngilizler için başka hizmetlerde bulunuyordum. İstanbul'da kaldığım süre içinde Pera'da bir İngiliz ailesinin yanında ve İngiliz topluluğu arasında yaşıyordum, dolayısıyla birçok kişi için artık bir İngiliz sayılıyordum.

İngiliz takım oyunlarında ön saflarda yer alıyordum, hatta bir ara İngiliz spor kulübünün başkanlığını da yaptım. Beykoz, Göksu, Haydarpaşa, Okmeydanı çayırılarında kulüpler arasında, özellikle de her yıl İstanbul'a uğrayan İngiliz filosu kulüplerine karşı maç oynamışlığım var ve her zaman ön saflarda yer alıyordum.

Düzenli bir hayat sürüyordum, dindardım, pazar günleri kilisedeki Protestan ayinini kaçırmıyordum. Robert Kolejdeki iki kardeşimin bakımı-

nı üstlenmiştim. Babam okuldaki son yılım için gereken parayı ödeyemediği için ilk tasarrufumla Robert Koleje borcumu kapattım.

İstanbul'dan çok ilginç hatıralarım var, çünkü Robert Kolejdeki dört yıldan sonra, burada yedi yıl daha kaldım. Bulgar ortamlarındaki hummalı faaliyetlerden uzak durduğumu belirtmem gerekiyor, ancak bunun nedeni isteksizlikten değil yaşadığım şartların gereği idi –bir İngiliz evinde, İngilizler arasında, şehrin Bulgar ortamından uzak bir köşesinde yaşıyordum. Memleketten 11 yaşında ayrılmış; dört yıl Malta Adası'ndaki İngiliz mektebinde, dört yıl İstanbul'daki Amerikan mektebinde, ardından da yedi yıl yabancılar arasında yaşadığımdan, memleketim hakkında çok az şey biliyordum. Memleket işleriyle ilgili duygularım bastırılmış olsa da, her zaman çok canlıydı.

ANADOLU KAZAN BİZ KEPÇE

Uzak bir ülkeye seyahat etmeyi çok arzu ediyordum; Malta'daki kolejin eski müdürüyle yazışıyor, nereye ve nasıl gidebileceğim hususunda tavsiyelerini rica ediyordum. Bir İngiliz kaptanla Liverpool'a gitme konusunda anlaşmıştım; orada, bana verilen bir adrese uğrayacak ve daha sonra nereye gidebileceğimi soracaktım. Hayalim Güney Afrika, Avustralya veya Yeni Zelanda'ydı. Bir İngiliz tüccarının vapurla 200 civarında Ankara geçişini bir Güney Afrika limanına teslim etmem ve ardından da kısmetimi orada aramam yönündeki teklifini reddetmek zorunda kaldım. Bu, Angora geçişinin Güney Afrika'ya ilk sevkiyatı olacaktı; bugün Güney Afrika'da Anadolu'ya kıyasla daha çok tiftik üretiliyor. Daha önce bu yün sadece Anadolu'da elde ediliyordu.

Ünlü General Gordon'un' Hartum Seferine katılmak üzere Orta Afrika'ya gitmeyi hayal ettiğim ve imkân aradığım sırada İstanbul'a bir İngiliz kadının geldiğini ve İstanbul'dan Bağdat'a atla yapacağı bir seyahat için yol arkadaşı aradığını duydum. Hemen talip oldum ve kabul edildim. Kazan'dan Burgaz'a, İstanbul'dan Köstence'ye ve İstanbul'dan Malta'ya talebe olarak yaptığım yolculuklar sayılmazsa, seyahat tecrübem yoktu,

1 Charles George Gordon (1833-1885): "Çinli Gordon," "Gordon Paşa" diye de bilinen, Sudanlı milliyetçilere karşı Hartum'u savunan İngiliz asıllı general.

ancak okuduğum maceralı seyahat kitaplarından çok etkileniyordum. Madamın tecrübesine de güvenerek yol hazırlığına başladım.

İki at ve bunlar için gerekli her şey alındı –benim atın heybesine en gerekli giysiler ve kuru azık konulacaktı. Madamın da ilk kez böyle bir yolculuğa çıktığı anlaşıldı, hiçbir zaman Avrupa dışında seyahat etmemişti. Benim eyerim Türk eyeriydi, onunki ise kadın eyeri. Angora keçisi yünü tüccarı bir İngiliz dosttan yolun Ankara’ya kadarki ayrıntılı şemasını aldım, Anadolu telgraf hatlarının bir haritasını da buldum. Haritayı, şefim olan İngiliz postası müdürü aracılığıyla Posta Telgraf Nezaretinden istedim. Tanıdıklarım yolculuğumuzun çok uzun süreceğine inanmıyordu, şefim de beni görevden almayarak yerime geçici vekil buldu.

İngiliz Konsolosluğu bana İngiliz hizmetindeki bir memur tezeresi düzenledi; bu hüviyet bana İngiliz himayesine girme hakkı veriyordu. Madamın pasaportuna da tezkere iliştilirdi. Tabancamı kuşandım, Beşiktaş’tan vapurla Üsküdar’a geçerek elimde uzun bir kırbaçla İzmit yolunu tuttuk.

Madam burnundan kıl aldırılmıyordu, ama ben de ondan geri kalmıyordum. Karşılaşılabcek zorlukları ve tehlikeleri hiç düşünmedim; macera peşindeydim, rutin hayatımdan arınmak ve ağır gönül yaralarımı sarmak istiyordum; karşılıksız bir aşk hayalimi süslüyor, bana rahat vermiyordu.

Madam at meraklısıydı, ben ise hiç anlamıyordum. Hademesiz, yalnız yolculuk edecek, atları da kendimiz besleyecek ve temizleyecektik. İlk geceyi bir beklemede² geçirdik. İkinci gün, birkaç yolun kesiştiği büyükçe bir köyün yakınına biraz geç kalmış olarak geldik. Karşılaştığımız bir yolcuya yol sorunca, bizi köyün dışına doğru götürdü. Karşıdan gelen bir yolcunun, “Karanlık çökerken niye köyden uzaklaşıyorsunuz?” diye sorması üzerine işkillendim. İlk yol gösterenin kötü niyetli olduğu apaçık ortadaydı. Bu benim için, herhangi bir yerleşim yerine giriş ve çıkışta fevkalade dikkatli olmam gerektiğini gösteren ilk ders oldu.

2 Bulgarcada halen varlığını sürdüren bekleme kelimesi, “yol kenarında veya sınırda muhafız (zabita) için yapılan yer (kulübe)” anlamında kullanılıyor.

İZMİT

İzmit'e ulaştık; ertesi gün, özellikle de benim atım aşırı yorgunluktan yola devam edebilecek durumda değildi. Bir gün dinlenmeye karar verdik; atımın yükünü hafifletmek için büyük heybelerin daha küçükleriyle değiştirilmeleri gerekiyordu. Bu değişiklikten sonra sadece birtakım iç giysisi, birer hafif örtü, çay, çaydanlık ve bir öğünlük yemek taşıyorduk. 1875'te İstanbul-İzmit demiryolu hattı İzmit'in biraz ötesine kadar yapılmıştı. Yollarda neredeyse tek kılavuzum telgraf hattıydı. Sakarya Nehri'ni geçtikten sonra bir Ermeni köyündeki handa geceledik. Hancının, hizmetçisine bir Rum adı olan Vasil diye seslenmesi beni epey şaşırttı. Aslında bu Ermeniler Ortodoksmuş. Ortodoks Ermeniler olduğunu ilk kez duyuyordum. Sayıca fazla olmasa da, böyle Ermeniler de varmış.

ANKARA

Ankara'ya herhangi bir engelle karşılaşmadan ulaştık; hiçbir yerde hiç kimse neyin nesi kimin fesi olduğumuzu sormadı; bizi her yerde yolları inceleyen mühendisler olarak görüyorlardı.

Ankara girişinde hemşerim Matey Bijov bizi karşıladı. Kendisi Robert Kolejden mezun olmuştu ve Angora yünü ticareti yapan bir İngilizin yanında çalışıyordu. Ankara'da bizi, İstanbul'dan tanıdığım Thomson ve Gaderol adında iki İngiliz tüccar kabul ettiler; Bijov bunların birinin yanında çalışıyordu. O yıl, Anadolu'nun bu kısmında açlık kol geziyordu. İngiliz tüccarların yolculuğumuzdan haberleri vardı. Özellikle de böyle bir kıtlık döneminde yolun emniyetsiz olduğundan hareketle bizi geri döndürmek için epeyce dil döktüler.

Sonunda da önümüze imzalamamız için, bizi yolculuktan vazgeçirmek için mümkün olan her şeyi yaptıklarına ve eğer yola devam edersek her türlü sorumluluğu üzerlerinden attıklarına dair bir beyanname sürdüler. Bu durumda dönmeye karar verdik ve iki gün dinlendikten sonra yola koyulduk.

İngiliz tüccarlar şaşkınlıklarını gizleyemiyorlardı. Bir Bulgar, yani reaya, maceracı bir İngiliz madamı yanında kılavuz, hademe veya refakatçi zaptiye olmaksızın kendilerinin tek başına asla geçmedikleri yolları kullanarak götürüyordu. Yegâne amacım, üstlendiğim görevi yerine getirmektir;

bu görev de Bağdat'a ulaşmaktı. Gerisini düşünmüyordum. Sansasyon peşindeki madamın da hiçbir şey umurunda değildi.

Uzun süren kuraklığın neden olduğu kıtlık gerçekten korkunç boyuttaydı. Bir köyden çıkarken, önlerinde hoca olduğu halde sıraya dizilmiş çocuklarla karşılaştık. Hoca yüksek sesle bir dua okuyor, çocuklar da ardından duayı tekrar ediyordu. Bu, yağmur duasıymış; çocuklar havaya küçük taşlar atıyorlardı ki taşların düşmesi gibi yağmur da yağsın.

Beypazarı Kasabası'na kadar geri döndük; akşamleyin handa, ertesi sabah birkaç tüccarın Eskişehir'e gideceklerini duydum; Eskişehir, Konya yolu üzerindeydi. Bu kafiye katılmaya karar verdik; oradan uygun bulduğumuz şekilde hedefimiz olan Bağdat'a ulaşmayı deneyecektik.

ESKİŞEHİR

Ertesi gün öğleyin, Eskişehir'in 6-7 km dışında bulunan kaplıcalarda mola verdik. Hamamın etrafında, köy arabalarıyla gelen kadınlar ve çocuklar dolaşıyordu. Hamam günü kadınlarınmış. Hamamın bakıcısı olan yaşlı adam bize yardımcı olmak maksadıyla hamamı boşaltmak istedi. Yüksek sesle, "Kadınlar, dışarı, paşa hamama yıkanmaya gelmiş!" diye bağırınca, içeriden gülüşmeler duyuldu. Anlaşılan hanımlar benzer davetle ilk defa korkutulmuyorlardı.

Madam giysisiyle içeri girdi, ama ortamı beğenmeyerek hemen çıktı. Onu gören kadınlar bir vaveyla koparmış ve el sallayarak yanlarına çağırmışlar. Sonra hiç değilse bacaklarını yıkmak istedi. Bu sefer fistanını çıkararak erkek pantolonlarıyla girince anında hanımlar yarı çıplak vaziyette dışarı fırladılar. Bu sefer de erkek olduğu sanılmış. Madam rahat şekilde yıkandı, ardından ben de. Hamamdan çıktıktan sonra madamı sıkıca kuşatan kadınlar onun Amazon kadını eyerine şaşıp kalıyordu; yaşlı hamamcı ise: "Bakın, aslan kadın!" diyordu.

Eskişehir'de bir tüccarın yazıhanesinde ve evinde bir gün kaldık. Aslında bu bir handı ve sadece Hıristiyan tüccarlar tarafından kullanılıyordu. Hıristiyanların bu handan başka bir yerde gecelemesine izin verilmiyordu, hele de Hıristiyan bir kadının. Kasabanın çevresi denizköpüğü [lületaş] ocaklarıyla ünlüydü; beyaz lületaş minerali tazeyken yumuşak

oluyor, kuruyunca da sertleşiyor. Genellikle pipo ağızlığı ve sigaralık yapımında kullanılıyor. Mineral, 30 metreden daha derin ocaklardan çıkarılıyor. Yıllar sonra Panagyurişteli [Otlukbeli] Prandjev'in burada bu malzemeyle büyük çaplı bir ticaret çevirdiğini öğrenecektim. Prandjev'in Viyana'da yazıhanesi varmış.

NASRETTİN HOCA'NIN KABRİ

Eskişehir çıkışında, yabancı olduğumuzu gören bir yolcu bize yol kenarındaki mezarlıkta, etrafı çevrili ve kandili yanan bir mezar göstererek, "İşte, Nasrettin Hoca'nın mezarı budur!" dedi.

Bu şakacı filozofun adını duymayan ve kahramanı olduğu fıkralarına gülmeyen var mıdır aramızda? Sofya'da bir odun tüccarı dikkat çekmek için dükkânın girişine bir Nasrettin Hoca tablosu asmıştı –merkep sırtındaki hoca on merkebinin sayıyor, ama dokuzdan fazla çıkaramıyor, çünkü oturduğu merkebi saymayı akıl edemiyor.

KARAHİSAR

Afyon üretiminde önemli bir merkez olan kasabada Osmanlı Bankası'nın bir şubesi vardı; burada postanın nakil için para torbalarının nasıl hazırlandığını gördüm. O zamanlar Türkiye'de tedavülde olan başlıca madeni para mecidiye (20 gümüş kuruş) ve beşliklerdi (5 gümüşlenmiş bakır kuruş). Para, ağzı iplerle sıkıca bağlanan bir torbaya konuyordu. Eyer üzerinden atılmış iki böyle torba bir at yükü oluştuyordu. Demiryolu açılıncaya kadar resmi ve şahsi paralar böyle taşınıyordu.

Kasabanın hemen yanında dik bir tepe yükseliyor; zirvede bir kale harabesi görülüyordu. Taş basamaklardan epeyce zorlanarak kaleye tırmandık. Bir genç Rum bana dadandı, İzmir'de bir İngiliz tüccarın oğluna benzetmiş beni. Buradan ayrılıncaya kadar da peşimi bırakmadı. Baba ocağından kaçarak macera peşine düşmüş olduğumu düşünmüş olacak.

KÜTAHYA

Kütahya'da epeyce Ermeni nüfus vardı. Madam buradan aldığı şalvarın ve ince mavi kumaş giysinin üzerine kırmızı bir kuşak dolayıp,

kuşağına da bir kama sokunca, kısa saçları ve gözlüğüyle gerçek bir erkek kimliğine bürünmüş ve bundan memnun olmuştü.

DERVİŞLERİN ŞEHİRİ, SELÇUKLUNUN MERKEZİ KONYA

Konya yolunda, öğleyin ovanın ortasındaki bir handa dinlenmek için durduk. Civarda herhangi bir köy görünmüyordu. Etrafımızda birkaç genç dolaşıyordu; yakın köylerden gençler postanın geçeceği gün yola çıkıyormuş. Bu civarda posta birkaç defa soyulunca koruyucu önlemler alınmaya başlanmış. Tozunu almak için tabancamı çıkarınca şaşkınlık içindeki gençler hemen etrafımı sardılar; bunlar tabancayı duymuş ama görmemişlerdi. Dalgınlıkla tetiğe basınca kurşun bir ağaca saplandı. Hepsı ağacın etrafına, kurşunun açtığı deliği görmek için yığıldılar, ancak tetiğe bir daha basınca ikinci kurşun hayretler içindeki gençlerin arasından vınlayıp geçti. Tanrı'ya şükürler olsun ki kimsenin burnu kanamadı.

Konya'ya girmeden önce öğle molası verdiğimiz son durakta, postayla yolculuk eden Sör Jackson (Sör Thomson'un İstanbul'daki ortağı) bize yetiştü.

Ana yollarda, yolcuların da birlikte seyahat ettikleri atlı posta servisleri yapılıyordu. Bu postanın idaresi İstanbul'daydı, başkanına tatarlar ağası deniyordu. Tatarlar dayanıklı olarak tanındığından postayla yolculuk eden görevliler Tattardı.

Ankara'dan geri döndüğümüzü sanan Sör Jackson bizi görünce şaşırdı. Devletin kendisine borçlu olduğu bazı ödemeleri tahsil etmek üzere Konya'ya gidiyordu. Devlet alacaklıları sık sık kâh bir vilayetin, kâh başka bir vilayetin kasasına yönlendiriyordu.

Konya genelde dervişler şehri olarak biliniyor. Şehirde Hristiyan nüfus yok, 10 km mesafede bir vadide, Türk ve Hristiyan nüfuslu bir kasaba bulunuyor, Konya'da bizler için uygun han veya Hristiyan evi olmadığından konaklamak için bu kasabaya [Sille] yönlendirildik.

Konya, zamanında epeyce gelişmiş bir medeniyet geliştiren ve adını farklı bir mimariye veren Selçuklu Türklerinin merkeziydi. Osmanlı Türklerinin güçlenmesiyle Selçuklu geriliyor. Konya, Mevlevi dervişlerinin Çelebi Efendi diye adlandırılan şeyhinin merkezi. O, Osman'ın kılıcını

her yeni padişaha kuşatma hakkına sahip; bu hak kendisine miras yoluyla geçiyor. Kılıç kuşanma da aslında taç giydirmeye denk düşen bir ritüel. İstanbul'dan uzakta bulunuyor olması, şahsen padişaha kılıcı kuşatmasına imkân vermediğinde, o başkasını vekil kılıyor. Dönen dervişler diye bilinen bu dervişler başlarında yüksek keçe şapkalarla ve uzun giysileriyle ayağa kalkıyor ve eller yukarı kaldırılmış vaziyette iki-üç oturan kişi etrafında dönüyorlar, oturanlardan biri kaval [ney] üflüyor, diğeri gitar benzeri bir şey [tanbur], üçüncüsü başka bir alet çalıyor. Bayılınca kadar dönüyorlar, seyirciler de töreni izleyebiliyor, biz de bizzat şeyhin yönettiği böyle bir duayı [sema] izledik. Böyle dervişleri birkaç kere İstanbul'da da gördüm. Şehrin en zengini ve seçkin Arap atları sahibi olan şeyhin çok içtiği konuşuluyordu.

Şehrin ana camisi (Ulu Cami) bir zamanlar çok kıymetli olan ünlü mavi çinilerle görkemli biçimde tezyin edilmişti; eskiden Konya'ya has olan bu sanatı Abdülhamid canlandırmak için epey para harcarsa da başarılı olamadı. Şehirde herkes Mevlevi; bunların ayırt edici dış özellikleri gri, yüksek, kalın keçeden yapılma kavuk ve aynı gri kumaştan uzun bir giysi. Menkul zengini tarikatta dilencilğe izin verilmiyor. Başka inançlara karşı hoşgörölü olan Mevlevilerin İstanbul Pera [Galata] Tekkesindeki şeyhlerinden birinin mason olduğu bile söyleniyordu.

Geceyi kasabadaki metohta geçirdik Yunanca bir kelime olan metoh, "küçük manastır" anlamına geliyor.

Burada madamın atı topallamaya başlayınca onu satarak yolumuza başka bir atla devam ettik, ama artık Bağdat'a değil, deniz kıyısındaki Mersin'e doğru. Bağdat'a gidişimiz zora girdi, çünkü madam, parasının bitmek üzere olduğu ortaya çıkınca Sör Jackson'dan borç almak zorunda kaldı. Buradan güneye, denize doğru ne elverişli şose, ne de telgraf hattı bulunuyordu. Pek işlek olmayan köy ve dağ patikalarını takip ederek Toros Dağları'nı aşmalıydık.

Sör Jackson artık bildiğimiz yoldan dönmemiz, hiç değilse silahlı kılavuz almamız hususunda ısrar etti. Bizi Mersin'e kadar götürmesi için Ermeni bir kılavuzla anlaştık.

Tarihi Konya şehrinden ayrılmadan önce, Bektaşilik hakkında da birkaç kelam edeyim. Tarikatın Robert Kolej yakınındaki yükseltide yer alan tek-

kesinin şeyhi, oğullarından ikisinin okudukları kolejle pek dostane ilişkiler içindeydi. Kolejin efsane müdürü Dr. Washburn'un³ bir gün anlattığına göre sohbet ettikleri sırada şeyh kavuğunu çıkarmış ve üzerindeki haç şeklini göstererek: "Bu işaret, Hristiyan tarikatı olduğumuz zamandan kalmış" demiş.

Konya güzel surlarla çevriliydi, Selçuklu üslubunda ve birçok yerde yıkılmış olan kuleleri yer yer yükseliyordu.

Madamın atı yeniden topallamaya başlayınca on gün kadar iyileşmesini beklediysek de satıp başka bir at almak zorunda kaldık. Şansa, madam Sör Jackson'dan borç alabildi, böylece Mersin'e ve oradan da vapurla Beyrut'a kadar yolculuğumuz mümkün oldu; orada yine para bulunacaktı. Beyrut, seyahatimizin yeni hedefi olmuştu.

TEHLİKELER NASIL ATLATILIYORDU?

Doğaldır ki meraklı okur, acemi seyyahlar olan bizlerin bunca uzun yolu, tamamen yabancı bir ülkede, o da büyük kıtlığın kol gezdiği yıllarda herhangi bir macera atlatmadan, hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan nasıl kat ettiğimizi soracaktır. Bunu bana İstanbul'da dostlarım ve tanıdıklarım da sordular; aslında kendime de bunu nasıl başardığımızı soruyorum. Daha baştan en büyük tehlikenin köyden bizden önce çıkarak bizi yolda bekleyen soyguncuların olacağını seziyordum. O yüzden mola verdiğimizde, nereye gittiğimizle ilgili sorulardan sonra ana yola hangi sokaktan çıkıldığını, köyün civarında veya yakınında ne gibi görmeye değer yerler olduğunu soruştuyordum. Sorulara mühendis olduğumuz yönünde cevap veriyordum –bu, kılavuz olmadan yolculuk etmemiz hususuna açıklık gelmesi için yeterliydi. Değil mi ki mühendisler yol yapıyorlar, yolları onlardan daha iyi kim bilebilir?

"Yolumuz bilmem nereye.," diyordum ben, gerçek yönü söyleyerek, "ancak yarın evvela bilmem nereye uğrayacağız" diye de ekliyordum ki bu yer tamamen farklı bir yönde oluyordu. Ertesi gün gerçek yönümüzde yola çıkıyorduk, ama her zaman, önceki akşam gideceğimizi söylediğimiz yerin farklı yönde olduğunu söyleyen birisi çıksa da, biz anlamazdan geliyor, güzelce dinlenmiş ve beslenmiş, üstelik ağır yükü de olmayan atlarımıza

3 George Washburn (1833-1915): Amerikalı misyoner, muallim. Robert Kolejin müdürü (1872-1877) ve başkanı (1877-1903).

kırbacı basıyor ve sabahleyin 5-6 saatlik yolu 2,5-3 saatte alıyorduk. Bu yolda hiç kimse bizi beklemiyor, hiç kimse peşimizden çıkamıyor veya bize yeti-şemiyordu. Öğle konağında iki veya üç saat dinleniyor ve akşam konağına kadar olan 5-6 saatlik mesafeyi yarım zamanda kat ediyorduk. Soygunculara yakalanmamızı bu koruyucu önlemlere bağlıyorum.

Beklenmedik acele geçişimiz bizi başıboş gezenlerle nahoş karşılaş-
malardan kurtarıyordu. Bir defasında zaptiyelerin refakatinde yolculara ve
görevine giden zaptiyelere rastladık. Bunlar kim olduğumuzu, nereye gittiği-
mizi ve kılavuzumuzun nerede kaldığını sordular. Gittiğimiz yeri söyleyerek
kılavuzumuzun biraz geride kaldığını belirttim. “Söyleyiverin de bize yeti-
şsin” dedim. Atları kırbaçlayarak onları şaşkın bakışlarla arkamızda bıraktık.

Bizim gibi kişiler kılavuz ve refakatçi olmadan hiçbir şekilde yola
çıkıyorlardı. Kuşkusuz bu uzun yolda genelde kadına özgü zafiyetlerden
kaynaklanan epey tatsızlıkla karşılaştım. Ne denli sağlam ve güçlü olsa da,
yorgunluk ve sıkıntılar sıkça madamın sabrını tüketiyor ve iş histerik bayıl-
malara kadar varıyordu. Birçok kere Avrupalıların veya Avrupalılarla ilişkisi
olan kişilerin yaşadığı yere vardığımızda onu terk edeceğime dair karar alı-
yordum. Öte taraftan, uzaklara olan meylim ve giriştiğim şeyi sonuna kadar
ulaştırma inadım bütün tatsızlıklara üstün geliyordu. Tabii ki yolda ne ben
ne de madam rahat şartlar arayabilirdik. Çıplak tahta üzerine serdiğimiz
hafif örtüler geceleri yegâne lüksümüz oluyordu. Atlarımızı kendimiz
temizliyor, besliyor ve yola hazırlıyorduk. İyi şartlarda olduğumuzda, yani
yolda çeşitli zorluklar yaşamadığımız veya gelecekle ilgili endişeler taşımadı-
ğımızda madamın keyfine diyecek yoktu, dolayısıyla yolculuğumuz gayet hoş
geçiyordu. Hiçbir yerde hiçbir resmi şahıs kimler olduğumuzu, nereye git-
tiğimizi sormadı veya tezkerelerimizi istemedi. Zengin lortlar yerine geçen
bizler engelsiz geliyor ve gidiyorduk; bu tuhaf, ama gerçektir.

KARAMAN

Konya'dan kılavuzla yola çıktık, madam hayaline ulaşma konusunda
ısrarlıydı. Neydi o hayal? İstanbul'dan Bağdat'a atla yolculuk! Yeni hedefimiz
olan Mersin'den vapurla İskenderun'a geçecektik, oradan da ver elini Halep.
Sonra da Fırat boyunca Urfa, Diyarbakır, Musul, Kerkük, Erbil, Bağdat. Bana

bu sansasyonel ve sıkıntılı yolculuk ilham veriyordu. Aynı hissiyat madamda da vardı, ikimiz de soğukkanlı ve cesaretli insanlardık.

Konya Ovası'ndan çıktıktan sonra ormanla kaplı dağlara tırmandık. Bir gün kendimizi dağınık bir yerleşim olan Karaman'da bulduk. Daha eskice coğrafya haritalarında Anadolu'nun güney kısmı Karamania diye adlandırılıyor. Osmanlı Türklerinin yükselişi sırasında bu ülkede birkaç Karaman beyliği vardı, ilk Osmanlı Türkleri bellerini bükünceye kadar bunlarla savaştılar. Ankara'nın güneyinden Mersin'e kadar ve deniz kıyısında Türk ve Hristiyan nüfus Karamanlı adıyla biliniyor. Acaba yukarıda anılan Karaman bir zamanlar Karamania başkenti olduğundan mı bu engin diyara adını verdi, bunu araştırmadım. Türk ve Hristiyan Karamanlıların dili Türkçe. Bunlar aynı kavimden, yani Türk kavminden.

Yüksek kıvrımları çam ormanlarıyla kaplı Toros Dağları'na girdik. Yolda neredeyse kimseye rastlamadık; ıssız yerler. Bir defasında bir beklemede gecelemeğe karar verince, beklemenin biraz kenarında bir kulübe tahsis edildi bize. Etrafımız çam ormanı. Kulübeye yeni girmiştik ki beklemenin önüne, iyi kuşanmış atlarla on atlı çıkageldiler. Bunların Çerkez olduklarını anladım. Yakındaki Çerkez köyünden dolaşmaya gelmişler. Ertesi gün zaptiyelere sordüğümüzda, "Bunlar dini imanı olmayan insanlar, soyguncular" diye cevap verdiler. Her nereye yerleştilerse Çerkezlerin adı buna çıkmış; genelde ormanlara veya orman civarlarına yerleşiyorlar.

Bir geceyi, çok iyi ağırladığımız bir Çerkez köyünde geçirdik. Geç kaldığımız bir gece de yukarıda dağda, sık bir çam ormanında sabahladık. Yaktığımız ateşin etrafında ekmek ve zeytinle karnımızı doyurarak geceyi nöbetleşe geçirdik. Atların kışnemesinden işkilleniyor, kılavuza da güvenemiyordum. Ertesi gün dağın güney tarafına, denize doğru salınarak sancak merkezi olan Mut Kasabası'ndan geçtik. Burada büyük nahoşlukla karşılaştım; madam, yorgunluk ve zorluktan kaynaklı histeri krizine girdi.

YÖRÜKLER

Öğleyin yorgun ve susamış vaziyette düzlüğe, evleri sağlam yapılmış bir köye indik. İn cin top oynuyordu; kapılar açık, odalar – çıplak ve

boştu. Bu bir Yörük köyüydü. İlkbahar gelince, ahali evlerini terk ediyor, hayvanlarıyla ve ev eşyalarıyla dağda çadırlara yerleşiyor ve hava soğuyunca ya kadar orada kalıyorlar. Dağdan inerken böyle bir çadır yerleşimi gördük. Yörüklerin hayatı, bizdeki Ulah veya Karakaşanların hayatına benziyor.⁴

Velhasıl artık düzdeydik ve Mersin'e kadar düz bir yoldan ilerledik; düz, ancak susuz. Yanında geceleyeceğimiz su arıyorduk. Yolumuz üzerinde biraz daha ileride bulunan bir suya yönlendirildik. Yorgun argın, güçten düşmüş, karanlık çökerken söz konusu kuyuya vardık, ancak kuyu kupkuruydu. Civarda henüz hasat edilmemiş tarlalarda ne bir ağaç, ne bir insan görünüyordu. Bir ara yanımıza gelen iki-üç Türkten su istediysen de, "Bizde de yok." cevabını aldım. Madam dayanamıyor ve "Susuzluktan ölüyorum!" diye bağıırıyordu. Bir ara tarlalar arkasında ateş göründü. "Orada insan var demek! İnsan varsa, su da olmalı" diye düşündüm.

Kılavuzu çaydanlıkla biraz su dilenmesi için gönderdim. Korkmuş vaziyette döndü, herhalde küfür yemişti. Adamın kılavuzluğuna diyecek şey yoktu, ama Hristiyan olduğundan üzerindeki silah da savunmak için yetersizdi. Tabancamı kuşandım, bir elimde kırbaç, ötekisinde çaydanlıkla tarlayı geçtim ve kendimi ayaklarını yıkayan bir Türkün karşısında buldum. "Allah rızası için, biraz su!" diye seslendim. Türk, bu feryadıma kayıtsız kalmadı. İyice susuzluğumu gderdikten sonra çaydanlığı doldurarak döndüm. Madam histeri krizindeydi, çaydanlığı kapığı gibi suyu içti ve sakinleşti.

Bir defasında karanlık çöktüğünde bataklık bir yerdeydik. Gecelemek için daha kuru, bataklığın üzerine yükselen bir yer seçtik. Yakınımızda otlayan atlar ve birkaç bekçi etrafımızı sarınca kılavuzumuz epeyce korktu. Karanlığın içinden tüfek patlayınca madam titremeye başladı. "Sakin olun!" diyerek tabancamla havaya iki el ateş ettim; geceyi rahatsız edilmeden geçirdik.

Şansımıza hiçbir hastalığa yakalanmadık. Yola çıkarken birkaç kinin tableti almıştım ve ara sıra yarısını madama veriyordum. Kinin bizi sıtmadan korumuş olmalıydı. Yahu sıtma da neymiş ki?

4 Anadolu'dan Rodop Dağları'na iskân edilen Yörükler de böyle bir hayat tarzına sahipler. Bunlara geçici olarak meralar ve hayvanlar verildi, ancak zamanla meralar ormanla kaplanınca –oysa Yörüklerin ormanları kullanma hakkı yoktu– meralar ve ormanlar yüzünden mahkemelere taşınan uzun bir tartışma çıktı. Benim memleketimde de yerleşik hayata geçen Yörükler olduğunu biliyorum. –yazarın notu.

MERSİN

Sabah erkenden çıktığımız yolumuz ovoidan ve yeşil bir yayladan geçiyordu; yaylaya mersin ağacının hoş rayihası yayılıyor, yakında deniz de görünüyordu.

Mersin, vapurların haftada bir uğradıkları açık bir liman. Bütün büyük devletlerin burada temsilcileri var; bunlar fahri konsolos yapılan yerli tüccarlar. Türkiye’de o yıllarda konsolosun temsil ettiği ülke ne kadar küçükse, bu ülkenin bayrağı o kadar yüksek göndere çekiliyordu. Mersin’de dikilenler kadar yüksek gönderler görmemiştım.

Burada histerik krize kapılan ve çılgınca, başımıza gelen zorluklardan beni suçlamaya başlayan madamı az kalsın terk ediyordum. Vicdan azabı çekmeden onu terk edebilirdim, çünkü burada kendisine yardım edebilecek tüccarlar ve konsoloslar vardı. Hiç değilse Beyrut’a kadar refakat etmem şeklindeki ricasına boyun eğdim. İskenderun vapurunun beş-altı gün sonra yanaşması bekleniyordu. Bu durumda Kıbrıs Adası’nı ziyaret etme imkânından faydalanmaya karar verdik.

KIBRIS ADASI

Odun yüklü bir yelkenli Suriye limanına hareket etmeye hazırlanıyordu. Kaptanla, Kıbrıs Adası’nın doğu çıkıntısı kenarından geçerken, bizi burunda bulunan manastıra bırakması için anlaştım. Atları sattıktan sonra eyerlerle yelkenliye bindik. Ters bir rüzgâr estiğinden kuzeye sürüklenerek Silifke Kasabası önlerinde kıyıya çıkmamız gerekti; kadim yerleşim yakında bir yerdeydi; kıyıya yakın noktada Heliopolis’in kalıntıları dikiliyorlardı. Burada tam iki gün elverişli rüzgârın esmesi beklendi. Bazı badireler atlatacak yelkenlinin kaptanı bizi karaya, Aziz Andrea Burnu’nun ta ucuna, kayalık bir yere çıkarmayı başardı; bu uçta, anılan havari azize adanan manastır bulunuyordu. Daha sefil bir manastır herhalde olamazdı – temizliği kuşku uyandıran bir papaz, bir hademe ve kara ekmekle zeytin. Bin bir zorlukla bir manastır merkebi ve oraya iş için gelen birinden başka bir merkep bulabildik, bunlarla adanın içine doğru yolumuza devam edecektik.

Merkebin birine yanımıza aldığımız eyerleri yükledik, öteki merkebe madam bindi ve ben yaya olarak adanın başkenti Lefkoşa’ya yola çıktık.

Kılavuzun bir çömlek su bulmak için çok didindiğini fark ettim. Adanın bu kısmı susuz olduğundan su almadan yola çıkılmıyormuş. Vardığımız ilk köyde atlar alarak yavaştan yola devam ettik, çömlekteki suya da dikkat ediyorduk. Adanın daha büyük kısmında arazi işlenmemiş, diz boyu çalılıkla örtülü ova şeklindeydi; ayrıca erkek, kadın ve çocuk herkes dize kadar çizmeyle dolaşıyorlardı. Bu çalılık ağılı yılanlarla kaynıyormuş, yollar da aslında patika.

Yolda kılavuz, hanımı İngiliz olan Cavalero Ricardo adında birinin çiftliğine uğramamız için ısrar etti; burada iyi kabul görecektik ve biraz dinlenecektik. Öylece de yaptık. Cavalero Ricardo evde olmadığından hanımı bizi ağırladı. Burada devasa okaliptüs ağaçları gördük. Akşam yemeğinde ev sahibi bize 15 yıllık nadir bir şarap ikram etti; bu, Kıbrıs'ın ünlü Kommandaria şarabıydı. İneklerin büyüklüğü de dikkatimden kaçmadı, dahası – adanın hiçbir yerinde ineğin sağılmadığını öğrendim; ineklerle çift sürülüyormuş, süt olarak keçi sütü kullanılmıyormuş. Burada keçi boynuzu pek boldu, o kadar ki Kıbrıs Adası'nın adını keçi boynuzundan aldığı yönünde bir tahmin var.

Adanın başkenti olan Lefkoşa'da kılavuz bizi Kıbrıs bağımsız metropolitenin makamına götürdü; sadece bizim gibi misafirler orada kalabilirlermiş. Bize iyi döşenmiş bir oda tahsis edildi ve kaldığımız iki gün boyunca yemek, odamıza getirildi. İkinci gün törensel öğle yemeğine davet edildik. Yirmi kadar kişinin oturduğu masada, başta metropolit olmak üzere bütün ruhaniler, biz de onun iki yanında yer aldık. Perhiz günüydü, bolca çeşitli perhiz yemekleri sunuldu. Herkes için biz önemli kişiler yerine geçiyorduk, çünkü sadece öyle kişilerin bizler gibi seyahate çıkmaya yetkin oldukları düşünülüyordu. Kıbrıs metropolitenin otosefal, yani bağımsız olduğunu söylemiştim. İlk defa burada bahçelerde şahane hurma ağaçları gördüm.

Büyük Haçlı Seferlerinin ve bunların Filistin ve Suriye'deki topraklarının bakiyesi olan Kıbrıs Krallığı, Guy de Lusignan hanedanı (1192-1489) yönetiminde feodal şekilde idare ediliyormuş; dış kapılar üstünde şövalyelerin halen korunan armaları dikkat çekiyordu. O dönemden kalan en güzel anıt, şehrin ortasına saf Gotik üslupta inşa edilen ve daha sonra camiye tahvil edilen şahane Ayasofya Kilisesi'ydi. Dış süslemelerde hayvan veya insan sureti tasvirleri kazınmıştı, çünkü bilindiği üzere tasvir Müslümanlığa aykırı.

Ada halkının çoğunluğunu Rumlar teşkil ediyorlar, ancak epeyce Türk nüfus da var. Türk ahalinin kökeni Rum; evde Rumca konuşması bu nüfusun bir zamanlar zorla Türkleştirildiğine işaret ediyor, bizdeki Pomaklar gibi.

Adanın en değerli mahsulü olan keçiboynuzuyla hayvanlar da besleniyor.

LARNAKA

Adanın ana limanı olan Larnaka'ya ulaşınca, Lefkoşa'da aldığımız tavsiye üzerine iki kız kurusunun evine yerleştik; bunlar başlangıcı ta haçlılara kadar uzanan eski bir Venedik ailesinin vârisleriydi. Katolik kadınların evinde İtalyanca konuşuluyordu. Bu iddialar ne kadar doğrudu bilmem, ama evleri olabilecek her türlü eski tablo ve eşyalarla doluydu.

Yassı ve kumsal bir yerde konumlu olan Larnaka'da sivrisineklerden sadece cibinlik altında uyunabiliyor.

Eski Kıbrıs medeniyeti kadim medeniyetler arasında yer alıyor. Geçen yüzyılın 70'li yıllarında Amerikan Konsolos Luigi Cesnola'nın⁵ burada yaptığı kazılarda ortaya çıkardığı zengin buluntuları Amerika'ya kaçırmaması kamuoyunun dikkatini çekince Türk hükümeti eski eserlerin dışarı çıkarılmasını yasakladı. Ben de birkaç böyle eski eser edindim ve zaptiyenin avucuna birkaç kuruş sıkıştırarak kaçırdım. İstanbul'a gelince bunları, o zaman Robert Kolejde muallim olan Dr. Long'a hediye ettim. Eğer yanılmıyorsam, kadim Kıbrıs yazısı henüz çözümlenemedi.

BEYRUT

Larnaka'dan bir Avusturya vapuruyla, Lübnan özerk bölgesinin başkenti Beyrut'a ayak bastık. Bu özerk bölgenin valisi mutlaka Hristiyan oluyor; vali, büyük devletlerin onayıyla padişah tarafından tayin ediliyor. Beyrut büyük ölçüde Avrupalı bir şehir, konsololar merkezi. Cizvit mektepleri, keza Alman hemşirelerin hizmetinde Alman Hastanesi bile var. Amerikan misyonerler burada cirit atıyorlar. İyi bir Fransız oteli ve bankası hizmet veriyor.

5 Luigi Cesnola (1832-1904): İtalyan asıllı ABD'li subay ve arkeolog; 1865'te Kıbrıs'a Amerikan konsoloslu olarak tayin edildikten sonra yaptığı arkeolojik kazılarla önemli buluntular elde ediyor; New York Metropolitan Müzesi müdürü (1879-1904).

Yol arkadaşımın aykırı tavırlarından gına gelmişti; burada ilk defa toplum nezdinde rezil olduğumu da hissettim. Bir kadınla hiç çekinmeden bilmediğim yabani yerlerde, beş para değer vermediğim ahali arasında yolculuk etmem ve zaman geçirmem pek göze batmıyordu, ancak Avrupalı cemiyet arasında kendisine tahammül etmek mümkün değildi. Kudüs'e kadar refakat etmem yönündeki ısrarına rağmen ondan ayrılmaya karar verdim.

Birçok kere tehlikeli durumlarda madam kötü emelli birinin eline düşmektense, acımadan kendisini vurmamı telkin ediyor ve yalvarıyordu. Şartlar ne olursa olsun ben dayandım ve bu işten temiz çıktım. Birçok baştan çıkartmaya ve ayartmaya rağmen sağlam iradem, kendisinden hoşlanmamam ve özellikle de durmadan İstanbul'da bıraktığım gizli aşkıma düşünmem beni günahattan korudular. Her ne kadar bu söylediğim imkânsız gibi görünse de, gerçeğin ta kendisini yansıtıyor. Bir İngiliz için normal, ancak bir Bulgar için şaşırtıcı olan bu maceram böyle sonlanıyor.

İstanbul'a tertemiz döndükten sonra İngiliz postasında benim için tutulan işime başladım. Şefim dahil, hiç kimse yolculuğumuzun uzun süreceğine inanmıyordu. Bilmediğim ve kıtlığın hüküm sürdüğü bir ülkede, yolculuğa ve maceralara hazır olmayan bir kadına önderlik ederek yaptığım bu seyahatle büyük bir iş kotardığımı sanmasam da, çevremdeki tanıdık ve tanımadıklarımın cesaretimden ve metanetimden kaynaklı şaşkınlığını ve bana gösterdikleri saygıyı hissediyordum.

Anadolu'yu bir ucundan öbür ucuna kendi gücümle başarıyla kat ederek İngilizler tarafından örnek alındım. Benim yaptığım ancak mace-racı bir İngilizle yakışırdı, oysa bendeniz Bulgardım. Etrafımda kaç kişi Bulgarlar hakkında bir şeyler biliyordu? Bu kişiler her gün evlerine süt ve zerzevat getirenlerin Bulgar olduklarını bile bilmiyorlardı.

DR. GEORGE SMITH İLE ARKEOLOJİK SEYAHAT (1876)

DR. GEORGE SMITH İSTANBUL'DA

Ertesi yıl [1876], British Museum'dan Sör George Smith adında birinin İstanbul'a geldiğini duydum;¹ kendisi kadim Ninova [Musul] harabelerinde kazılar yapmayı hedefliyormuş. Sör Smith, kazı izni fermanının çıkmasını hızlandırmak için uğramıştı İstanbul'a. Kendisine yardım edecek ve gizli işlerini havale edebileceği bir yardımcıya² ihtiyacı olduğunu düşünmüş; ben de kendisine her bakımdan tamamen uygun biri olarak tavsiye edilmişim.

Böyle bir görevi kabul edip etmeyeceğim sorulduğunda, hiç tereddütsüz memnuniyetle ve sevinçle kabul ettim. Zaten yeni şeyler görmek ve çeşitli maceralara atılmak için bilmediğim ülkelere seyahat etmeyi coşkuyla arzu ediyordum, böyle bir imkân rüyalarımı süslüyordu. "Bu kez, iş icabı Asya Türkiye'sini boydan boya dolaşacağım ve kim bilir neler göreceğim" diye düşünüyordum. Artık maceranın tadını alıyor gibiydim, bu da bana yetiyordu. Beni her zaman cezbeden efsanevi Asur-Babil uygarlıklarını daha yakından göreceğim olmam bana tarifsiz bir mutluluk veriyordu; üstelik bunu bir ücret alarak yapacaktım.

Dr. George Smith Babil anıtlarıyla ilgili araştırmalarıyla herkes tarafından biliniyordu; dünyanın yaratılışını ve tufanı doğrulayan Babil tabletlerini çözümlemişti ki bu efsanevi hikâyeler İncil'deki verilerle örtüşüyordu. Sör Smith kadim Asur-Babil diyarına gitmiş ve araştırma sonuçlarını birkaç kitapta derlemişti.

Sör Smith ile ilk işim, fermanın hızlandırılması adına Maarif Vekili Saffet Paşa'yı ziyaret etmek oldu; Saffet Paşa daha sonra, 1878'de

¹ Aslında George Smith İstanbul'a 1875'in Kasım ayında gelerek İngiliz tüccar Thomson'ın çiftliğinde kalıyor.

² George Smith'in İngiltere'deki eşine yazdığı 5 Mart 1876 tarihli mektupta, "Eğer bu yıl başarılı olursam, temmuzda eve döneceğim, kazı işlerini de asistanıma bırakacağım; kendisi çok iyi ve güvenilir biri" ifadelerine rastlıyoruz. (Panayotov, Strahil. "Novi izvori za jivota na Petir Mateev (Mathewson) i George Smith", s. 23-39, *Treti mejdunaroden kongres po bulgaristika*, Sofya, 2014).

Edirne’de ateşkes anlaşmasını imzalayacaktı; Smith kendisine iki ciltlik eserini takdim etti.

Anadolu büyük ve engin bir coğrafya, ancak devamında gelen Asya Türkiye’si daha da büyük ve engin. Türkiye’yi sadece Avrupa’daki durumuna bakarak değerlendiren biz Bulgarlar bu hususu hesaba katmıyorduk.

YENİ BİR BİLİMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Bunca değişime maruz kalan başka bir diyar olduğunu hiç sanmıyorum. Yabancı kavimlerin birbirini takip eden ve çoğu kez yıkıcı sonuçlar doğuran istilaları büyük medeniyetlerin yükselmesine ve yok olmasına neden olmuş. Sümerler, Babilliler, Hititler, Asurlar, Persler, Makedonlar, Romalılar, Araplar, Moğollar, Türkler –hepsi sırayla bu toprakları fethe-derek, bugün harabe halindeki, büyük kısmı toprağın altında kalan eski eserler bırakmışlar. Bu eski eserlerin bazıları kil tuğla veya taş üzerindeki yazıtlarda, bazıları da devasa yapılar şeklinde korunmuş. Tarihte unutilan veya yok sayılan şeyler bugün özenle canlandırılıyor. Bilim insanlarının yönettikleri kazılarla kaybolan uygarlıklar gün ışığına çıkarılıyor. Unutilan diller çözümleniyor, haritadan silinen halklar diriltiliyor ve boşlukları doldurulan tarih zenginleşiyor.

Yeni bir bilim ortaya çıktı artık: Arkeolojik kazı bilimi. 60-70 yıl önce bir höyük üstünkörü ve çaprazlamasına kazılırken, bugün bu, mukad-desata tecavüz sayılıyor. Günümüzde kazı işi bir uçtan başlıyor ve çok dikkatli şekilde yığınak halindeki katmanlar takip ediliyor; hiçbir şey, hatta artık çürümüş ve un ufak olmuş şeyler bile gözden kaçırılmıyor, her şey ince elekten geçiriliyor, en mahir biçimde eski haline getirilerek yeniden ayağa kaldırılıyor.

BULGARLARIN DERTLERİNİ DERT EDİNER DR. ALBERT LONG İLE VEDALAŞMA

Yola çıkmadan önce Robert Koleje, mütevellim Dr. Long ile veda-laşmak için uğradım. Bilindiği üzere o bana Malta Kolejinde burs, sonra Robert Kolejde yarım burs sağladı, İstanbul’daki İngiliz postası işine refe-rans oldu. Öyle ki kişiliği ve insan severliği hakkında iki kelam etmemi

tamamen hak ediyor. Belirtildiği üzere, Dr. Long Bulgaristan'a ilk kez misyoner sıfatıyla 1858'de ayak bastı. Fedakârlığı, mülayimliği, halkımızın aydınlanması için sarf ettiği emeğiyle çok geçmeden memleketin her köşesinde nam saldı.

Kendisiyle vedalaşırken, “Gittiğiniz her yerde esirgenmeniz ve yardım bulmanız için diz çökerek dua edeceğim!” demesini bekliyordum; böyle durumlarda bütün misyonerlerin söylemeleri gereken sözler. Aksine, Dr. Long elini omzuma koydu ve “Mateev, ahlâktan ödün vermeyin!” dedi. Bu sözlerin üzerimde bıraktığı etkiyi halen hissediyorum; bu nasihat halen kulaklarımda çınlıyor. Kendisi sadece Bulgarlar arasında yaşamakla kalmamış, dertlerini de dert edinmişti.

PETİR MATEEV NİYE PETER MATHEWSON OLDU?

Sör Smith'e refakat etmekle yükümlü kılındığımı öğrendikten sonra, İngiltere Başkonsolosu Sör Philippe Francis beni yanına çağırarak, “Sör Smith belki sizi kazıları yönetmeye bırakacak. Bir Bulgar olarak idare nezdinde gerekli ağırlığınız olmayacak. Oysa siz her yerde İngiliz olarak geçebilirsiniz –dört yıl Malta'da kaldınız, altı yıldır İngiliz postasında hizmet ediyorsunuz. Çalışmanızın selameti adına sizi konsolosluğa İngiliz uyruklu olarak kaydetme yoluyla gerekli pasaportu verelim. Ancak bir engel var –soyadınızdaki takı sizi Türk idaresi nezdinde ele verebilir. Soyadınızı Mathews veya Mathewson şeklinde değiştirirseniz iyi olur” telkininde bulundu. İkincisini seçtim ve tam bir İngiliz uyruğu oldum; herkes nezdinde su katılmamış bir İngilizdim.

Ferman çıktıktan sonra bir Fransız vapuruyla İskenderun'a hareket ettik.³ Bize, British Museumun tavsiyesi üzerine, şu anda ne yazık ki adını hatırlayamadığım, Helsinki Üniversitesinde Asurolog olan bir Fin bilim insanı katıldı,⁴ her ne kadar Smith'in buna rızası olmasa da. İskenderun'dan atlarla hareketle ikinci gün Halep'e ulaşarak⁵ oda kiralayan bir eve yerleştik.

3 İstanbul'dan 8 Mart 1876'da demir alınıyor.

4 Adı hatırlanamayan Fin bilim insanı Karl Fredrik Eneberg (1841-1876).

5 Halep'e 16 Mart'ta ulaşıyor.

Büyük ve önemli bir ticaret şehri olan Halep'te bütün büyük devletlerin konsoloslukları var. Yaşlı ve tecrübeli İngiliz Konsolos Sör [W. H.] Skene bu civardaki eski eserleri iyi biliyordu. Hititlerin son zengin başkentinin konumunu tespit etmeye çalışmak bilim insanlarını meşgul ediyordu. Güçlü Hitit Devleti bir zamanlar Ege Denizi'nden Suriye'nin güneyine kadar hüküm sürüyormuş. Başkent konumu hususunda çeşitli rivayetler öne sürülse de bunlar ikna edici değildi. Başkent konumu hakkında Sör Skene'nin Fırat boyunda işaret ettiği yer araştırılmayı hak ediyordu. O zamanlar Hititler hakkında çok az şey biliniyordu.

FIRAT BOYUNDA DEVASA HİTİT HARABELERİ VE ESERLERİ

Fırat'a doğru yola çıktık. Öğleyin taş kalıntıların yanında durdum ve kalıntıların üzerine kurşunkalemle yazılmış Bulgarca isimler bulunduğunu görüp büyük bir şaşkınlığa kapıldım. Bunlar Diyarbakır'a sürgün edilen zavallı Bulgarların adlarıydı. Adlarını not ettim, ancak ne yazık ki 1879'da bu notlarım bagajımla beraber Edirne yakınlarında Arda'ya düştü.

Devasa, ancak pek tarihi değeri olmayan harabeler arasında, nehrin hemen kıyısında geceledik. Ertesi gün nehir boyunca yürüdük ve birkaç Bedevi yerleşiminin yanından geçtikten sonra nehrin girintili bir tümseğine ulaştık. Sarp ve dar bir patikadan sırtı tırmandık. Önümüze, üzerlerinde çeşitli insan ve hayvan kabartmaları olan toprağa yarı gömülü siyah taşlar çıktı. Sör Smith bunları incelemek üzere inerek çizimlerini yapmaya başladı. Beni de daha yukarı yazıt aramaya gönderdi. Zirvede, geniş bir düzlükte, her yere dağılmış ufak çömlek kalıntıları buldum. Nehir boyundaki su değirmeninden, ne yapacağımızı merak eden iki-üç Arap da bizimle tepeye tırmanmışlardı.

Buralarda taş üzerinde yazılar olup olmadığını sormam üzerine Araplar beni sütun gibi yüksek bir taşa götürdüler; taşın altı üstüne getirilince, alt tarafının, tabii ki benim için bilinmeyen bir yazıyla kaplı olduğu anlaşıldı. Hemen haber verdiğim Sör George Smith nefes nefese geldi, yazıya baktı ve yere yığıldı. Kanyak almaya koştum ve biraz kanyak yudumlayınca kendine geldi. Arşimet'in, "Eureka!" [buldum!] nidasını hatırladım.

O zamanlar benzer yazıyla yazılmış sadece beş yazıt biliniyor ve bunların Hititlere ait oldukları tahmin ediliyordu. Biri British Museumda, ikisi Berlin Müzesindeydi, biri Halep'te bir cami duvarına örülmüştü, ikisi de Suriye Hama'da bulunuyordu. Bütün bilim insanları bu yazıyı Hititlerle ilişkilendiriyor, taşlar da Hama taşları diye biliniyorlardı. Smith bunları Hititlerle ilişkilendirenler arasındaydı.

Anıtlara ve yazılara göre eski Hitit başkenti Karkamış gerçekten de nehir geçidi kenarında bulunuyormuş. Nehrin hemen kıyısında bulunan bu yükselti ve karşıdaki başka bir yükselti nehir geçidi için elverişli bir yer teşkil ediyordu. Bu kalıntılar önemli bir yerleşimin, büyük bir kalenin varlığını kanıtlıyordu. Bulunan yazının hangi halka ait olduğunu tespit etmek kalıyordu ki bu yazı Sör Smith için eski Karkamış'ın burada bulunduğunun bir kanıtıydı; kaldı ki bu sonuç, yerin şimdiki Cerablus veya Hierapolis şeklindeki adıyla da destekleniyordu.

Hierapolis, Karkamış'ın son adıydı. Sör Smith, Hititlerin son ve zengin başkenti olan Karkamış'ın konumuyla ilgili tartışmalı soruyu çözümlüyordu. Ancak Sör Smith'in, daha sonraki buluşlarla kanıtlanacağını umduğu başka bir şey daha vardı –o zamana kadar var olan Hitit anıtları çeşitli yerlere dağıldıklarından, hiç kimse bunların esas yerini bilmiyordu.

KARKAMIŞ'TA ORTAYA ÇIKARILAN SÜTUNUN ÜZERİNDEKİ YAZI

Burada Smith, başlangıçtan beri kendi yerinde duran bir Hitit eseri buldu. Üzerindeki yazı, şimdiye kadar bilinen bütün yazılardan çok daha uzundu. Ünlü arkeolog anlamını hemen çözebilmek için gerekli anahtarı bulacağına dair umutlandı. Taşın kaldırılması ve nakli imkânsız olduğundan taşı iki-üç parça halinde kesmeyi düşündü. Halep'e dönerek bıçkılar aldı, ama boşuna. Böyle bir işten anlamıyorduk, üstelik siyah bazalt taşı sertti. Smith yazının fotoğraflanmasıyla yetindi, ardından yeniden Halep'e döndük.

Daha sonra British Museumun kazı yapması için gönderilen bir kişiye sütunun bulunduğu yer bir inek fiyatına satıldı. Müzenin gönderdiği kişi kazılar yaptı ve taşı alıp götürdü; taş şimdi British Museumda en değerli buluntular arasında yer alıyor. 1923'te bu taşı büyük bir onur duyarak müze- de gördüm, yazı halen çözümlenmemiştir, bugüne kadar da çözümlenemedi.

Dediğim gibi, o zamanlar herkesin ilgisini çeken Hititler hakkında bilinenler fevkalade kısıtlıydı; bu bilgiler de Mısır'daki anıtlar, İncil ve Kalde vakayinameleri kaynaklıydı.

SMİTH'İN YAZIYI İNCELEMESİ

George Smith'in büyük bir tutkuyla yazıyı okumaya çalıştığını görüyordum. Gece her uyanışında mum ışığında deneme yanılma yöntemiyle yazıyı çözecek anahtar aradığına tanık oluyordum. Kelime nerede bitiyordu? Acaba bir kelimedeki harflerin sayısı zaten bildiği bir Tanrı veya kral adıyla örtüşüyor muydu? Nihayet, "Boşuna uğraşıyorum, evde kitaplarımın yanında olacağım zamanı bekleyeceğim!" dedi.

Yıllar geçti, araştırmalar Hitit tarihinin büyük kısmını gün ışığına çıkardı. Unutulmuş veya ücra yerlerde çok sayıda taş yazıt ve kabartma bulundu ve Hititlerin Ankara civarındaki eski başkenti [Hattuşaş, Boğazköy] ortaya çıkarıldı. MÖ 3500'den 700 yılına kadar federatif bir yapıyla Ege Denizi'nden Suriye'ye kadar uzanan topraklarda hükmettiği ortaya çıkarıldı. MÖ 700'de son Hitit kralı Asurlularca bozguna uğratılınca, bu topraklar üzerindeki Hitit hâkimiyeti tarihe karışıyor. Hititlerle ilgili en değerli veriler Mısır firavununun makamı olan Amarna adında bir yerde ortaya çıkarıldı, orada önemli sayıda çivi yazısı tabletler bulundu; bu tabletlerdeki yazışmalar, firavunun Filistin temsilcileriyle ilişkileri ve Hititlerle savaşları hakkında raporlar içeriyordu. O devirlerde çivi yazısı uluslararası yazışmalarda da kullanılıyordu.

Bu kadim ve güçlü halk hakkında pek çok kitap yazıldı ve hâlâ da yazılıyor, ancak çivi yazısı bugüne dek tatmin edici ölçüde çözülmedi. Kuzey Suriye'den dönüşümüz sırasında, ıssız sarp vadilerin kenarından geçerken, Hititlere ait değerli anıtlar bulacağından emin olan George Smith'in buraya girme imkânı bulamayınca nasıl hayıflandığını hatırlıyorum. Artık böyle anıtlar bolca ortaya çıkarıldılar.

Sözünü ettiğim coğrafyada büyük değişiklikler oldu. Çölden demiryolu geçirildi, havadan uçakla dolaşılıyor. Eski başkent Karkamış'ın konumu tespit edildi, hemen yanından demiryolu geçirildi.

Bir zamanlar Kalde başkenti ve İbrahim'in doğduğu yer olan Ur'da British Museum ve Philadelphia Üniversitesi tarafından kazılan höyüklerdeki tuhaf buluntular ilgimi çekti. Bu kazıları yöneten [Leonard] Woolley'ye yazarak Karkamış'ın tespit edildiği sırada George Smith'e refakat ettiğimi hatırlattım. 4 Temmuz 1934 tarihli mektubuyla Woolley bana şu cevabı verdi: "British Museum adına 1910, 1912 ve 1919'da orada kazılar yapıldı. Ortaya çıkarılan ilginç objeler üç cilt halinde yayınlandı. Bugün Cerablus tamamen değişti. Yanından geçen demiryolu bir köprüyle Fırat'ı aşıyor. Şimdi köy, Fransız garnizonunun konuşlandığı bir kasaba. Tabii ki Sör Smith'in hikâyesini biliyordum, ancak bu hikâyeye tanıklık eden bir arkadaştan ayrıntıları öğrenmek her zaman faydalı oluyor; bana yazdığınız için teşekkür ederim."

Kalde yerleşimi Ur'daki buluntular büyük önem arz ediyor; dört büyük ve şahane illüstrasyonlu cilt yayınlandı, elli yüzyıl önceki medeniyeti bize aktaran unutulmuş bir tarih canlandırıldı; bu medeniyete ve geliştirdiği sanata ulaşmak için birçok asrın geçmesi gerekiyormuş.

Anılan buluntular hakkında ayrıntıya girmenin yeri burası değil, ancak sadece ilginç bir olaya işaret edeceğim: Ur'da beşeriyet tarihinin katmanları kazılıyordu; son katmanda kalın bir kil tabakasına gelindiğinde, daha derinde beşeri izler aranmasının gereksiz olduğu düşünüldü. Bir tesadüf eseri 1.80 m kalınlığındaki bu kil katmanı da kazılınca daha eski, daha ilkel bir beşeri hayat bulundu. Olağanüstü kalın kil katmanı bu diyarda uzun süreliğine insan hayatını ortadan kaldıran bir tufanın vuku bulduğunu kanıtlıyordu; sadece tufan gibi bir felaket bu kalın çökeltiye neden olabilir ve uzun süreliğine eski hayatı yok edebilirdi.

YENİDEN HALEP'TE

Yeniden Halep'e dönüldü; konsolosa, Karkamış'ta bulunan ve o ana kadar en büyüğü ve en değerlisi olan bir zamanlar yerleştirildiği yerde ortaya çıkarılan bu taşın başına kötü bir şey gelmesin diye telkinde bulunuldu. Hitit yazıtlarından birinin bir cami duvarında korunduğunu söylemiştim. Bu yazıt şehirden geçen yabancıların dikkatini çekiyordu, ancak bir gün hoca bunu da yok etmiş.

Sör Smith'in hedefi kadim Ninova harabelerini kazmaktı, ancak Bağdat'tan geçerek çivi yazısı bir kil tableti koleksiyonunu gözden geçirmesi tavsiye edildi; bu koleksiyonun varlığından British Museum haberdardı ve eğer buna değiyorsa koleksiyon satın alınacaktı.

DİCLE BOYUNCA

Sonra anlatacaklarımın daha iyi anlaşılması için Dicle ve Şattülarap nehirleri üzerindeki su taşımacılığı hakkında kısaca bilgi vereyim. Anılan nehirler üzerindeki taşımacılığı iki şirket üstlenmişti; bunların biri resmi Türk, öteki de özel İngiliz kuruluşuydu. İngiliz şirketi çok daha iyi organize olmuştu. Her ikisi de Dicle ve Şattülarap nehirleri üzerinden Bağdat ile liman kenti Basra arasında yolcu ve yük taşımacılığı yapıyorlardı. Türk şirketinin vapurları ilkbaharda, sular kabardığında Fırat boyunca Halep'in doğusunda bir yere kadar da yılda bir veya iki kere sefer düzenliyorlardı.

Bağdat'a iki yol vardı –doğrudan ovoidan, çölden, susuz diyardan ve Fırat, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Musul, Kerkük, Erbil üzerinden.

Biz ikinci varyantı seçtik ve tam yola çıkmak üzereyken Fırat boyunca Bağdat'a gidecek bir vapurun Halep yakınlarına demir attığı haberi geldi. Bütün şehir canlandı ve biz de bu imkândan yararlanmak istedik.

FIRAT ÜZERİNDEN NİNOVA KAZILARINA

Vapura yerleşmemizin ardından Bağdat gümrük müdürü haremiyle geldi. Vapurdaki tek kamara ortasından bir kumaş gerilerek bölündü ve hem biz hem de onlar yerleşebildik.

Bir yolcunun yakındaki adacıkta tavşanlar gördüğünü söylemesi üzerine tüfeği kaptım ve vapurun mavnasıyla adacığa çıkarak iki tavşanla döndüm. Birini gümrük müdürüne teklif ettim, ancak "Böylesini yemiyoruz!" diye cevap vererek beni şaşırttı. Türklerin avı sevdiklerini, tavşan avlayıp afiyetle yediklerini biliyordum. Ne ki Türk avı yakalayıp kestikten sonra kanı süzülünceye kadar baş aşağı tutuyor. Ben bu âdete uymadığımdan av gümrük müdürü için helâl değildi. Yahudi de bu âdete uyuyor, onlar için bu bir kanun.

Vapurun demir almasına kısa bir süre kala müdürün ziyaretine iki şeyhin refakatinde genç ve endamlı bir dilber geldi.

Bu diyarda kadın, erkeğin mutlak idaresi altında bir köle. Halep'ten yola çıktığımızda deve sırtında bir Arap'a yetişmiştik; boynundan ipe bağlı yaya bir kadını götürüyordu. Bize refakat eden zaptiye buna nasıl izin verildiğini sordum. "Vaka-i adiyе. Kadın kocasını aldatmış ve kaçmış olmalı; bu durumda kocanın karısını öldürmeye hakkı var" cevabını aldım.

Ama andığım dilberin bu hadiseye aykırı mağrur tavrında bambaşka ve olağanüstü bir özgüven gördük. Burada kadın emrediyordu. Bu dilber için rekabetin çoktan bir kurban aldığı söylendi; bu iki adaydan birini tercih ettiğinde rekabet yeni bir kurban alacaktı.

ÇÖLDE

Çılgılık ve tüfek atışları arasında vapur demir aldı; hep çıplak ve kuru ovalar arasından geçiyorduk. Bir yerde, yakacak odun almak için vapur durdu. Tüfeği kaptığım gibi kendimi tavşan kaynayan küçük çalılık arasında buldum. Önümden zıplayarak arka ayakları üzerine dikiliyor ve şaşkınlıkla bana bakıyorlardı. Avladığım üç tavşandan birini gümrük müdürü için kesmiş ve kanını akıtmıştım; âdete uygun davrandığıma ikna olunca bu sefer tavşanı kabul etti.

Vapur ovalar arasından kıvrılıyordu; bir ara Arap Bedevileri daha yakından görmek üzere yeni kurulan bir şehrin önünde durdu. Sancak merkezi olan bu şehrin adı El-Deir'di. Evler kerpiçti. Tek sağlam binaları konak,⁶ resmi daire ve bir camiydi.

Daha aşağıda nehre girintili bir tümsek gördük, buradaki harabe kalın ve yüksek bir surla kuşatılmıştı. Yolcuların talebi üzerine vapur demir attı ve biraz kıpırdanmak ve bu eski kaleyi gezmek üzere herkes indi.

Tüfeğimle ben de çıktım. Kale duvarlarının her yerinde korkunç çatlaklar vardı. Basamaklardan tırmanmaya başlayınca, aşağıdan "Bakınız şu deli İngilizel!" diye bağrışlar duydum.

PALMİRA KRALİÇESİ ZENOBLA [ZENNUBE]

Efsanelere göre burası Palmira Kraliçesi Zennube'nin, acımasız Roma İmparatoru II. Cladius'ten⁷ (MÖ 266-270) kaçıp sığındığı kaleymiş.

6 Burada konak kelimesi "hükümet işlerinin görüldüğü bina" anlamında kullanılıyor.

7 İmparator Aurelian olması gerekiyor.

Yakalanınca Roma'ya gönderiliyor ve esir olarak zafer alayına katılıyor. Bugün Palmira, görkemli harabeleriyle bir çöl; Roma harabelerinin daha büyük kısmı toprak altında, her iki ülkenin şanlı adları da hep tarih olmuş.

Bağdat'la aynı hizalarda bulunan bir yerde vapurdan indik. Vapur buradan Fırat ve Dicle'nin birleşme yerine ve oradan da kuzeye kıvrılarak, Dicle boyunca Bağdat'a kadar yoluna devam edecek.

Buradan aldığımız atlarla öğleden sonra erkenden Dicle kıyısında durduk. Bağdat'ın batı ucundaki dubalı köprü yerine giderek, vapurla karşıya geçmeyi tercih ettik.

Yolda bütün ova bize düzgün çizgili bir satranç tahtası gibi göründü; terk edilmiş eski sulama kanallarının hepsi kuruydu. Büyük ve zengin imparatorlukların zenginliği dağılmış, yabancıların ganimeti olmuş ve bir zamanlar insanların refah içinde yaşadığı yerler sefalet ve hiçliği bürünmüştü.

HARUN REŞİD'İN ŞEHİRİ BAĞDAT'TA

İşte nihayet Harun Reşid'in, halifeliğin, 1001 gecenin şehri Bağdat'tayız.⁸ Bugün Bağdat, bölgenin başkenti ve vilayet merkezi sıfatıyla eski Babil'in yerini alıyor. Babil'in harabeleri ve höyükleri Fırat kenarında, terk edilmiş bir yerde bulunuyorlar. Nehri geçtiğimiz vapur pek büyük değildi; yuvarlak, içten ve dışarıdan Noy'un [Nuh] gemisini sıvamak için aldığı yerden alınmış reçineyle sıvanmıştı. Bu geminin şekli, Babil anıtlarında tasvir edilenlerle aynı. Kufa adını taşıyan gemi hafif, gemici önde küreklerle duruyor ve tekneyi sanki bir kaykımış gibi bir sola bir sağa hareket ettiriyor. Bizden ani hareketlerde bulunmamamız ricasında bulundu ki gemisini çizmelerimizle delmeyelim.

Kadim şehirde eski hiçbir şey yok gibi, dikkate şayan yeni bir şey de bulunmuyor. Birkaç kere –Cengiz Han (1154-1227) vârisi Hülagu Han önderliğindeki Moğollardan– büyük tahribata uğramış. Sokaklar dar, eğri büğrü, her şey develer ve merkeplerle naklediliyor. Nehrin kıyısında şahane bahçeler var, geri kalan mekânda çölün çıplaklık ve tekdüzeliğini bozacak tek bir ağaç bile bulunmuyor. Sokaklardan geçerken penceresiz kerpiç duvarlar dışında hiçbir şey görmüyorsunuz. Bütün evlerin iç avlusu bulu-

8 Bağdat'a 20 Nisan'da ulaşıyoruz.

nuyor, yaz sıcaklarında yaşanan kuru izbeler bunlar. Çatılar yassı, alçak bir duvarla çevrili. Güneş battıktan sonra suyla dolu çömlekler kancayla çatıya asılıyor. Sabahleyin buz gibi soğuyan su içeri götürülerek gün içinde kullanılıyor. Nehrin bulanık suyu kil kaplarla süzülüyor.

Yılan, akrep ve kertenkele gibi sürüngenler evlerde de çıkıyor. Yattığımız çatıda ben bile iki yılan tuttum. Bir akşam misafirliğe giderken, kılavuz fenerini kaldırarak bir duvarı aydınlatınca on civarında akrep gördüm; bu sıradan bir hadise. Akrepler büyük, 6-7 cm uzunluğunda. Duvarlarda, tavanlarda kertenkeleler de geziniyor, ışıktaki bunların gözü değerli taşlar gibi parlıyor. Kertenkele zararsızken akrep zehirli, ancak ölüme neden olacak kadar değil. Amatör bir sürüngen avcısı olarak tuttuğum birkaç akrebi ispiroya koydum; özel bir cins kaplumbağanın ve yerlilerin derisinden kese yaptıkları bir kertenkelenin içini temizledim, ancak bunları koruyamadım.

Buradaki İngiliz temsilci,⁹ başkonsolostan daha önemli bir şahıs; emrinde filo vapuru ve yarım bölük Hint askeri bulunduruyor; makamı önünde aralıksız olarak asker nöbet tutuyor; temsilcinin kendisi de daima bir asker oluyor, şimdiki bir albay.

Asya Türkiye'sinde yabancı temsilci toplantı sırasında veya resmika-bulde herkesten birkaç adım yüksekte oturuyor. Musul'daki Fransız konsolosun yerel halktan kimseleri zeminden bir buçuk metre kadar yüksek bir yere oturmuş olarak kabul ettiğini gördüm.

Bağdat ve çevresinde, İngiliz uyruğunda olan 15 bin civarında Hintli olmalıydı. Temsilci, siyaseten İngiliz hükümetine bağlı.

İngilizler bir yere geleneği, âdeti ve sporuyla yerleşiyor; buraya da halk oyunu olan kriketi getirmişler. Oyuncuların sayısını tamamlamak için, filo vapurunda bahriyeli olan Kaldelilere bu oyunu öğretmişler. Öyle ki çok usta olduğum bu oyunu Kaldelilerle oynadım, bunların adını Malta Adası'ndaki kolejde ders olarak öğretilen Kitab-ı Mukaddes'ten biliyordum. Kaybolan şehirleri Ur'u hatırlayarak Kaldelileri ilgiyle, pürdikkat gözlemliyordum. Kaldeliler nire, kriket nire!

9 Metnin aslında "Bir sömürge veya himaye altında bulunan bir memlekette hami devlet temsilcisi" anlamındaki rezident (İng. *resident*) kelimesi kullanılıyor.

BABİL VE BABİL ÇİVİ YAZISI

Babil, Fırat kıyısında, Bağdat'ın 40 km güneyinde yer alıyor. Bulunduğu yeri ziyaret ettiğimizde, devasa ve düzensiz höyüklerden ibaret olduğunu gördük; henüz ciddi kazılara başlanmamıştı.

Bağdat'taki çivi yazısı koleksiyonu Babil civarından toplanmıştı, ancak tam nereden alındığı bilinmiyordu; Sör Smith'in incelediği koleksiyon satın alındı.¹⁰ Hızlıca göz atıldığında bu tabletlerin çoğunun alışveriş anlaşmaları oldukları anlaşıyordu. İngilizlerin tablet, Fransızların *savonet* diye adlandırdıkları, aslında küçük sabunlara benzeyen tabletler 5, 6, 7 cm uzunluğunda ve 4-5 cm genişliğindeydi. Sayıları bin kadar olan bu tabletler kilden yapılmış, yazı da üzerlerine çivi şeklinde bir uç bastırılarak yazılmıştı; bu tek tek işaretler hiyeroglifleri daha sonra kelimeleri teşkil ediyordu; ardından bu küçük tuğlalar pişiriliyor. Çivi şeklindeki uçtan dolayı bu yazıya çivi yazısı deniyor.

Anılan küçük tuğlaların içerdiği anlaşmaların özel bir değeri vardı, çünkü hepsinde kralın adı, hükümdarlığının yılları ve ayları belirtiliyordu. Bu bilgiler de hüküm süren kralların sırasını ve kronolojideki boşlukları doldurmakta çok işe yaradılar. Sözü edilen anlaşma tüccarın mührüyle, okuryazar olmayanların da tırnak işaretiyle tasdik ediliyor. Bugün bizde bu işlem, işaret parmağını basmak suretiyle yapılıyor.

Satın alınan objeler arasında küçük, ama çok ilginç ve değerli bir bronz Gudea heykeli de vardı; MÖ 2700'lere tarihlendirilen bu Sümer prensi büyük bir rahip, imar işlerine önem veren ve fatih bir hükümdar olarak biliniyordu.

Sör Smith üstünkörü inceleyebildiği bu malzemelerin tetkikini döndükten sonraya bıraktı. Kil malzemenin taş olandan daha dayanıklı olduğu biliniyor, çünkü buna daha zor çentik atılıyor.

ÇİVİ YAZISININ ÇÖZÜLMESİ

Çivi yazısı hakkındaki ilk bilgi 1621'e dayanıyor; Acem ülkesinde bir kayalıktan alınan kopya üzerindeki yazıların anlamını çözme denemesi

¹⁰ Koleksiyon, 800 ve 2 bin 600 adet tablet olmak üzere bir antika tüccarından satın alınıyor.

ise 1767'de yapılıyor. Sör Henry Layard'ın¹¹ 1848'de Ninova Kütüphanesini ortaya çıkarması, bu yazının nihai olarak çözülmesine çok yardımcı oldu; bu yazı üzerinden, o güne kadar toprağa gömülü büyük bir medeniyet tarihi ortaya çıkarıldı. (Layard'ı bizler Rus-Osmanlı Savaşı sırasında İstanbul'da sefir ve büyük Türk dostu olarak tanıyoruz.)

Bilindiği üzere, Mısır hiyeroglifi Napolyon'un seferi sırasında çölde bulunan ve bulunduğu yerin adından Rosetta [Reşid] diye adlandırılan bir taş sayesinde çözümlenebildi. Bu taşta iki dilde (Mısır hiyeroglifi ve Yunanca) yazıtlar vardı. Yunancanın okunması sayesinde hiyeroglif de çözümlendi. Anılan yazıtın içeriği, "Kleopatra, güzelliğiyle ünlü Mısır kraliçesi (MÖ 69-30), Mısır kralı Ptolomaeus'un kızı" şeklindeydi.

Burada da çivi yazısının nihai çözümlenmesinde Acem ülkesinde bulunan iki dilli yazıt çok yardımcı oldu. Çünkü bu dillerden biri artık okunabiliyordu.

NİNOVA KAZILARININ ERTELENMESİ

Bağdat'a ulaşmamız üzerine kazılar ertelendi. Diplomatik temsilci bu girişime karşı çıktı. Ülkede huzursuzluk hâkimdi, Bosna-Hersek'teki isyan alevleniyor ve savaş bekleniyordu.

BASRA KÖRFEZİ'NDEN GERİYE

Sör Smith'in bu karara boyun eğmesi gerekiyordu. Pamuğa sarılı tabletleri iki sandığa dizdim ve Basra ve Süveyş Kanalı üzerinden dönmeye hazırlandık. Sandıkları gümrükten geçirmesi ve bizden sonra ilk vapurla göndermesi için Albay Nickson'a teslim ettik. Basra'ya girmeden önce karantinaya alınacaktık, çünkü Bağdat'ta bulunduğumuz sırada veba çok yaygındı. Hareket ettiğimiz İngiliz vapurunda on günlük karantinaya alındık.

Bir vapur, ardından ikincisi geldi, ancak sandıklar gelmiyordu. Karantina süresi doldu, Sör Smith de, "Sandıkları almadan gitmem" diye kestirip atınca yeniden Bağdat'a dönmek zorunda kaldık. Bu seyahatten elde edilen tek şey bu sandıklardı.

¹¹ Austen Henry Layard (1817-1894): İngiliz seyyah, arkeolog, çivi yazısı uzmanı, koleksiyoncu, yazar, diplomat. 1877-1880 arasında İstanbul Britanya Sefiri görevini üstleniyor.

Temsilci eski eser çıkarılması yasak olduğundan sandıkları bir türlü gümrükten geçirmeyi başaramamış. Bunun üzerine Halep'ten Bağdat'a yol arkadaşlığı yaptığımız gümrük müdürüne gittim ve yüksek sesle sandıkların içinde taştan başka hiçbir şey olmadığını haykırınca, o da ilgili memurdan sandıkların incelenmesini istedi. Memur da incelemeyi umursamaz biçimde yapınca sandıklar engelsiz geçti. Sandıkları Basra'ya kadar götürülmesi için vapura teslim ettim, oradan da yine vapurla Londra'daki British Museuma gönderileceklerdi. Biz de hangi yoldan döneceğimizi düşündük.

Dicle'nin ve Fırat'ın birleştikleri yere yakın olan Kurna'da on gün karantinada kalmıştık. Yer bataklıktı, nehir kabardığında her iki tarafın büyük kısmını kaplıyordu. Sıcaklığa da tahammül edilemiyordu; sinekler ve sivrisinekler adeta bir musibet halindeydi. Sör Smith, böyle bir karantinayı yeniden göze alamayınca karadan dönmeyi uygun gördük. Kuşkusuz ünlü arkeolog kadim Ninova höyüklerini gizlice ziyaret etmeyi arzuluyor, kazı için uygun şartlar bulmayı umut ediyordu.

CENNET BAHÇESİ GİRİŞİNDE KARANTİNA

On gün süren karantina hakkında bir şeyler daha anlatayım. Bizim dışımızda herkes karantinayı açık havada ovada, çadırlarda geçiriyordu. Hiçbir düzen gözetilmiyordu –daha bugün gelen dokuz gündür karantinada olanlara karışıyordu. Herkes imkânları ölçüsünde, yakındaki Kurna Kasabası'ndan yiyecek tedarik ediyordu. Akşamüzeri, yıldızların parıltısı altında sohbet ediliyordu. Biri bir şeyler çalmaya veya tef vurmaya başlıyor, başkası da gür ve monoton sesle okuyordu.

Bir akşam rakkaseler gelince ortam hareketlendi. İki kişi tef çalıyor, uzun fistanlı üç-dört kız hoplayarak, bel kırarak ve göbek titreterek baştan çıkartıcı bir raks icra ediyordu. Ara sıra da, daire şeklinde oturan ve nefesini tutmuş vaziyette tutkuyla izleyen yolculardan birinin kucağına atlıyorlardı. Kaybolmuş veya toprakla örtülmüş güçlü imparatorlukların mirasçıları olan ve Büyük İskender'in şan-ı şöhreti ve ölümü bulduğu yerde yaşayan bu insanların tek eğlenceleri buydu.

Kurna yakınında, iki nehrin birleştiği yerde, kütük halinde, ancak hâlâ canlı bir ağaç vardı. Kadim zamanlardan kalan bu ağacın Âdem ve

Havva'nın cennet ağacı olduğuna dair efsaneler anlatılıyordu. Buradan geçen yabancılar da ağacı ziyaret ediyorlar. (Birkaç yıl önce Orient Express ile Fransa'ya seyahat ederken vagondaki reklam tabloları arasında bu cennet ağacının tasvirini de gördüm.)

Karantinayı geçirdiğimiz vapurun av tutkunu kasiyeri, av bolluğundan, özellikle de keklikten, ama bildiğimiz kekliklerden iki misli daha iri bir kuşun avından söz etti. İki yıl önce, nehirlerin birleştiği noktaya yakın yerde son aslan da vurulmuş. O zamandan itibaren aslan görülmemiş, oysa eski zamanlarda burada bu yırtıcıya sıkça rastlanıyormuş. Asur-Babil krallarının aslan avında tasvir edildikleri tabloların sayısı azımsanmayacak kadar çok. Vapur bir bu kıyıya, bir öteki kıyıya yaklaştığı sırada, anılan keklikleri otlar arasına dağılmış sürüler halinde gördüm. Bir yerde, bir elinde çakmaktaşı tüfek, ötekinde de renkli kâğıtlarla dikkatlice yürüyen bir Arap gördüm. Keklikler, parlak renkler karşısında sürü halinde donakalınca, avcı kolayca birkaç tane avlayabiliyormuş.

YENİ PADİŞAH

Karantinada bulunduğumuz günlerden birinde yakındaki Kurna Kasabası'ndan birkaç top atışı duyuldu. Top atışlarıyla, intihar eden Abdülaziz'in yerine yeni padişah [V.] Murad'ın 30 Mayıs'ta tahta çıkışı ilan ediliyordu.

BEDEVİLER

Bağdat'a dönerken kıyılardaki ahali daha yakından gözlemlenebiliyordu. Yerleşim olmayan yerlerde nüfus Bedevilerden ibaretti. Akşamüzeri kampta, bir duman bulutu arasında çok sayıda Bedevi gördük; bu duman onları ve hayvanlarını sineklerden koruyormuş. Bir istasyonda kaptan bize hiçbir özelliği olmayan elmalar aldırdı ve "Şimdi göreceksiniz ne işe yaradıklarını" dedi. Daha yukarıda, bir Bedevi kampı kenarından geçtiğimiz sırada kaptan suya bir elma atınca, bir anda erkek, kadın ve çocuklar suya doluşarak elma için aralarında savaşımaya başladılar.

Bedevilerin giysileri uzun bir gömlektен oluşuyor; erkeklerde beyaz olan gömlek kadınlarda mavi. El savurma hareketini görünce bunlar göm-

leklerini çıkararak anında suya atladılar. Bu ilginç oyunda elmalarımızı kullandık. Bahçıvanlıktan bihaber olan bu göçebe Araplar için meyve ve sebzeler bizim çocukların bonbonları gibi.

Vapur nehirden çıkarken, Ezra'nın¹² nehrin hemen kıyısındaki kabrine giden Yahudi kadın ve çocuklarla doldu taşı; aralarında hiç erkek yoktu. Kabir, iyi aydınlatılmış bir sinagogun yanında bulunuyordu.

Müslümanların namaz kıldıkları sırada Mekke yönüne döndükleri biliniyor. Kâh sola, kâh sağa kıvrılan vapurda yön, dolayısıyla kible de sürekli değişiyordu. Bir dindarın yere bir pusula koymuş olduğunu fark ettim. Pusulanın oku Mekke yönünü gösterince o namazına başlıyor, ancak namazını bitirdiğinde artık yönün değiştiğini hesaba katmıyordu; bunu bilmek zorunda değildi.

ŞARK ÇIBANI

Bağdat'tan ayrılmadan önce, burada belirli bir zaman yaşayan veya Halep-Bağdat arasındaki diyarda doğan hiç kimsenin kaçınmadığı bir hastalık hakkında birkaç kelam edeyim. Buna Halep, Bağdat veya Musul çıbanı deniyor. Bedende, sıkça da şeklini bozduğu ve izler bıraktığı yüzde ortaya çıkıyor. Bu hastalığın bir yıl bir gün sürdüğü söyleniyor.

Çıban erkek ve dişi oluyor; tek olduğunda erkek, grup şeklinde belirlediğinde ise dişi. Hiçbir ilacın faydası olmuyor, aylarca ve her zaman iltihaplı şekilde seyrediyor, sonunda kendiliğinden kaybolunca dikkatle temizleniyor. Sivilcenin çok kadim zamanlardaki kötü bir hastalıktan kaynaklanmış kalıtsal bir enfeksiyon olduğu söyleniyor.

BAĞDAT DÖNÜŞÜ İKİNCİ KARANTİNA

Ermeni bir aşçı tutarak Musul'a (kadim Ninova'nın karşısı) gitmek üzere atlara bindik. Akşamleyin, on günlük karantinaya alınmak üzere bir kasabanın kenarında durduk. Bizler için bir dere kenarında, duvarları çalılık deldurulmuş bir kulübe yapılmıştı. Sıcak bastırıldığında kulübenin içi dereden getirilen su serpilerek serinletiliyordu. Yakındaki hurma koruluğunda her ağaçta bir kumru yuvası vardı. Kasabanın müdürü ve karantina

12 Ezra: MÖ 5.-4. yüzyıllarda yaşamış Yahudi din adamı; İslami kaynaklarda Üzeyir adıyla geçiyor.

kumandanı (kendisi yüzbaşı, ancak okuryazar olmayan saf bir Türktü) sık sık ziyaretimize geliyorlardı.

Müdür de Türktü ve kanyağımıza acımıyor, adeta su gibi içiyordu. İngiliz eyerlerimiz kulübede bir sırıkta asılı duruyorlardı. Bir gün sohbet ettiğimiz sırada elini eyerin birine koymuş olan kumandan, bu kadar sert eyerlere nasıl oturduğumuza şaşıyordu. Kumandandan, domuz derisinden bu eyerlere pek fazla dokunmamasını rica ettim.

“Vah, anam!” diye bağırdı saf Türk. “Ya şimdi nasıl arınacağım?”

Arkadaşı olan müdür de istifini bozmadan, yere oturmasını, tükürükle çamur karıştırarak kirlenen yere sürmesini, sonra da yukarı kaldırıp kuruyuncaya kadar tutmasını söyledi. Arınması için bunu kırk kere tekrar etmesi gerektiğini de ekledi. Yüzbaşı yere tükürerek çamur karıştırmaya başlayınca biz hepimiz gülüştük. Kullana kullana derinin aşındığına ve geriye kirletecek bir şey kalmadığına ikna ederek onu rahatlattık.

Karantinadan çıktıktan sonra durduğumuz ilk şehir Kerkük'tü. Buradaki bütün Kürt erkekler kuşaklarında –kimi küçük, kimi büyük olmak üzere– bir nevi eğri kama olan hançerler taşıyordu. MÖ 1200-1500 yıllarda Medler adıyla geçen Kürtler Müslüman ama tek eşliler. Farsça ve Arapça karışımından ibaret olan dilleri arkaik özellikler taşıyor. Öğrenenler için Kürtçe kusursuz, kendi zengin gramer şekillerine ve sözdizimine sahip, çok sayıda ağız olan bir dil. Bu ağızların bazıları gerçekte ayrı dil niteliği taşıyorlar.

PETROL KUYULARININ GÜNÜMÜZDE KULLANIMI

Kerkük çıkışında, yedeğinde petrol dolu gaz tenekeleri yüklü iki atla giden bir kişiye rastladık. Nereden taşıdığını sorduk. “Her sabah, işte şuradan, aha şu çukurdan çekiyorum” diye cevap verdi. Yoldan saptık ve kumsal kayalıkta, dibinden berrak petrol sızan bir çukur gördük. Her sabah bu adam dört gaz tenekesi dolduruyor ve şehre götürüyormuş.

Ancak 1932'de bir İngiliz-Fransız şirketi buradaki petrol kaynaklarını kullanma işlemlerine başladı. Borular yerleştirilecek ve petrol 850 km mesafeye, Filistin'de İngiliz mandasındaki Hayfa Limanı ile Suriye'de Fransız mandasındaki Tripoli Limanı'na nakledilecek. Borularla petrol nakline başlanması 15 Ocak 1935'te yapılan bir törenle kutlandı. Bu törene

Irak kralı ve başka ülke temsilcileri katıldılar. Petrol saatte 3 km süratle, kuyulardan limanlara kadar üç haftada akıyor. Kuyuların tam kapasite kullanılmasına kadar 10 milyon İngiliz Lirası harcandı.

Kerkük'ten Altıncöprü Kasabası'na doğru yolumuza devam ettik; bu kasabadan geçen Küçük Zap Suyu üzerinde dikkate değer bir eski taş köprü bulunuyor. Bu yüksek ve sivri kemerli köprüden geçerken eyere sıkı sıkıya tutunmanız gerekiyor. Buradan kadim ve tarihi Erbil'e ulaştık; Büyük İskender ve Dara arasındaki tayin edici savaş burada yapılıyor. MÖ 331 yılına tarihlenen savaşta 47 bin Makedon askeri bir milyon Pers askerine üstün geliyor. Şehrin bir kısmı büyük bir höyük üzerinde. Kazma imkânı olmadığından Sör Smith'in höyüğe ne denli büyük bir üzüntüyle baktığını hatırlıyorum.

MUSUL, NİNOVA HARABELERİ, LAYARD'IN KAZILARI

Vilayet merkezi ve Dicle'nin sağ kıyısında konumlu Musul'un karşı kıyısında kadim Ninova yer alıyor. Ertesi gün dubalı bir köprüyle nehri geçerek Yunus Köyü yanındaki Ninova harabelerine vardık; toprakla kaplı harabeler yüksek, uzun ve geniş yassı bir tepe oluşturuyor. Her yeri dolaştıktan sonra, Türk yandaşlığıyla tanınan Britanya'nın İstanbul Sefiri Layard'ın o meşhur kazıları yanında durduk. 1848'de Layard zengin Ninova Kütüphanesiyle devasa mermer levhalar üzerine şahane biçimde işlenmiş, bugün British Museum'da sergilenen insan başlı devasa Asur boğalarını ortaya çıkardı. Kazı yerinde halen yarı gömülü halde bir boğa duruyordu; çıkarılması ve nakli kolay olmayacağından yerinde bırakılmıştı. Sör Layard çıkarılmış ve nakledilmiş olan iki boğayla yetinmişti.

Bizi ziyaret eden birkaç şeyh emrimize gerektiği kadar kazı işçisi verebileceklerini söylediler, ne yazık ki ertelenen bir şey ertelenmiş kalıyor.

Adı geçen Yunus Köyü'nün ortasında, bir kabir üzerinde büyük ve gösterişli bir cami yükseliyor. Burada da Sör Smith üzerine bir cami inşa edilmiş olan, altında unutulmuş beşeri tarihin gizli olduğu höyüğe uzun uzun baktı; ibadethane, gelecekte yapılacak olan bir kazının önünde aşılmaz bir engel oluşturunuyordu.

Caminin içinde Yunus Peygamber'in kabri bulunuyor; köyün adı da buradan geliyor. Denize atlayınca bir balığın yuttuğu ve üç gün sonra istifrağ ettiği Yunus kendini burada bulmuş. Bu diyarda çok sayıda höyük var, Halep'te ise eski şehir kalesi böyle bir höyük üzerinde yapılmış.

Musul'da, Roma kilisesinin himayesine giren Keldani patriğinin makamı bulunuyor. Keldaniler, Asurların mirasçısı olduklarını iddia ediyorlar, dilleri Asurcaya en yakın dil. Ne var ki susuz ve ormansız bir diyar burası. Musul'a yaklaşınca bir ceylan sürüsü gördük. Ceylanlara yaklaşmak imkânsız; avcılar bunları atlarla ve av köpekleriyle kovalıyorlar. Bütün civar engebeli ve çorak.

Musul'da yanımıza bir at tüccarı gelerek bizi seçkin atlarını görmeye davet etti. Ahırında 40 civarında at vardı. Bu cins atların ihraç yasağından şikâyet ederek bizden yardım talebinde bulundu. Bu atları Hindistan'a bile satıyormuş.

Atlar arasında bir domuzun dolaştığını gördüm. Bir Müslüman olarak bu domuza nasıl tahammül ettiğini sorduğumda, "Domuz at için çok faydalı, at domuzu seviyor" dedi.

Bağdat'ta kiraladığımız atları Musul'da bırakarak iki at satın almayı uygun bulduk. Sör Smith için yolculuk yorucuydu. Geceleyin yolculuk yapıyor, gündüzleri dinleniyorduk, ancak bu dinlenme ona yetmiyor ve giderek zayıflıyordu.

FIN PROFESÖRÜN¹³ VEFATI

Daha yukarıda İstanbul'dan hareket ederken ekibimize, eski dilleri bilen ve özellikle de Asur ve Babil harabeleri kazısıyla ilgilenen bir Fin bilim insanının dayatıldığını söylemiştim. Biz Bağdat'a hareket ederken onun kendi başına Musul'a devam etmesi gerekiyordu; orada bizim kazılarımızda görev alacaktı. Musul'a ulaştığımızda onun geldiğini, ancak hastalanarak vefat ettiğini¹⁴ öğrendik.

13 Aslında Fin oryantalist ve Asurolog Karl Eneberg'in unvanı doçent (1874).

14 Karl Eneberg hayatını 24 Mayıs 1876'da kaybediyor.

Yapılacak bir şey yoktu; fevkalade ilgimizi çeken ve büyük umutlarla geldiğimiz ülkeden ayrılmamız gerekiyordu.

NUH'UN GEMİSİ'NİN OTURDUĞU CİZRE HÖYÜĞÜ

Cizre'de, İstanbul'da tiftik ticareti yapan tanıdık bir İngiliz tüccarın temsilcisinin evinde bir gün misafir olduk. Kasabadan 20 km mesafede yüksek ve sivri bir dağ bulunuyor: Cebel-i Cudi [Cudi Dağı]. Yerel efsaneler Nuh'un gemisinin bu dağa oturduğunu belirtiyor. Zirvenin kendisi kutsal yer olarak kabul ediliyor.

MARDİN'DE SÜRGÜN BULGARLAR

Mardin'de Dr. Mirkoviç'in¹⁵ sürgün olarak bulunduğunu bildiğimden onu aramaya karar verdim. Handa, boylu boslu, beyaz şayak entarili bir erkeğin etrafımızda dolandığını fark edince, "Neredensin?" diye sordum.

"Rumeli'den."

"Neresinden?"

"Şumnu'dan."

Karşımda bir Bulgarın durduğunu anlamıştım.

"Tam nereden olduğunu söyle!"

"Kazan'dan."

Burada kendime hâkim olamadım ve milliyetimi sır gibi saklama şeklindeki sözümü tutamayarak benim de Kazan'dan olduğumu söyleyiverdikten sonra Dr. Mirkoviç'i bulmama yardımcı olmasını rica ettim. Bu beyefendi Hristo Arşinkov'du,¹⁶ adını ve bizimkine yakın olan evlerini hatırladım. Yanına gittiğimiz Dr. Mirkoviç'i ruhen pek çökmüş buldum.

15 Dr. Georgi Mirkoviç (1826-1905): Kiev Ruhban Okulundan sonra Fransa Montpellier'de tıp eğitimi alan Bulgar hekim. İsyan hareketine katıldığı suçlamasıyla Diyarbakır'a, kısa süre sonra da Mardin'e sürgün ediliyor. (Daha ayrıntılı olarak bakınız: Mevsim, Hüseyin. *Diyarbakır Sürgünleri. Bulgarların Kaleminden Kent Tasvirleri*, 1862-1878, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016).

16 Bulgarlar arasında yasak yayınlar dağıttığı gerekçesiyle tutuklanan (1864) Hristo Arşinkov, Haziran 1865'te Diyarbakır'a sürgüne gönderiliyor. 1872'de serbest bırakılan Arşinkov, doğrudan Eflâk'a geçiyor. 1876'da, bilinmeyen bir nedenle kendi başına yeniden Diyarbakır'a dönüyor; bazı görüşlere göre Lyuben Karavelov'dan mülteciler hakkında bilgiler getiriyor; başka bir yaklaşıma göre ise casusluk yapmaya geliyor. Son olarak 1877'de Bükreş'te, Bulgaristan'a dönme hazırlığı içindeyken görülüyor. (Daha ayrıntılı olarak bakınız: Mevsim, Hüseyin. *Diyarbakır Sürgünleri. Bulgarların Kaleminden Kent Tasvirleri*, 1862-1878, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016).

Arşinkov sürgün süresini doldurarak Bulgaristan'a döndükten sonra buraya eski eser toplamaya gelmiş. Yıllar sonra kendisiyle Varna'da karşılaştığımda sahaflık yapıyordu.

Buralarda her adımda sürgün Bulgar görmeyi bekliyordum. Bulgar vatanperverlerin bu dünyadaki Araf'ı olan Diyarbakır'a yaklaşıyorduk.

DIYARBAKIR'DAN FİRAR EDEN SÜRGÜNLER

Diyarbakır'da Protestan Ermeni rahibine misafir olduk. Haber almak için, İngiltere'yle Hindistan arasındaki telgraf hizmetlerinde kullanılan İngiliz telgraf istasyonuna uğradık. Memurlar yabancıydı ve Sör Smith ile kuzeni olarak takdim edilen benim geleceğimiz hususunda bilgilendirilmişlerdi. İstasyon vilayet konağında yer alıyordu. Konağın avlusunun dibinde de hapishane bulunuyordu; kapının önünde, aralarında bir papaz da bulunan birkaç mahkûm gördüm. Bize refakat eden ev sahibi bunların zavallı Bulgarlar olduklarını ve kaderlerini hafifletmek üzere elinden geleni yaptığını söyledi. Sör Smith Mardin'de kökenlerimi açıklamamı tasvip etmediğinden soydaşlarım hakkında bir şey sormadım.

Diyarbakır'da ailesiyle bir İngilizin yaşadığını biliyordum; iyi tanıştığım bu kişiyle sokakta rastlaşınca beni evine davet etti. Kendisinden on gün önce yedi Bulgarın firar ederek İskenderun'a ulaşmayı başardıklarını ve bir Rus vapuruna binerek kurtulduklarını duydum. Firar edenlerden biri, Çırpan doğumlu ressam Georgi Dançev imiş. Ressam, avans alarak hanımefendinin fotoğraftan büyütme portresini çizmeye başlamış, ancak eser tamamlanmamış. Firariler, Hacı Stavri'ye suikast teşebbüsüyle ilgili Hasköy hadisesinden hüküm giyen sürgünlerdi. Yıllar sonra Georgi Dançev'le tanışınca, kendisine alınan avansı ve tamamlanmayan portreyi hatırlattım. "Firar için paraya ihtiyacım vardı. Ne yapsaydım yani!" diye cevap verdi.

Diyarbakır'da insanların manna [kudret helvası] topladıklarını gördüm; mannanın bol miktarda düşmesi Sina Çölü'nde İsrailoğullarını açlıktan kurtarmıştı. Manna üzerlerine çiy gibi düştüğü çalılıkların yapraklarından toplanıyor.

Şehir, kadim bir kalenin sağlam surlarıyla kuşatılmıştı; akşam kapatılan kapılar sabah açılıyordu. Bütün evler siyah bazalttan yapılmışlardı.

Pazarda, yakın dağlardan getirilen ve kovuklarda korunan buz tabakaları görünce pek şaşırdım.

Buradaki sürgün Bulgarlar bir müddet sonra geçimlerini sağlamak üzere hapishaneden şehre bırakılıyorlar; bu izin, iyi bir Ermeni Hristiyan'ın kefaletiyle mümkün oluyordu.

Dicle Nehri'nde Diyarbakır'dan Bağdat'a kadar kekele taşımacılık yapılabilir; şişirilmiş koyun derileri üzerine inşa edilen bu keleklerle yolcu taşınabilir.

URFA'DA (KADİM EDESA)

Diyarbakır'dan güneybatıya, Urfa'ya doğru hareket ettik. Burada da bir gün dinlendik, çünkü Sör Smith gittikçe güçten düşüyordu. Suriye'yi ve Filistin'i istila eden haçlıların son kontluğunun başkenti olan bu şehrin çevresi ilgi uyandırıyor. Kayalık ve çıplak olan kuzey tarafında yükselen bir kireç taşı kayanın her yanında maharetle oyulan hücreler dikkat çekiyor; zirvede, eski tapınak harabeleri olan iki sütun yükseliyor. Şehrin kenarından küçük bir nehir akıyor; bu nehrin suyu, tıka basa sazan balığıyla dolu küçük bir göl oluşturuyor. Ziyaretçilerin beslediği balıklar kutsal sayıldıklarından kimse bunları rahatsız etmiyor.

Kaybolmuş bir halkın sığınağı olan mağaraları ve kireç taşı kayalığındaki hücreleri şimdi yerleşik Kürtler ev olarak kullanıyorlar.

FIRAT KIYISINDAKİ BİRECİK'TE. DR. SMİTH'İN HALSİZLEŞMESİ

Bir sonraki durağımız, Fırat'ın doğu kıyısında bir kasaba olan Birecik'ti. Nehri salla geçerek öteki kıyıya ayak bastık; burada Sör Smith artık yola devam edemeyeceğini söyledi; çok bitkin düşmüştü. Yakın bir köyde daha uzunca bir mola verdik. Ertesi gün, bize daima refakat eden iki zaptiyeden birini, konsolosa mektup iletmek üzere Halep'e göndermemi söyledi, çünkü tıbbi destek almadan yolculuk etmesi artık imkânsızdı.

HALEP'E HEKİM İÇİN KOŞTURMA

Öğleden sonra zaptiye elinde mektupla ve atına acımaması tavsiyesiyle yola çıktı; eğer atı zarar görürse, parası ödenecekti. Ne yapıp edip erte-

si sabah erkenden Halep'e ulaşması isteniyordu. "Zaptiye bu yolu ancak iki günde alır" diye işkillendim ve Sör Smith'in durumunun hızla kötüye gittiğini göz önünde bulundurarak kendim gitmeye karar verdim. Gün batarken tabancamı ve uzun kırbacımı alarak yola çıktım. Musul'dan satın aldığımız atlar yarı Arap cinsiydi.

İki saatte, atın sırtında bacaklarını sallaya sallaya umursamadan giden zaptiyeye yetişerek dönmesini söyledim. Yıldızların ışığı altında, yer yer tümsekler arasından geçen düz yolda ilerledim. Esas kılavuzum, ışığı doğrudan sol omzuma düşen bir yıldızdı. Eğilimli bir yerde bir kafileye rastladım; bütün yolu işgal eden kafiledeki yolculardan kılıç tıngırtısı duyuluyordu. Sorgulamak üzere beni durdurabileceklerini düşünerek hızla atımı kafilenin tam ortasından sürdüm; iyi ki zamanında yol açıldı ve kazasız belasız geçtim. Kaybedecek zamanım yoktu, imkân ölçüsünde hep tırıs, bazen de dörtlül sürüyordum. Yol kenarındaki bir Bedevi kampına uğrayarak atımı dinlendirdim, yarım saat kadar uzandıktan sonra yeniden yola koyuldum. Halep'teki konsolosluğun önüne geldiğimde saat 10'du; at yorgunluktan duvara yaslandı. En az 90 km mesafe kat etmeme rağmen herhangi bir yorgunluk hissetmiyordum.

DR. GEORGE SMİTH'İN HALEP'TE VEFATI

Konsolos Sör Skene'nin bulduğu hekimle akşamüzeri yola koyulduk. İlaçlar Sör Smith'i kendine getiremedi; ata binemediğinden taşınması gerekiyordu. Bu diyarda kadınlar sıkça tahtirevanda yolculuk ediyorlar; tahtirevan, iki at veya katır arasında taşınan bir nevi koltuk. Sör Smith'in atıyla yeniden yola koyuldum, çünkü benimkinin dinlenmeye büyük ihtiyacı vardı. Yanımda tahtirevanla geri dönmüştüm. Sör Smith'i tahtirevana yerleştirerek hiç zaman kaybetmeden yeniden Halep yoluna çıktık.

Sör Smith çok zayıflamıştı, uzun gece yolculuğundan ve yetersiz gündüz dinlenmesinden dolayı bitkin haldeydi. Halep'te iyi bir yerde, konsoloslukta misafir edildik. Ancak iyi kalpli ve sevimli Sör Smith Halep'e gelişimizin üçüncü gününde [19 Ağustos 1876] hayata gözlerini yumdu. Ölüm saatinde konsolos diplomat meslektaşlarını toplamıştı, ünlü arkeolog son nefesini onların yanında verdi. Babil ve Asur tarihi araştırmalarıyla

nl bir kişinin ve bu konulardaki birçok kitabın ünlü yazarının vefatına tanıklık ettim. Vefatından sonra ocuk gibi hüngür hüngür ağladım, ayakta zor duruyordum. Orada bulunan herkes, özellikle de müteveffanın Fırat kıyılarından Halep'e kadar getirilmesinde sarf ettiğim olağanüstü gayret ve hizmeti biliyor, sırayla elimi sıkarak bana teşekkür ediyordu.

Seyyah ve bilim insanı George Smith, kendisi gibi unutulmuş ve yok olmuş halkların izlerini arayan, yine Halep'te vefat eden Berghard'ın [?] mezarına defnedildi.

İSTANBUL YOLUNDA

Her şeyi konsolosa teslim edip iki gün dinlendikten sonra Halep'in limanı olan İskenderun'dan bir Fransız vapuruyla İstanbul'a döndüm. Mardin'de nasıl olduysa basiretimin bağlanmasını saymazsak, her yerde bir İngiliz olarak kabul ediliyordum, o kadar ki Halep'te İngiliz konsolosu önünde bile açık vermedim.

İstanbul'a, Abdülhamid'in tahta çıkması vesilesiyle yapılan top atışlarının eşliğinde girdim, oysa payitahttan Abdülaziz'in padişahlığı sırasında ayrılmıştım. Fırat ve Dicle'nin birleştiği Kurna yakınlarında karantinada Sultan Murad'ın tahta çıktığını ilan eden top atışlarını duymuştum; şimdi İstanbul'a dönüşümde Abdülhamid'in tahta çıktığını duyuyordum. Abdülaziz intihar etmiş, akıl sağlığı bozulan Murad tahttan indirilmişti.

DR. SMITH'İN FAALİYET RAPORU İÇİN BRİTİSH MUSEUMUN TEşEKKüR MEKTUBU

İstanbul'da Sr Smith'in yola ıktığımızdan vefatına kadarki faaliyetleriyle ilgili bir rapor hazırlayarak British Museuma gönderdim. Gayretlerim için müzeden bir teşekkür mektubu ve özellikle de bir maddi mkfat aldım. Raporda, Sr Smith'in Bağdat'taki temsilcinin vurdumduymazlığı ve beceriksizliğinin kurbanı olduğunu belirttim. Eğer temsilci sandıkları gönderse ve biz onları karantinadayken alsaydık, yolumuza Süveyş Kanalı'ndan devam edecektik, böylece Sr Smith de uzun ve yorucu bir yolculuğa maruz kalmayacaktı.

Bu seyahat sırasında karşılaştığım o diyarlarda meskûn olan ve hayat tarzlarıyla ilgi uyandıran halklar hakkında bir şeyler söylemek istiyorum. Genelde inançları ve adetleri bakımından ayrışan bu halkların eşsiz olduklarına dair efsaneler var. Aslında bunlar, bir zamanlar tarih sayfalarında parıldayan halkların acınası kalıntıları; asırlar süren yabancı hâkimiyetleri bile bunları ortadan kaldıramamış.

Yezidiler

Diyarbakır yakınlarında, bir dağ eteğinden yürürken, sarp bir patikada ata binmiş ve birbirini takip eden on civarında yolcu gördüm; bunlar eski zamanlardaki gibi ok ve kalkan taşıyorlardı; nereden bakarsanız bakın, olağandışı bir tabloydu. Zaptiyeye bunların kimler olduklarını sordum. O da tiksinererek, “Yezidiler, şeytana tapanlar!” dedi.

Yezidi inancında kötü ruha ibadet ediliyormuş, çünkü iyi ruh kendiliğinden iyi olduğundan duaya ihtiyacı yokmuş. Gerçi Yezidilerin halk değil, ama bir tarikat olarak değerlendirilmeleri gerekiyor, ancak bir zamanlar büyük iktidar sahibi olduklarıyla ilgili efsaneler anlatılıyor. Başlangıçları bilinmiyor, dinleri de bir sır. Arapça elyazması iki kutsal kitapları var; bunlarda putperestlik öğeleri de görülüyor. Yezidi, tavus heykeline tapıyor; tavus aslında şeytanı veya kötü ruhu (melek-i tavus) temsil ediyormuş. İbadetleri, kurban sunarak böyle bir heykel etrafında dans etmekten ibaret. Sünnet oluyor ve ruhun öbür dünyada yücelmesine inanıyorlar; görüldüğü gibi, dinleri de her şeyden bir karışım.

Van, Diyarbakır, Halep ve Musul vilayetlerine gruplar halinde dağılan Yezidiler arasında yerleşik olduğu gibi, göçebe yaşayanlar da var. Askere alınmamak için kendilerini gayrimüslim ilan ediyorlar; Hükümet Müslüman adları taşıdıkları için bunları Müslüman sayıyor. En mukaddes yerleri, Şeyh Adî'nin kabri. Bir Müslüman için Mekke'deki Kâbe ne kadar mukaddes sayılıyorsa, bir Yezidi için de bu kabir o denli mukaddes. Âdem ve Havva'dan değil, başka bir kavimden geldiklerine inanıyorlar.

Aleviler

Dini İslam da olsa, Aleviler öteki Müslümanlardan ayrılıyorlar. Menşelerinin İran olduğu söyleniyor; uzun bir savaşın ardından 16. yüzyıl-da Türkiye'ye sığındıktan sonra Afyonkarahisar, Amasya ve Ankara civarına iskân ediliyorlar. Hristiyanlığa karşı hoşgörülü olan Alevilerin kadınları başlarını örtmüyor; çok eşlilik yok ve gizlice şarap içme ritüeli yapılıyor. Üstün ahlaka sahip oldukları, aralarında iyi dayanıştıkları biliniyor. Bazı gelenekleri, bir zamanlar Hristiyan olduklarına tanıklık ediyor. Öteki Müslümanlarla karşılıklı olarak birbirlerinden hoşlanmıyorlar.

Bizdeki Aleviler Doğu Bulgaristan'a Anadolu'dan göç etmişler. Bulgar nüfusun arasında Müslüman unsurun güçlendirilmesi adına herhalde bu iskân zorunluydu. Bulgar ahali nezdinde Aleviler Ali'nin yandaşları olarak biliniyor, Hristiyan sembollerine saygı duyuyorlar. Bizdeki Alevi, komşusu [Sünni] Türkten çok farklı.

Yörükler

Anadolu'daki bütün göçebeler arasında Yörükler sayıca en fazla olanlar. Küçük topluluklar halinde İzmir'den Ermenistan'a ve Toros Dağları'na kadar bütün Anadolu'ya yerleşmişler. Cengiz Han'ın ve daha sonra Timurlenk'in 13. yüzyıl sonundaki seferinden sonra yerleştikleri biliniyor. Yörükler arasında yerleşik, göçebe ve yarı göçebe olanlar var. Başlıca uğraşları hayvan bakıcılığı; yazın bütün aile hayvanlarla dağlara çıkıyor, kışın ise köye dönüyor.

İSTANBUL'DA TÜRK HİZMETİNDE (1876-1877)

MİLLETLERARASI POSTA ŞEBEKESİ ŞEFLİĞİM

George Smith'le Anadolu seyahatine çıkarken İngiliz Posta İdaresindeki işimden kesin olarak ayrıldığımdan, İstanbul'a döndüğümde işsizdim. Robert Kolejdeki iki kardeşimin eğitim masraflarını da üstlenmek zorundaydım. Uzak ülkelerde macera peşinde koşma arzum artık törpülenmişti. Şükür ki bu sefer de şansım yaver gitti ve beklenmedik biçimde bir iş imkânı doğdu.

Beynelmil el haberleşme idaresine sahip olmayan Türkiye, hükümetin denetimi altında olmayan, sefaretlerinin himayesinde faaliyet yürüten yabancı posta idarelerinden çoktandır memnun değildi. Nihayet bir posta idaresi düzenleme kararı alınarak emekliliğe ayrılan yüksek konumlu bir İngiliz posta memuruyla sözleşme imzalandı. Tam da İstanbul'a döndüğüm sırada, adı Sör F[rank Ives] Scudamore olan bu kişi beynelmil el haberleşme için bir Türk posta idaresi kurmak istiyordu. Beni çağırarak yeni büronun şefliğini üstlenmemi teklif etti; benden bu büronun idaresini organize etmem ve faaliyete geçirmem bekleniyordu. Kendisinin başkanım olması ve başka hiç kimsenin işime karışmaması şartlarıyla teklif edilen görevi kabul ettim.

Türk dairelerindeki yabancıların fes taşıma zorunlulukları olsa da, ben bu kurala uymadım, hiç kimse de bir şey söylemedi. Benim yaptığım pek akıllıca bir şey değildi. İngiliz postasıyla çalışan tüccarlarla çok iyi tanışıyor olmam, daha baştan büroya karşı bir güven ortamı oluşturdu. Çok geçmeden büro gelişti; zarflar ve paketlerden sonra çuvallar da gönderilmeye başlandı.

Postanın taşınması için Milletlerarası Posta Şebekesi, öteki yabancı bürolar gibi, ağırlıklı Varna üzerinden Avusturya vapurlarını kullanıyordu. Posta da aynı yolla alınıyordu. Bir gün büroya Ermeni asıllı olan posta ve telgraf nazırı bizzat geldi ve başarımdan dolayı beni kutladı.

Nazır, Türk bir nazırla değiştirilince personelle beraber huzuruna çıkmam gerekiyordu. Hiç değilse bu vesileyle fes giymem için her şey yapıldıysa da huzura elimde şapkaıyla çıktım. Yaptığım akıl harcı olmasa da, başlattığım işin iyi gitmesi ve gelişmesi beni sitemlerden kurtardı. Gerek İngiliz postasındaki başarılı çalışmalarım, herhangi bir kötü hadise yaşamadan Anadolu'dan sağ salım dönmem, gerekse George Smith'e refakat ederken sergilediğim üstün görev bilinci, tanıdıklarım arasında bana iyi bir ün kazandırmıştı. Osmanlı posta idaresindeki başarımlarım da itibarımı artırınca, resmi görevdeki bir Bulgarın başında fötr şapkaıyla dolaşması görmezden gelindi.

Ne ki zor zamanlar geldi çattı; Bulgar Kurtuluş Savaşı [1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı] ilan edilince artık beni hiçbir şey koruyamazdı. Şefim Sör Scudamore beni işten çıkarmak zorunda kaldı. Bana güzel bir referans mektubu yazmakla yetinmeyerek İngiliz altını karşılığı fazladan iki maaş da verdi. Büro, Çanakkale Boğazı'na demir atan İngiliz filosunda açılan posta şubesinden İngiliz altını alıyordu. O zaman bütün resmi ve şahsi mali işlemler epeyce değer kaybetmiş kaymayla yapılıyordu.

SAVAŞ ALANINDAN TEHLİKE SİNYALLERİ

Bu boz bulanık zamanda resmi çevrelerin hakkımda ne konuştuklarını, bana karşı nasıl tavır takınacaklarını bilmiyor ve bunu önemsemiyor olsam da, beni yalnız bırakmayan dostlarımla beni düşündüklerini hissediyordum. Bir gün E[dwin] Pears¹ ile karşılaşınca, "Tutuklanacağınız yönünde bir şeyler çalınıyor kulağıma; buna kalkışılırsa derhal beni bilgilendirin, bütün İngiliz basınında adınızın patlamasını sağlarım." dedi. Gerçekten İngiliz uyruğundaydım, ancak özellikle de böyle ekstrem zamanlarda bu iş pek sağlam değildi –İngiliz uyruğuna Türkiye'de yaşadığım sırada geçmiştim, o yüzden idare bunu pek tanıımıyordu. Bizzat İngiliz konsolosuna yanına çağırarak beni maalesef himaye edemeyeceğini söyledi.

1 Edwin Pears (1835-1919): İngiliz hukuk adamı ve tarihçi; ilk olarak 1873'te avukat göreviyle geldiği İstanbul'dan birçok İngilizce gazetesinin muhabirliğini yapıyor; gönderdiği yazılarda ve haberlerde Bulgar milli davasının savunuculuğuna soyunuyor.

İstanbul'dan kaçıktan başka bir seçeneğim kalmıyordu. Bir gün beş-altı İngiliz arkadaş bana Trieste'ye gidecek Avusturya vapuruna kadar refakat ettiler. Pasaportum olmadığından zabıta beni durdurmayayeltendi, ancak arkadaşlarım bir kargaşaya çıkararak bagajımı vapura geçirdiler, arkasından da biz binerek birinci makinistin kabinine geçtik. Arkadaşlarım çıktılar, ben ise kabinde kapalı kaldım. Az sonra pencereden bir zaptiyenin beni içeride aradığını gördüm. Vapur demir aldıktan sonra rahatlayarak bana ayrılan yere geçtim. Trieste'de İngiliz konsolosluğuna giderek İstanbul'dan çok acele, pasaportsuz hareket ettiğimi söyledim. İstanbul'daki İngiliz konsolosluğunda İngiliz uyruklu olarak kayıt edildiğime dair verilen evraka dayanarak bana İngiliz pasaportu verilmesi talebinde bulundum. Pasaport tabii ki İngiliz adım Mathewson adına tanzim edildi. Trieste'den doğruca Bükreş'e hareket ettim; bir yolunu bulup cepheye gitmek ve bana uygun görülecek bir görevi üstlenmek istiyordum.

KANADA'YA İSKÂN EDİLMEK İSTENEN BULGAR KÖYLÜLER

1877'nin ilkbaharında ünlü İngiliz tüccar Thomson beni İstanbul'un Anadolu yakasındaki Kızıltoprak'ta bulunan çiftlik evine davet etmişti. Bulgar ahalinin durumuyla ilgili bilgiye ihtiyacı olan bir Kanadalıyla görüştürmek istiyordu. O sıralarda bütün yabancı basın, yani dünya kamuoyu Bulgarların durumuyla pek yakından ilgileniyordu. Bulgarlar, müşkül durumda olan masum, tutumlu, çalışkan ve iyi çiftçi olan bir halk olarak gösteriliyordu. Çiftçiye büyük ihtiyaç duyan Kanada, dışarıdan geleceklere gereken kolaylığı sağlamaya hazırды. Bir vapur acentesi birkaç bin Bulgar aileyi Kanada'ya götürmeyi düşünüyor-
du; Kanada Devleti toprak ve araç gereç sağlayacaktı. Vapur acentesi ve bizzat Kanada hükümeti Bulgar ahalinin, sağlanacak olan bu büyük kolaylıklar karşılığında seve seve ülkeye göç etmeyi kabul edeceğini sanıyordu. Dünya basını Türk idaresindeki Bulgarın sefil durumundan dem vuruyor; mal, namus ve can emniyeti olmadığını dillendiriyordu. Görüşmeye davet edildiğim acenteci bu göçü düzenlemeye gelmişti. Başka yerde de belirttiğim gibi, o zaman memleketimle ilgili pek fazla bilgiye sahip olmasam da, Bulgarın Kanada'ya göçü meselesi bağlamında ne düşündüğüm sorusuna, Bulgarın kendi toprağına sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve kesinlikle gurbete çıkmak istemeyeceğı cevabını vermiştim. Türk

idaresinde de olsa Bulgarların kendi yurtlarında hiçbir eksiği yoktu. Beyefendi ve onu gönderenler, Bulgarların içinde bulundukları durumdan kurtulmak için açılacak göç kapısından yararlanmak dışında başka çaresi olmadığına, sağlanan kolaylıklar eşliğinde göç teklifini kitlesel olarak kabul edeceğine inanıyorlardı. Kanadalıların öne sürdüğü tek şart, her ailenin hiç değilse 5 lira parası olmasıydı. Söylediklerimin karşısında şaşırıp kalan Kanadalı bana inanmadı ve daha net kanıtlar bulma peşine düştü. Birkaç gün sonra, bize ev sahipliği yapan arkadaşın çiftliğine bakan bir Bulgarın refakatinde, Bulgar halkının durumunu yerinde görmek üzere Trakya'ya gitti. Orada Bulgarların kendilerine ait tertemiz evleri olduğunu, bu evlerin kendi ürettikleri yün giysilerle tıka basa dolu olduğunu, ahırlarında kendi tarlalarını sürmek için hayvanlara sahip olduklarını, kullandıkları kap kacağın bakır olduğunu görmüş. Kısaca, Bulgarların hiçbir şekilde geride bırakmak istemeyecekleri bir refah içinde olduklarına tanık olmuş.

İstanbul'u terk etmeden önce Amerika Başkonsolosu Eugene Schuyler'in yanına giderek bana Sör [Januarius] MacGahan için referans mektubu vermesini rica etmiştim. Sör MacGahan Rus ordusu cephesinden *Daily News Gazetesi* muhabiriydi.

BÜKREŞ'TE. BULGARİSTAN'DAKİ KARARGÂHA DOĞRU

Şansıma, Bükreş'te bulduğum MacGahan'a kendimi tanıttım. Bulgarların savaşa yeterince faal şekilde icabet etmediklerinden, gönüllü olarak az sayıda gencin katıldığından ne denli büyük üzüntü duyduğunu hatırlıyorum. Birkaç uyanık gencin halka inerek kendi kurtuluşlarını ilgilendiren bu savaşa daha büyük katılım için propaganda yapmasının ne denli yararlı olacağını söylüyordu. Ayrıca, Bulgar gençlerin şahsi kazanç peşine düşmelelerinin Rusların gözünden kaçmadığını belirtiyordu. Oysa Bulgar gençlerden fedakârca Ruslara yardım etmeleri bekleniyordu. Bu sözlerin ucu bana da dokunuyordu, ancak böyle bir göreve kendimi layık görmüyordum. Memleketime sanki yabancıydım; hiçbir yerde kimseyle tanışmıyordum.

[Hatıratın ilerleyen sayfalarında Petir Mateev, İngiliz ajanı olduğu kuşkusuyla Ruslar tarafından tutuklandığını, on gün Bükreş'te kaldıktan sonra altı hafta da Kışinev'de hapisanede yattığını, daha sonra birilerinin devreye girmesiyle serbest bırakıldığını anlatıyor.]

OSMANLI İDARESİNDE BİR BULGAR SÜLALE: BOGORİDİLER

SİSAM ADASI KNEZİ STEFAN BOGORİDİ

Stefan Bogoridi, Sisam Adası'nın ilk kneziydi.¹ Yunanistan Krallığı sınırları dışında kalan Ege'deki bu adanın, isyan sırasında çok zarar görmesi üzerine, tamamen Rum olan nüfusun gönlünün alınması gerektiğinden, başında Hristiyan bir valinin bulunacağı özerk bir idarenin tesisi uygun görülmüş. Bu durumda da adadan bir Rum idarecinin tayin edilmesi uygun bulunmamış, çünkü bütün Rumlar isyancı olarak görülüyormuş. Dönemin fevkalade etkili İngiliz Sefiri Lord Stratford de Redcliffe,² Stefan Bogoridi'ye adanın yönetimini teklif etmiş. Bogoridi'nin, padişahın yanındaki görevinden ayrılmasının imkânsız olacağı şeklindeki itirazına, sefir, görevinden ayrılmasına gerek olmadığını, adayı bir muavini vasıtasıyla da yönetebileceğini söylemiş. Böylece bir çözüm bulunmuş ve Gavril Efendi, Bogoridi'nin muavinlerinden biri olmuş.

Stefan Bogoridi'ye knez unvanı bahşeden fermanda bunun şahsa mahsus olmadığı, miras yoluyla varislere geçeceği hususu açıkça belirtiliyor; yani Eflak ve Moldova knezlerine verilen unvanla eşdeğer. Ancak adanın Bogoridi'den sonraki knezlerine verilen unvan şahsiydi. Bunu Stefan Bogoridi'nin ikinci oğlu Aleko Paşa'dan biliyorum, ayrıca Emanuil Bogoridi'den de yazılı bir şeyler var. Bu arada, geçen yüzyılın 60'lı yıllarında Sisam knezi olan Aristarhi Paşa'nın unvanının da şahsi olduğunu hatırlıyorum.

Stefan Bogoridi Osmanlı İmparatorluğu'nda en yüksek mevkie nasıl yükselmiş, bunu nasıl başarmıştı? Babam, Piskopos Sofroni'nin³ oğlu Tsonko'nun oğulları Stefan ve Atanas'ı sepetlere yerleştirerek at sırtında Kotel'den Arbanasi'ye götürdüğünü anlatıyordu. Sofroni bir süre

1 Stefan Bogoridi Sisam Adası beyliğini 1836-1849 yılları arasında yapıyor.

2 Adı daha çok Stratford Canning (1786-1880) diye geçen, uzun süre İstanbul'da görev yapan (1825-1827, 1831-1832, 1842-1857) İngiliz diplomat.

3 Piskopos Sofroni'yle ilgili daha ayrıntılı olarak bakınız: *Osmanlı'da Bir Papaz. Günahkâr Sofroni'nin Çildi Hayat Hikâyesi*, (Çeviren Aziz Nazım Şakir-Taş), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

Arbanasi'de oğlu ve torunlarıyla yaşamış. Knez Emanuil bir mektubunda bana, "Kurucu Meclisin oturumları için Tırnova'da bulunduğum sırada, Dr. V. Beron beni Arbanasi'ye götürerek büyük dedem Piskopos Sofroni'nin yaşadığı evi gösterdi" diye yazıyordu.

Sofroni'nin Bükreş'te sağlam arkadaşları olacak ki, bunlar vasıtasıyla her iki torununu, o zamanlarda Akademi adıyla anılan ünlü Sveti Sava (Aziz Sava) Rum Mektebine kayıt ettirmeyi başarmış; her iki torun da bu mektebi üstün başarıyla bitirmişler. Mezun olmasından, Mısır'da Napolyon'un hareketlerini izlemeye gönderilen Türk filosunda dragoman görevine başladığı zamana kadar Stefan Bogoridi (ve kardeşi Atanas) hakkında bir şey bilinmiyor. Adı geçen Türk filosu, 1 Ağustos 1798'de Abukir civarında vuku bulan ve Nil Muharebesi olarak bilinen tayin edici çatışmada yer alıyor; bu muharebede İngiliz filosu Fransız filosunu bozguna uğrattınca Napolyon'un dünyanın o kısmını istilasına son veriliyor. Stefan'ın da bulunduğu Türk amiral gemisini Fransızlar batırıyor, ancak Stefan'ı bir İngiliz vapuru kurtarıyor.

Sakız Adası doğumlu ve valide sultanın bankeri olan Rum Skanavi'nin kızıyla evlenmesi, genç Stefan'ı göz kamaştırıcı ve etkili bir konuma getirerek devlet hiyerarşisindeki daha yüksek konumlar için önündeki kapıları açıyor. Öyle ki 1820'de, Moldova Knezi Kalimaki'nin daveti üzerine Galats [Kalas] kaymakamı tayin ediliyor, aynı zamanda da zabıta müdürlüğüne getiriliyor. 1821'de, Knez İpsilanti önderliğindeki isyanın bastırılması sırasında, isyancıların safına katılan Moldova Knezi Sutso makamını terk ederek kaçınca, Stefan Bogoridi naip olarak tayin ediliyor.

1821 isyanından sonra Kaymakam Stefanaki Bey payitahta çağrılıyor. Eskortla getirilirken bunun hayra alamet olmadığını anlamış olacak ki yolda firar ederek güvenilir dostu olan Silistre valisine sığınıyor. Canını kurtarıyor, ancak ailesiyle İzmit'e sürgün ediliyor. Çok geçmeden, topraklarının güneyini [Kırım'ı] ziyaret eden Rus imparatorunu selamlamaya gönderilen heyete dahil ediliyor. O zamandan itibaren Sultan Mahmud'un yakınında önemli bir görev alıyor, bu görevini Abdülmecid zamanında da sürdürüyor.

Skanavi'nin damadı ve ünlü Fenerli ailelerle bağı olan Stefan, sessiz sedasız Rum olarak kabul edilerek kayıtlara Rum diye geçiyor. Sahip olduğu üstün niteliklerden dolayı Rumlar onun Bulgar asıllı olduğunu

karartmaya çalışsalar da, kalben hep Bulgar kalıyor ve evine yerleştikten sonra, 104 yaşında vefat edecek olan anası Gana Nine'yi yanına almaktan çekinmiyor.

Stefan Bogoridi'nin en ünlü portresi, vefatına⁴ az kala, ilerlemiş yaşında, büyük acılar çektiği zamanlarda çiziliyor. Kaldıramayacağı ağır bir ameliyat için götürüldüğü Paris'ten herhangi bir şifa bulamadan dönüyor. Gençlik yıllarından kalma başka bir portresi de var; torunu Emanuil, zarif mineyle işlenmiş olan bu portreyi Prens III. Boris'e⁵ hediye ediyor. Bu tabloda Bogoridi soyadını taşıyan bütün erkekler (Atanas dışında) yer alıyorlar. Bogoridi gençlik yıllarında, padişahın müsteşarı olarak göğsünde ilk ve en yüksek Türk madalyası olan İftihar Madalyasıyla görülüyor.

“VARVAROS BULGAROS!”

Bir gün Aleko Paşa Filibe'de makamında bana, Rumların Bulgarlara karşı besledikleri büyük nefrete bir anlam veremediğini anlatırken, “Bir düşünsenize, Rum asıllı annem, babam Knez Stefan Bogoridi sayesinde o denli yüksek, hatta bir Rum kadının eriştiği en yüksek konuma çıkmış olmasına rağmen, babamla her kavgasında ona “Varvaros bulgaros!”⁶ demekten çekinmiyordu” diye anlattı.

Rumun kalbinde Bulgar, en yakın akrabalık bağı içinde de olsa, daima barbar kalacaktır. Nokta.

STEFAN BOGORIDI'NİN FENER'DEKİ KONAĞI

Boğaz kıyısında ve üst tarafı ormanla kaplı tümsekte yer alan köşkün inşasına kadar Stefan Bogoridi Fener, Balat'taki köşkünde kalıyordu. İstanbul Bulgar Cemaati'ne hediye ettiği bu köşkte, gerekli düzenlemelerden sonra 25 Ekim 1849'da İstanbul'daki ilk Bulgar kilisesi ibadete açıldı. Avlusunda, 1898'de ibadete açılan Demir Kilise bulunuyor.

4 Stefan Bogoridi 8 Ocak 1859'da hayata göz yumuyor.

5 Boris III (1894-1943): Knez ve Çar Ferdinand'ın oğlu olan Bulgar prensi; 1918'den esrarengiz biçimde ölümüne kadar Bulgar çarı.

6 Varvaros bulgaros (Yun.): Barbar Bulgar.

II. Mahmud bir akşam Stefan Bogoridi'nin konağına çat kapı ziyarette bulunmuş. Amcam, dedemden şu hikâyeyi dinlediğini anlatıyordu: "Bir akşam Stefan Bogoridi'yle sohbet ediyorduk ki bir ara beklenmedik şekilde Altın Boynuz [Haliç] tarafından bir padişah görevlisi gelerek padişah hazretlerinin intikal buyurduklarını söyledi. Bunun üzerine babam alt kata inerek bir odaya girmiş. Ev sahibi de aşağı inerek padişahı temennalarla karşılayarak üst kata buyur etmiş, daha sonra aynı şekilde uğurlamış. Babam bütün bunları kapı aralığından görmüş."

Stefan Bogoridi ev halkına padişahın bir Hristiyan evine yaptığı bu ziyareti dillendirmemelerini sıkı sıkıya tembih etmiş. Knez, padişah hazretlerinin bu tavrını, Türk toplumunun hassasiyetini gözetmeyen büyük bir ihmalkârlık olarak değerlendirmiş, çünkü bir padişahın Hristiyan evini ziyaret etmesi daha önce ne duyulmuş ne de görülmüş.

STEFAN BOGORIDI'NİN ARNAVUTKÖY'DEKİ KÖŞKÜ

Köşk, Boğaz'a hâkim heybetli bir şatoyu andırıyordu. Sağlam dış avlu kapısından geniş bir avluya giriliyordu. Avluda tek katlı müstemilat yapıları dikkat çekiyor, üç katlı köşk de dipte bulunuyordu. Masif bir yapı olan köşkün arkasında, köşke ait ve ormanla kaplı yüksek bir bayır yer alıyordu.

İstanbul'da bulunduğu sırada Aleko Paşa babasının bu köşkünde kalıyordu; köşk artık miras yoluyla damat Musurus Paşa'ya geçmişti; damat o aralar İstanbul'da değildi.

Torun Emanuil Bogoridi'nin, keza başka kişilerin iddialarına göre, müsteşarı olan Stefan Bogoridi'ye karşı şefkat ve sevgi besleyen Sultan Abdülmecid, bu köşkü hediye olarak yaptırmış. Sultan Abdülmecid'in "baba" diye hitap ettiği Stefan Bogoridi hiçbir zaman zengin olmamış ve ardında bir zenginlik bırakmamış.

SULTAN ABDÜLMECİD BULGAR DÜĞÜNÜNDE

Aleko Paşa'ya İstanbul'da refakat ettiğim sırada, haftada en az iki kere bu köşte paşanın huzuruna çıkıyordum. Beni daima büyük holün solunda, ikinci katta, Boğaz'a nazır salonda kabul ediyordu. Özel bir yerde,

önüne çapraz kordon çekilmiş bir koltuk, arkasında da doğal boyutunda Sultan Abdülmecid'in yağlıboya portresi duruyordu. Padişah hazretleri en küçük kızının düğünü vesilesiyle knezi ziyaret ettiğinde bu koltuğa oturmuş. Kalktıktan sonra koltuk önden çapraz kordonla izole edilmiş ki padişahın oturduğu yere artık kimse oturmasın.

Padişahın akşam vakti bir Hıristiyan evine ziyareti kayda geçmemiş, ancak Hıristiyan düğünü vesilesiyle yaptığı gündüz ziyareti kayda geçmiş. Bu ziyaret Türkler nezdinde güçlü bir rahatsızlık doğurmuş, öyle ki padişah, bu köşkün bir savaş gemisiyle korunması için hususi bir ferman çıkarmış.

Padişah ziyaretiyle ilgili torun Emanuil bana şunları yazdı: "Padişah salona, 'İşte, geleceğim dedim ve geldim!' sözleriyle girmiş. Bu sözlerden, bilge müsteşarın padişaha gelmemesi yönünde telkinde bulunduğu sonucunun çıkartılması gerekiyor, çünkü o, böyle bir ziyaretin Türkler nezdinde mutlaka neden olacağı tepkiyi öngörüymüş. Haksız da değilmiş."

Knezi koruması için konuşlanan gemiyi 1865 yılından hatırlıyorum. Önce on iki tunç toplu bir yelkenliydi bu. Yıllarca bu derli toplu ve temiz vapuru hayranlıkla izledim, çünkü Robert Kolejdeki talebeliğim sırasında şehre giderken Arnavutköy kenarından geçiyordum. Bu geminin daha küçük başka gemilerle, en sonunda da sıradan bir botla değiştirildiğini hatırlıyorum.

Yıllar sonra bu vapur hikâyesini Sofya'daki Türk Komiseri Raşid Bey'e anlattım. İhtiyaç duyulmadığı halde vapurun niye bu kadar uzun zaman kaldığını sorduğumda da, "Padişah fermanıyla konmuş olan sadece padişah fermanıyla kaldırılabilir; herhalde kaldırılması için ferman çıkarılması unutulmuş" cevabını aldım.

KARATEODORİ PAŞA DA BULGAR ASILLI

Köşkten söz açılmışken, ünlü Karateodori ailesinin evinin köşke komşu olduğunu da belirteyim; malum olduğu üzere, bu ailenin bir üyesi Sultan Abdülaziz döneminde hariciye nazırlığına kadar yükseldi. Karateodori ailesinin başka bir üyesi, Knez Boris'in Ortodoks vaftiz töreninde⁷ padişah temsilcisi olarak yer almıştı. Bu ailenin Bulgar asıllı olduğunu

7 Bulgar Knezi (daha sonra Çarı) Ferdinand'ın 1894 doğumlu oğlu Boris (Bulgar Çarı Boris III) hem Katolik hem de Ortodoks usulüne göre vaftiz ediliyor; burada anılan tören 1896'da Sofya'da düzenleniyor.

ise Aleko Paşa'dan biliyorum. Geçmişte Rumluğu benimseyen çok sayıdaki Bulgarın pek azını biliyoruz.

İşte biz de Türk İmparatorluğu'nda ve İstanbul sosyetesinde bu denli yükselen Karateodori ailesinin Bulgar asıllı olduğunu bilmiyorduk. Bu ailenin Bulgar asıllı olduğuna dair hiçbir kuşku yok. İki komşu aile arasında sıcak ilişkiler varmış ve iyi geçiniyorlarmış.

STEFAN BOGORİDİ'NİN KÖŞKÜ – AMERİKAN KIZ KOLEJİ

Stefan Bogoridi'nin köşkünde bir paraklis [şapel] vardı, anası Ana (Gana) ve kendisi buraya defnedilmiş. Köşk, damat [Kostaki] Musurus Paşa'ya⁸ miras kaldığında, o veya vârisleri 1902'de köşkü Amerikan Kız Kolejinin müteveli heyetine sattılar. Anılan kolej o zamana kadar Üsküdar'da faaliyet gösteriyordu. Bunun üzerine iki tabut Musurus ailesinin Arnavutköy kilisesinde bulunan aile kabristanına nakledildi. Köşk olduğu gibi korundu, kolej ağırlıkla üst taraftaki tümsekte inşa edilen binalarda yer alıyor.

Damat Musurus Paşa hakkında da birkaç söz edeyim. Padişah Abdülaziz 1866'da Kraliçe Victoria'yı ziyaret ettiğinde Musurus Paşa Londra'da sefirdi. (Daha sonra paşanın oğlu Pavel de [Pavlos] keza Londra sefiri oldu). Anılan yüce ziyaretin şerefine Sefir Musurus Paşa'nın büyük bir balo düzenlediğini, bu balo sırasında Bogoridi'nin kızı olan eşinin [Ana] fenalaştığını ve daha sonra vefat ettiğini hatırlıyorum.

ŞARKİ RUMELİ VALİSİ ALEKO PAŞA'NIN HUSUSİ KÂTİBİ

Tesadüfen Filibe'de, İstanbul'dan tanıdığım ve Şarkî Rumeli'de nafia müdürlüğü yapan Dr. [Georgi] Vilkoviç⁹ ile karşılaştım. Bana, Şarkî Rumeli valisinin hususî kâtipliği görevini teklif etti; birkaç gün sonra da “valilik hususî kâtiibi” sıfatıyla tayinim yapıldı. Bu görevde Krepen adında Levanten başka biri daha vardı. İlk önemli icraatlarımdan biri, Türklerin

8 Kostaki Musurus (1807-1891): Ailesi Girit Resmo kökenli olan, Fener doğumlu Osmanlı paşası; Atina (1840-1848), Viyana (1849-1851) ve 35 yıl kesintisiz olarak Londra (1850-1885) sefirliği yapıyor.

9 Georgi Vilkoviç (1833-1892): Edirne'de doğuyor, Rum talebe olarak kabul edildiği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan mezun olduktan sonra (1857), Paris'e cerrahlık uzmanlığına gönderiliyor; Şam Merkez Hastanesinde ve Haydarpaşa Hastanesinde başhekim ve cerrah hekim olarak çalışıyor. Bulgar diplomatik temsilcisi sıfatıyla görev yaptığı sırada, Galata'da Bulgar siyasi hasımlarının bıçaklı saldırısı sonucunda hayatını kaybediyor.

şikâyetlerini¹⁰ araştırmak üzere İslimye'ye gitmek oldu. Çok sayıdaki bu şikâyetleri, aşırı Türk yanlısı İngiliz Başkonsolos Michel destekliyordu. O sırada İslimye Mutasarrıfı Dr. Hristo Stambolski¹¹ idi.

JİMNASTİK CEMİYETLERİ

Şarki Rumeli'de Bulgar ahali siyasi açıdan fokur fokur kaynıyordu. Bütün merkezlerde jimnastik cemiyetleri kurulmuş, cemiyet üyeleri Rusların bıraktıkları tüfek ve mermilerle donatılmışlardı. Köylerde bile Ruslardan kalma koskoca depolar vardı. Her yortu günü köy ve şehir sakinleri talime ve atışa çıkarılıyordu. Türklerin yeniden Balkanlar'ı geri almayı deneyebilecekleri korkusuyla silahlı teşkilatlanmaya gidilmişti; kaldı ki Berlin Kongresi kararları böyle bir hak veriyordu. Her ne kadar Rus imparatorunun gönderdiği General Nikolay Obruçev Türklerin artık Balkanlar'a ayak basmasına izin verilmeyeceğini ilan etse de, anılan cemiyetlerin faaliyeti durdurulmamıştı.

ALEKO PAŞA'NIN ÖDÜNSÜZ VE ONURLU KİŞİLİĞİ

Aleko Paşa özel hayatında mütevazı, her zaman gayretli, kendisine emanet edilen görevi sırasında adaletten ödün vermeyen, her şeyden önce vilayetin nüfus ve ruh bakımından Bulgar olduğuna kani olmuş biriydi. Böylece o, karşılaştığı ve hiç de azımsanmayacak olumsuzluklara rağmen, yönetiminin son anlarına kadar bu anlayışından taviz vermedi. Şahsi hak ve hukukunu savunma hususunda da cesur davranıyordu, hatta birtakım imtiyazlar elde etmek üzere görüşlerini küstahça dayatmak isteyenlere karşı da tavizsizdi, çünkü bu görüşlerin kendisine emanet edilen ahalinin aleyhine olduklarını görüyordu.

Bulgarların gerçek çıkarlarıyla uyuşmadığını gördüğünde, sıkça Babıâli'nin de, Rus temsilcilerin de bazı taleplerine karşı çıkıyordu, bunun yeniden tayin edilmesini tehlikeye atacağını bilse de.

¹⁰ Türk ahalinin sözü edilen şikâyetleri, savaştan sonra döndükleri topraklarına Bulgarların el koymalarıyla ilgili.

¹¹ Dr. Hristo Stambolski'nin hayatı ve toplumsal faaliyetleri hakkında bakınız: Stambolski, Hristo. *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları*, (Çeviren Hüseyin Mevsim), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.

Ekzarhlığın itibarını cesurca savunuyordu. 1880'de Aleko Paşa Babiâli'ye şöyle bir telgraf çekti: "Babiâli'nin, Bulgar Ekzarhlığının fermanla bahşedilen ve dahili nizamnameye de giren haklarını kısıtlama, hatta kaldırma niyeti olduğu yönündeki malum söylentiler dolayısıyla ahali huzursuz oldu, vilayetin bütün kasaba ve köylerinde mitingler düzenleniyor. Her yerden buraya gelen delegeler ekzarhlığın haklarını savunmak için alınacak önlemleri müzakere ediyorlar. Bu konuda delegeler bugün bana bir memorandum sundular, bunu size posta yoluyla göndereceğim. Milis gücü artırılmalı; durum sıkıntılı. Ekzarhlığın fermanla belirlenen statüsünün korunması hususunda önlemler alarak vilayeti rahatlatmanız rica olunur."

Ekzarh hazretleri önemli bir törene katılması için saraya davet edilmemişti. Bunun üzerine Aleko Paşa Babiâli'ye, ekzarhın yok sayılmasına ahalinin şiddetle tepki gösterdiğini ve sonuçlardan sorumlu olmayacağını telgrafla bildirdi. Kısa süre sonra padişah ekzarh efendiyi huzura davet ederek yüksek nişanla onurlandırdı.

Aleko Paşa kendi itibarını cesurca savunuyordu. Rus Başkonsolosu Krebel, Umumi Meclisteki temsilciler arasında yaydığı fitne fesatla valiye karşı birtakım keyfi tutumlar alıyor ve bazı meclis temsilcilerini kışkırtıyordu. Bunun üzerine Aleko Paşa bundan böyle onu huzuruna kabul etmeyeceğini ilan etti. Krebel bu nedenle gözden düştü ve geri çağrıldı. Ama bir Rus temsilcisinin bu şekilde bertaraf edilmesi Aleko Paşa'nın Rusya nezdindeki konumunu zayıflatmış, Rusya ile ilişkilerini daha da germiştir.

Paşa her zaman yaz tatilini İstanbul'da geçirdiğinden, teamüllere göre, Babiâli'den izin talep ediyordu. Ancak 1883'te bu izin kendisine verilmeyince paşa gününü sonra bildireceği bir tarihte emrine Sofya'da iki fayton tahsis edilmesini benden istedi. Padişahın, tatilini İstanbul'da geçirmesine izin vermemesi üzerine Avrupa'da bir yere gitmeye karar verdiğini söyledi. Gerekli telgrafı Sofya belediye reisine, ardından da iyi bir arkadaşım olan Petır Çerneve gönderdim. Bu arada padişah karar değiştirerek Aleko Paşa'nın İstanbul'a gitmesine izin verdi.

Aleko Paşa'nın fevkalade tutumlu olduğu biliniyordu; pek mütevazı bir hayat sürüyor, ancak buna karşılık cömert davranarak bütün hayırseverliğiyle toplum ihtiyaçlarına kayıtsız kalmıyordu. Böyle bir amaçla sadece benim elimden en az bin lira geçmiştir. Birçok meblağın başka kişiler vasıtasıyla dağıtıldığını biliyorum; bütün bunlar sessiz sedasız yapıyordu.

Her iki yılda bir İstanbul'daki Fransız *La Turquie* gazetesinin başmuharriri olan zata Aleko Paşa adına 200 Pound gönderiyordum. Yanılmıyorsam 1882'de İngiliz *The Levant Herald* gazetesinin müdürü ve sahibi olan şahsa iletmem üzere 100 liralık çek verdi. Meblağı teslim ederken alıcının bana uzattığı onluğu reddettim. Herhalde benden öncekiler sayesinde böyle bir âdet olmuştu.

1883'te bu *The Levant Herald* gazetesi, daha önce orada hademe olan haysiyetsiz bir Rumun eline geçti. Bu zat Aleko Paşa'nın kapısını çalmış, ancak kabul edilmemişti. Paşanın ricası üzerine onu görmeye gittiğimde, yayınlanmaya hazır bir yazı göstererek, "Eğer Aleko Paşa bana 100 lira vermezse, Şarki Rumeli yönetimine dair hayali kusurlar ve paşanın şahsına yönelik hakaretler içeren bu yazıyı yayınlayacağım" dedi.

Hadiseyi arz ettiğimde, "İt ürür, kervan yürür. Küstah bir itin havlamasından hiç rahatsız olmam" dedi paşa. Velhasıl, yazı gazetede basıldı.

ALEKO PAŞA – GÖRGÜLÜ, BEŞ DİL BİLEN CESUR VE KARARLI BİR KİŞİ

Görgü sahibi bir insan olan Aleko Paşa Türkçe, Yunanca, İngilizce, Fransızca ve Almanca biliyordu. İstanbul'da posta ve telgraf nazırı, ardından Rus-Osmanlı Savaşının kendisini yakaladığı Viyana'da sefir oldu. Savaşın başlangıcında milli hisleriyle bağdaşmayan görevinden istifa etti.

Nafia Müdürü Dr. Vilkoviç'i istifaya nasıl zorladığını hatırlıyorum. Dr. Vilkoviç hırslı, kıpır kıpır bir insandı ve başlangıçta Aleko Paşa'nın ateşli bir danışmanı ve yardımcısıydı. Osmanlı Devleti'nin emektar bir görevlisi sıfatıyla İstanbul'da yüksek makamlardaki insanlarla güçlü bağlantıları vardı. Ancak Aleko Paşa aleyhine bazı fitne fesatlara karışmış olacak ki hususi meclisin bir toplantısında, şımarık bir soru sorma cüretinde bulununca,

Aleko Paşa tehdit savururcasına, “Kendinize mukayyet olun hekim efendi! Ne haltlar karıştırdığınızı pekâlâ biliyorum” karşılığını verdi. Dr. Vilkoviç de bir daha bu toplantılara katılmayarak istifa etti. Bu sahne, benim de bulunduğum bir ortamda cereyan etti.

Başka bir olay. Milis [ve Jandarma] Kumandanı General Strecker İstanbul’da izinliydi. Aleko Paşa beni yanına çağırarak generale Filibe’ye dönmemesi için bir yazı yazmamı istedi; bunun üzerine general istifasını verdi. Türk hizmetinde olan Alman general, milis [ve jandarma] kumandanı tayin edilmesinden önce Aleko Paşa aleyhinde bazı keyfi tavırlar içinde olmalıydı.

Dahili nizamnameye göre müdürleri padişah tayin ediyordu.

ALEKO PAŞA – RUS SİYASETİNİN ÖNÜNDEKİ ENGEL

Vilayetin idaresine Rusların kendi yandaşlarını yerleştirme girişimlerine karşı Bulgar çıkarlarını savunan Aleko Paşa, Ruslar nezdinde istenmeyen adam haline geldi; Rusya’nın onun bir beş yıl daha görevde kalmasına izin vermeyeceği aşikârdı. Yine de tayin meselesi Aleko Paşa’ya sıcak bakan padişahın elindeydi. Ruslara, kendilerine itaat edecek bir adam gerekiyordu. Aranılan vasıflar Dahiliye Müdürü Gavril Efendi’de bulundu. Fermanın çıkmasına birkaç gün kala, kendi inisiyatifimle Rus Sefir Aleksandr Nelidov’un huzuruna çıkarak Aleko Paşa’nın yeniden tayin edilmesi hususunda konuştum. Nelidov’a, adayları olan Gavril Efendi’nin zayıf karakterli, verdiği sözü yerine getirecek iradede yoksun biri olduğunu, oysa Aleko Paşa’nın verdiği söze sadık ve bağımsız karakterli olduğunu söyledim. Sefir beni dinledikten sonra Gavril Efendi’nin Rusların adayı olduğunu kimden duyduğumu sordu. O an hislerime hâkim olamayarak ağlamaya başladım ve “Çok yazık, böyle olmamalı!” dedim. Nelidov bana baktı ve “Rahat olun, her şey en iyi şekilde hallolacak” dedi.

Fermanın yayınlanmasından bir gün önce, padişah, Aleko Paşa’yı huzura çağırdı. Gördüğü hüsnükabulden, benim de o sırada orada bulunduğum köşküne memnun dönmüştü. Ancak padişah, iyi yönetimi için kendisine teşekkür ettikten sonra, Rus sefirin güçlü direnişine karşı koyamadığından üzgün olduğunu dile getirerek ileride de inayetin üzerinde olacağını temin etmiş.

Ertesi gün Gavril Paşa'nın Şarki Rumeli valisi tayin edildiğine dair ferman yayınlandı.

ALEKO PAŞA'NIN ŞARKİ RUMELİ'YE HİZMETLERİ

İşte, Aleko Paşa'nın, yönettiği vilayete yaptığı bazı hizmetleri: Müdür, kaymakam ve âli mahkeme başkanlığı görevlerini ağırlıkla Bulgarların almasını sağladı. Varılan anlaşmalara göre Türk makamlarınca idare edilmesi gerekse de, Babiâli'nin önerdiği bir gümrük müfettişiyle bir telgraf ve posta müfettişinin tayinini reddetti. Türk demiryolu komiserini tanımadı. Umumi Meclisin tayin ettiği komiserin demiryolu müdürlüğünce tanınmasını sağladı. Üç dilin (Bulgarca, Türkçe ve Yunanca) öngörülen eşitliği hayata geçirilmedi. Umumi Meclisin oyladığı, ancak Babiâli'den onay alınamayan kanunları layihalarla hayata geçirdi. Selanik [Bulgar Erkek] Lisesine¹² 3 bin lira yardım sağladı. Babiâli'ye ödenecek vergiyi 240 bin liradan 180 bin liraya tenzil etti. [Rus-Osmanlı Savaşı] gönüllülerinin emekli aylıkları için kararnameyle bir yönetmelik hazırladı. Umumi Meclise tayin etme tasarrufu olduğu on milletvekilinden sadece biri Rumdu. 1883'te önde gelen Bulgarlar [Bulgaristan Emareti'yle] Birleşme konusunu müzakere etmek üzere İslimye'de toplanınca, Aleko Paşa beni arayarak Babiâli'ye iletilmek üzere Fransızca bir telgraf dikte etti. (Türkçe yazılan telgrafi imza için götürdüğümde, yanına gelen Gavril Efendi telgrafın içeriğini duyunca, Yunanca, "Den bori!" (Olmaz!), dedi. Aleko Paşa bunu önemsemeyerek, "Gönderin!" diye telgrafi bana verdi). Yönetimde olduğu sürece, dahili nizamnamenin elvermesine rağmen, Türk ordusunu vilayete çağırmayacağını ilan etti. Subay kadrolarını ağırlıkla Bulgarlar için ayırdı, Rus temsilcilerin Rus subayları lehine dayatmalarına boyun eğmedi. Milislerin durumu hakkında Babiâli'ye rapor sunmayı reddetti. Vilayette hiçbir yerde ne Türk bayrağı görüldü, ne de padişah kutlamaları vesilesiyle herhangi bir nümâyişe izin verildi.

Aleko Paşa padişahın izni olmadan ayrılmadığı İstanbul'da kalmıştı. Avusturya bandıralı bir vapura binmeyi başararak gizlice Varna'dan

12 Selanik Bulgar Erkek Lisesi, Bulgar Ekzarhlığının himayesinde 1880'de başlatıldığı eğitim hayatını 1913'e kadar sürdürüyor.

Paris'e geçti ve uzun zaman kaldığı Terminus Otel'i'ne yerleşti. Paris'te kız kardeşleri tarafından çok akrabası vardı, bunlar hep tanınmış ailelerdi.

1904'te ikinci Amerika seyahatim öncesinde Knez Ferdinand'ın huzuruna çıktım ve Aleko Paşa'nın hizmetlerini hatırlatarak yüce iltifatlarını hak ettiğini söyledim. Ferdinand bana Viyana'dan geçerken kuyumcusuna uğrayarak Aziz Aleksandır Nişanı alma ve Paris'teki Aleko Paşa'ya takdim etme talimatını verdi. Talimatı, Paris temsilcimiz olan L. Zolotoviç'in eşliğinde yerine getirdim.

Aleko Paşa 1910'da Paris'te hayata veda etti.

GAVRİL EFENDİ

Gavril Efendi de anası Rada'yı (Rumca Ralu diyorlardı) yanına aldı. Ben kendisini 1861'de gördüğümde annesinin gözleri artık görmüyordu. Babam ona hala diyordu, ancak tam olarak akrabalık derecemiz neydi bilmiyorum. Karlova'da muallim Rayno'nun [Popoviç] yanında Rumca eğitimini tamamlayan Gavril (Gando) Krısteviç, 22-23 yaşındayken, üzerinde potur, aba ve kalpakla İslimye'de muallimlik yapıyormuş. Gavril'in İstanbul'a, dedemin Stefan Bogoridi'ye yazdığı bir referans mektubuyla gittiğini biliyorum. Bogoridi eğitimini üstlenmiş, ancak herhalde Rumca'yı yeterince biliyormuş ki İstanbul'da mektebe gitme ihtiyacı duymamış. Çok geçmeden herhalde yine Stefan Bogoridi'nin himayesinde Paris'e gönderilmiş.

Gavril Efendi'nin kızı Bulgarca'yı babaannesinden öğrenmişti, ancak tek Bulgarca kelime bilmeyen oğlu, Kristidis soyadını benimsedi. Aslında baba Gavril Efendi de Bulgar cemaati dışında Kristidis soyadıyla biliniyordu. Bitolya'da [Manastır] muavin olan oğlu âyanlığa kadar yükseldi.

GAVRİL PAŞA'NIN KİŞİLİĞİ

Hiç kuşku yok ki kilise bağımsızlığı mücadelesinde Gavril Efendi fevkalade büyük hizmetlerde bulundu. O dönemde mücadelenin saflarında yer alan ender bilim adamlarımız ve önderlerimizden sayılıyordu; bir avukat ve yüksek hâkim sıfatıyla önemli meseleleri çözme konusunda yetkin olduğunu kanıtladı.

Gavril Efendi gayretliydi, hep kendine yontmuyordu, ne ki bağınaz Rum asıllı eşinin etkisinde kalarak baştan çıkarıldı, kendini kaptırdı ve pısrıklığı ortaya çıktı. Mücadelenin en kritik zamanında Rum kilisesinde evkaristiya [ekmek-şarap ayini] aldı. Umumi Mecliste maaşının azaltılması için yapılan teklife (ki bu teklif bütün görevlilerin maaşlarını kastediyordu), Gavril Efendi şiddetle karşı çıkarak yüksek sesle ve uzun uzadıya İstanbul'daki önemli görevini sadece ve sadece hamisinin oğluna yardım etmek uğruna bıraktığını anlattı. Maaşından kesilen 20 lirayı, yukarıda belirtildiği gibi, hamisinin¹³ oğlundan [Aleko Paşa'dan] almayı kabul etti, yetmedi, onun yerine geçebilmek için fitne fesada bulaştı ve kendisini desteklemeyen herkesi acımasızca kovuşturdu.

Dahası, Gavril Paşa iktidara geldiğinde, bütün ipler Rus Başkonsolosu Sorokin'in eline geçti. Yapılan seçimlerde Gendoviç dışında Aleko Paşa'nın destekçilerinden hiç kimse seçilmedi. Birleşme bayrağını kaldıranlar propaganda amaçlı özel bir gazete yayınlamaya başlayarak kendilerini Birleşmeci ilan ettiler. Bunlar Şarki Rumeli Vilayeti'ni ve kişisel çıkarlarını güvence altına almaya karar verdiler, kapıldıkları sarhoşlukta Rusya'nın desteğiyle bile gerçek birleşmeyi yavaşlatamayacaklarını kavrayamadılar.

Gavril Paşa tayinini, Aleko Paşa'nın yürüttüğü siyasete aykırı bir siyaset yürüteceğini, arkadaşlarını kovuşturacağını bile bile kabul etti. Ancak asıl önemli olan, Gavril Paşa'nın gelişine Rum ve Türklerin de bayram etmeleridir. Gavril Paşa, Aleko Paşa'nın kazandığı bir mevzi buldu. Ancak yeni valinin yandaşları, yani Rus konsolosunun partizanları, Şarki Rumeli işlerinde onu ara sıra övseler de, Aleko Paşa hakkında hiçbir zaman iyi bir söz söylemediler.

Gavril Paşa'nın bütün faaliyeti Rus konsolosunun taleplerini yerine getirmekle ve vilayetteki statükoyu pekiştirmekle sınırlıydı; dolayısıyla bütün hizmeti Rusları memnun etmek oldu; tamamen Rus talimatlarına tabiydi. Aleko Paşa'nın müsteşarından, onun en belirgin eleştiricisi ve kovuşturucusuna dönüştü.

13 Burada Aleko Paşa'nın babası Stefan Bogoridi kastediliyor.

GAVRİL PAŞA'NIN HIYANETİ

Hal böyleyken, Aleko Paşa'dan memnun olmayan birçok Rum; Türk ve Yunan bayrakları astılar ki böyle bir şey o zamana kadar ne duyulmuş ne görülmüştü.

Aleko Paşa'nın muhalifleri ve bizzat Gavril Efendi, onun yeniden tayin edilmeyeceğini çok iyi biliyorlardı. İstanbul'a son yolculuğuna çıkan paşanın rakipleri, meydan okurcasına istasyonda gövde gösterisi yaptılar. Aleko Paşa gara doğru geçtiğinde, Gavril Paşa'nın hanımı da meydan okurcasına kırmızı pelerinle balkonda arz-ı endam eyledi.

Aleko Paşa'nın talebi üzerine, Gavril Paşa'dan olaya ilişkin açıklama rica ettiğimde, çok dolambaçlı şekilde, kem küm ederek olanlardan bilgisi olmadığını ve top atışlarının da eğitim amaçlı olduğunu söyledi.

Özellikle de Şıpka'da anıt manastırın inşasına karşı çıktığı zaman Aleko Paşa Rus karşıtlığıyla suçlandı. Gerçi o karşı çıkmıyor, sadece bu meselenin yetkisini aştığını ve ancak Rus ve Türk hükümetleri arasında, İstanbul'da çözümlenmesi gerektiği hususunda ısrar ediyordu. Aleko Paşa, böyle bir manastırın ülkeye dışarıdan yabancı bir iradenin dayatılacağı bir kaleden başka bir şey olmayacağını iddia ediyordu.

Yıllar sonra, yeni seçilen Knez Ferdinand maiyetiyle ve kendini karşılayanlarla Şıpka'daki bu manastırın yanından geçerken, avluda dizilen [Rus] görevlilerin eğilmeden veya şapka çıkarmadan meydan okurcasına dik dik baktıklarını hatırlıyorum. O zaman Konstantin Stoilov¹⁴ bana dönerek, "Mateev, hele şu küstahlığa bak!" dedi. Burası sanki dokunulmaz bir Rus toprağıydı.

EMARETİN VE VİLAYETİN RUSYA'YA BORCU MESELESİ

Rus temsilciler, Rus işgal kuvvetlerine olan 18 milyon rublelik borcu Aleko Paşa'nın Umumi Meclise kabul ettirmesi için büyük çaba sarf ediyorlardı. Bulgaristan Eمارeti yaklaşık 22 milyon rublelik böyle bir borcu tanımıştı. Ancak Aleko Paşa, böyle bir meseleyi çözümüleme yetkisinin

14 Konstantin Stoilov (1853-1901): Bulgar devlet ve siyaset adamı; dönemin en eğitimli Bulgarları arasında yer alan Stoilov, Robert Kolejden mezun olduktan sonra tahsiline Heidelberg'de ve Paris'te devam ediyor. Muhafazakâr Parti ve kurucusu olduğu Halk Partisi saflarında siyaset ve bakanlık yapıyor; 1894-1899 arasında başbakan.

olmadığında ısrar ediyordu. Rus tarafın, borcun Umumi Meclisin oylamasıyla sembolik olarak tanınmasını istediğini hatırlıyorum; bu borcun ödenmesinin istenmeyeceğine dair söz veriliyor, borcun tanınmasının sadece imparatora şükran nişanesi olacağı söyleniyordu. Gavril Paşa iktidara geldiğinde, bu borç hemen Şarki Rumeli Umumi Meclisi tarafından kabul edildi, daha sonra da Rusya borcun tümünün Bulgaristan Emareti tarafından ödenmesini talep etti. Velhasıl hem emaret hem de vilayet üzerlerine düşen payı ödeyeceklerdi.

Üç yılı aşkın bir süre Aleko Paşa, Umumi Meclisin Gavril Efendi'nin aylığından kestiği 20 lirayı her ay kendi cebinden karşılıyordu. Önce Gavril Efendi 120 lira, öteki müdürler ise 100'er lira alıyordu. Daha sonra onunki 100'e, diğer müdürlerinki ise 80'e düşürüldü. O zaman, dahili nizamnamayı hazırlayan Avrupa Komisyonunca belirlenen bütün maaşlar tenzil edilmişti. Gavril Paşa'nın vali tayin edildiğine dair ferman yayınlanınca, Aleko Paşa'nın talebi üzerine, Gavril Paşa'ya aylık ödenen 20 liranın kesilmesi için Osmanlı Bankası Filibe Şubesine telgraf çektim.

KNEZİN VE VALİNİN ORTAK KADERİ

Emaret'te Knez Aleksandır Batenberg ve Şarki Rumeli'de Vali Aleko Paşa hep aynı taş a çarptılar. Her ikisi de Rus adayı olmalarına rağmen, Rus taleplerini tatmin etmeyi başaramadılar. Başka deyişle, kendilerine emanet edilen ülkeye veya ahaliye karşı görevlerini yerine getirmenin kurbanı oldular.

GAVRİL PAŞA'NIN TAYİNİ ÜZERİNE İSTİFAM

Gavril Paşa'nın vali tayin edildiğine dair fermanın çıkması üzerine Filibe'ye döndüm ve değişime kurban giden önde gelen ilk memur oldum. Kâtiplik görevimden istifa etmeye mecbur olduğumu hissettim.¹⁵ Ancak [Hasköy Sancağı] Hacıelles [Hacılyas] Kazası¹⁶ temsilcisi olduğumdan, dağılmasına kadar Umumi Meclis Daimi Komitesinin bir üyesi olarak kaldım.

15 Bulgarca *Yujna Bulgariya* gazetesinde (sayı 101, 27 Haziran 1884) Petir Mateev'in Gavril Paşa'nın baskısı üzerine istifa ettiği belirtiliyor.

16Güney Bulgaristan'da, Filibe-Edirne yolu üzerinde konumlu ve günümüzde adı Pırvomay (Bir Mayıs) olan kasaba.

RUS TEMSİLCİNİN KÜKREMESİ

Gavril Paşa, yönetimi sırasında ne tür etkilere ve talimatlara maruz kalacağını pekâlâ biliyordu. Bir sabah, kendisine bir şeyler arz ettiğim sırada, genel sekreter yardımcısı olan Rus Arsenyev adeta içeri daldı, makamın önüne dikildi, masaya vurdu ve “Bu iş uzatılmayacak, anlaşıldı mı?” diye kükredikten sonra topuklarını vura vura çıktı. Zavallı Gavril Paşa titreyerek bana baktı ve güçlkle, “Görüyor musunuz, görüyor musunuz?” diyebilirdi. Görevli bir Rus subayın yolsuzluğu söz konusuydu ve yargılanmasına izin verilmiyordu. Yanılmıyorsam, jandarmada görevli bu Rus subayın adı Buzanovskiy idi. Gavril Paşa, Bulgar çıkarlarıyla her zaman örtüşmeyen Rus çıkarlarına teslim oldu.

“NE HUZURSUZLUĞU YAHU?!”

Birleşmenin [Eylül 1885] ilanıyla ilgili haber Petersburg’a ulaştığı sırada, Filibe Başkonsolosu Sorokin orada tatildeydi. [Rus Hariciyesinin] Asya Departmanından çağırılarak Şarki Rumeli’deki huzursuzluk hakkında bilgi talep edildiğinde, kendinden emin şekilde, “Ne huzursuzluğu sayıklıyorsunuz siz? Mümkün değil! Vilayet tamamen avuçlarımin içinde!” diye cevap vermiş.

RUS DİPLOMASİSİ BİZİ ASTI OLARAK GÖRÜYORDU

Bulgaristan’daki bütün Rus temsilciler bize yönetimlerinin altındaymış gibi bakıyordu. Rus diplomasisi hiçbir zaman davamızı doğru şekilde okumuyor, asırlardır sessiz kaldıktan sonra yeniden canlanan ve idealine erişmeye doğru hızlıca koşan Bulgar ruhunu takdir etmiyordu. Bulgarların artık daha fazla özgürlük, daha fazla refah istediğini, bir Rus köylüsünden daha yüksek maneviyata sahip olduğunu, hediye edilmiş de olsa tadına vardığı bağımsızlığı korumaya kadir olduğunu görmek istemiyordu.

Genç ve doğası gereği coşkulu olan bir insan, tabii ki daha hızlı yürüdüğünden bazı şeyleri atlayabiliyor. Acemi biri yanlış adım attığında, güçlü ve tecrübeli olandan alçakgönüllü bir tavır ve hatta desteği de hak ediyor. Ancak aşağılanmayı asla hak etmiyor. Neylersin ki özgür Bulgarın kendi kurtarıcısından böyle bir alçakgönüllü tavır gördüğüne tanık olmadım!

Bağımsızlığımızdan itibaren hep liberallerle¹⁷ yol yürüdüm, ancak partizanlık kavgalarında asla yer almadım. Rakiplerim beni Rus karşıtı olarak yaftalasalar da, hiçbir zaman böyle biri olmadım; mücadelem, Rus diplomasisinin milli çıkarlarımızı hor görmesine karşıydı. Bana göre Rus diplomasisi kadirşinaslığı sadece kendi taleplerine tam anlamıyla tabi olmak şeklinde anlıyordu. Bu ruh halimin savaş sırasında Kişinev’de tutuklanarak hapse atıldığımdan kaynaklandığı düşünülebilir. Kesinlikle değil! Hapishane hadisesi tecrübesizliğimden veya öngörülemeyen tesadüflerden kaynaklanan bir talihsizlikti; o yüzden kimseyi suçlamadım. Rusların bizi kurtardığı gerçeğini kimse yadsıyamaz, amenna, ona büyük şükran borçluyuz, ancak bu şükran hissi bizi kendi milli mefkûremizi ve milli haysiyetimizi ihmal edecek kadar köreltmemeli. Kadirşinaslık, asla korkaklık ve yaranmayla bağdaşmaz.

Bir İngiliz arkadaşım bana, “Bugün Bulgarların hayal edilenin ötesinde gelişmiş ve zenginleşmiş olması birçok yurttaşımı şaşkınlığa uğrattıyor” diye yazdı. Öyle sanıyorum ki Rusların algısı da bu yöneydi.

İngiliz Türkofiller Bulgarları ezik, mahçup ve değersiz olarak görmek istiyordu. Ruslar da Bulgarlarda, kendi damak tadına uygun ekmeği yoğurabilecek bir hamur görmek istiyordu.

General [Nikolay] İgnatyev’in Bulgarofil olduğu söylenegilir. Gelin görün ki hatıratında, “Slavlar, her nerede olursa olsunlar Rusların maşası olmalıdırlar” diye yazıyor. Bugün bizdeki Rus mülteciler¹⁸ bile sefil hallerinden Bulgarları sorumlu tutuyor. Bir Rus generalin, “Eğer siz üçlü ittifaka katılmasaydınız, zafer bizim olacak, dolayısıyla devrim de yapılmayacaktı” diye serzenişte bulunduğunu duydum.

BOGORİDİ SOYADININ TARİH OLMASI

1935’in eylül ayında Paris’te Emanuil Bogoridi 86 yaşında hayata gözlerini yumunca Bogoridi soyadı tarihe karıştı. Piskopos Sofroni’nin ve Knez Stefan Bogoridi’nin geride fazlaca nesli kalsa da, daha önce de söylediğim gibi, bunlar kız soyundan.

17 1879-1887 yılları arasında faaliyet gösteren Liberal Parti kastediliyor.

18 1917 Ekim İhtilâli’nden sonra iltica etmek zorunda kalan Beyaz Ruslar kastediliyor; bunların bir kısmı İstanbul’dan ve Gelibolu’dan geçerek Bulgaristan’a yerleşiyor.

EDİRNE'DE TİCARİ TEMSİLCİ (1897-1904)

1897'de maddi darlığa düşünce, Knez Ferdinand'a mektup yazarak görev talebinde bulundum. Çok geçmeden Bulgar ticari temsilcisi olarak Edirne'ye tayin edildim; bu, Türkiye'deki ilk Bulgar ticari temsilciliği idi. Türkiye'nin Ruse'de [Ruşuk], Varna'da ve Vidin'de ticari temsilcileri, Sofya'da da komiseri bulunuyordu. Ancak ne gariptir ki validen aldığım ilk resmi mektup, "Bulgaristan'ın, makamı Edirne'de bulunan Mustafapaşa ticari temsilcisine" diye gönderilmişti.

Daha birinci Tsankov hükümetinin' [Cezri] Mustafapaşa'ya bir ticari temsilci tayin etme talebinde bulunduğu anlaşılıyordu; herhalde teva-zu içinde yapılmış bir talepti bu. Mesele ancak benim tayinimle çözüme kavuşmuş olsa da, Türk hükümeti Bulgar hükümetinin artık unuttuğu ilk talebine bağlı kalıyordu. O yüzden de ben, "makamı Edirne'de bulunan Mustafapaşa ticari temsilcisi" olarak kabul ediliyordum. Asıl hedef hasıl olduğundan bu tuhaflığı pek önemsemedim.

EDİRNE'DEKİ FAALİYETLERİM

Türk idaresi, ticari temsilcilerimiz konsolosluk ayrıcalıklarına bürünmesinler diye hassas davranıyordu. Öyle ki resmî kabullerde daveti-yemde belirlenen saat, konsolosların davetiye saatinden yarım saat daha geç oluyordu. Ancak ben de uyanık davranıyor, konsoloslarla beraber huzu-ra çıkmak için belirtilen saatten yarım saat önce gidiyordum. Aynı zamanda kolordu kumandanı bir general olan vali, konsolosları olduğu gibi beni de atlı eskortla ziyaret ediyordu.

Vali yılda bir defa büyük bir kabul veriyordu; kabul akşamında önde gelen sivil ve askeri zevat davet ediliyordu. Bu vesileyle şampanya servis edilirken vali birkaç kelam ediyor ve konsolosların temsil ettikleri devletle-rin başları şerefine kadeh kaldırıyor. Ardından da knezimiz için ayrıca kadeh kaldırıyor. Bulgaristan dışında bize siyasi haklar tanınmıyordu.

1 Liberal Parti liderlerinden Dragan Tsankov'un kurduğu birinci hükümet 7 Nisan - 10 Aralık 1880 tarihleri arasında iktidarda kalıyor.

Yurtdışında temsil yetkimiz kabul edilmediğinden resmi temsilcimiz Türk temsilcisi oluyordu.

1878 ATEŞKESİNİN İMZALANDIĞI MASA

Temsilciliğin yerleşeceği evi araştırırken Badetti'nin Edirne Balık Pazarı'ndaki iki katlı, holü mermer döşeli evine de baktım. "Bu evde 1878'de Rus-Türk ateşkesinin müzakereleri yapıldı. İşte ateşkesin imzalandığı masa" diye anlattı Badetti, yuvarlak bir masayı göstererek. Çok geçmeden o ev satılınca mobilyaları da dağıldı gitti. Bu masanın müzelerimiz için taşıyabileceği değer ne yazık ki geç farkına vardım.

GÖNDERE ÇEKİLEN BULGAR BAYRAĞI

Konsoloslar göndere milli bayraklarını çekiyorlardı, çünkü bayrak büyük önem taşıyordu, oysa benim bayrağım yoktu. Rusçuk'taki Türk ticari temsilcisinin göndere bayrak çektiğini biliyordum. Sofya'ya yaptığım bir ziyaret sırasında bakanlığımızdan bana da bayrak çekme izni verilmesi gerektiğini söyledim. İzni alınca, Edirne'ye bayrakla döndüm. Edirne'de Bulgar bayrağının göndere çekilmesinin hem idare hem de Türk ahali nezdinde hoş karşılanmayacağını hissediyordum.

Ticari temsilciliğimiz İstanbul Yolu üzerinde, birinden diğerine geçişli çifte avlusu olan büyük bir konakta yer alıyordu. Birinci avlunun gölgelediği ikinci avluya 12 m uzunluğunda bir gönder getirttim. 2 Mayıs'ta [1897] geç saatte, tulumba ustası bir Bulgar geldi, giriş kapısı yakınında hazırlanan yere makaralı gönderi dikti. Davet ettiğim papaz sabah erkenden bayrağı kutsadı. Başpapaz muavini ve muallimler de söz vermelerine rağmen korkudan gelmediler. Bayrağı, eşimin piyanoda çaldığı milli marşımız eşliğinde göndere çektim, ardından da şampanya patlattım.

Valiye, yaptığım ile ilgili bilgi içeren bir mektup gönderdim; Knez Ferdinand'a çektiğim telgrafla, oğlu Prens Boris'in 2 Mayıs'taki doğum gününü kutladım. Böylece prensin doğum gününü ben Edirne'de Bulgar bayrağını göndere çekerek kutlamış oldum. Türklerin şaşkınlığına diyecek yoktu, kahvehanelerde bayrağın zorla indirilmesi ve gönderin kırılması konuşuluyormuş. Hiçbir şey yapılmadı, bayrak her yortu günü İstanbul

Yolu üzerinde dalgalanıyordu. Bakanlıktan gönderilmesini istediğim arma-
yı dış giriş kapısının üstüne astım ve yine valiye bilgi verdim. Bakanlığın
talimatı üzerine kendime konsolos üniforması sipariş ettim, resmigeçit-
lerde bu üniformayı giymeye başladım. Ahali için konsolos, idare için ise
ticari temsilciydim. (İstanbul temsilciliği Bulgar bayrağını balkona Türk
bayrağıyla birlikte asmakla yetiniyordu.)

Ticari temsilciliğin yer aldığı büyük Türk konağının birinci katında
beş, ikinci katında da altı odası bulunuyordu; her iki katta da geniş hol, Türk
hamamı, mutfak, ayrı bir oda, keza iki büyük avlu vardı. Geniş bir bahçe teşkil
eden birinci avlunun bir ucuna bowling salonu, evin üst holüne ise masa teni-
si salonu kurdum. Sıradan yabancı misafirlerimin yanı sıra başpapaz muavini,
Bulgar erkek ve kız lisesinden muallim ve muallimeler düzenli olarak cumar-
tesi öğleden sonra buraya gelerek bu oyunlarla hoşça vakit geçiriyorlardı.

EDİRNE'DE FUTBOL

Edirne'ye yerleşmemin üzerinden çok geçmemiştir ki İngiltere'den
iki futbol topu getirterek talebeleri bu oyuna yönlendirdim. O zamana, yani
1898'e kadar, Bulgaristan'da futbolun ne olduğu biliniyor muydu acaba?
Velhasıl, talebeler serbest zamanlarında çıkıyor ve Mihâl Bey Köprüsü
yakınındaki boş arazide top koşturuyorlardı. Edirne'de askeri hazırlık lisesi
ve başka Türk mektepleri vardı, ama bunlarda benzeri takım oyunları oyna-
mak akıldan bile geçmiyordu. Velhasıl, Bulgar talebeler kıskanılmış olacak
ki ertesi yıl o arazi sürüldü.

EDİRNE'DE SUİKAST HAZIRLIĞI

Edirne İhtilal Komitesi önderi olan muallimin temsilcilikte bir
odası vardı; sirkülerleri burada çoğaltıyordu, bu hususta biri Bulgar, öteki
Arnavut olan iki kavasım ona yardım ediyorlardı; Arnavut, genç ve uyanıktı,
Bulgarca okuyor ve yazıyordu. Herhalde 1902'deydi, Edirne yakınlarında
İstanbul treninin havaya uçurulması planı suya düştü, çünkü hazırlanan
patlayıcı malzeme açığa çıkarıldı. Bu malzeme toplanarak birkaç gün
boyunca valinin makamında ziyaretçilere gösterildi. Patlayıcı, komitenin
adamları tarafından yerleştirilmişti.

1900'de tanımadığım bir İngiliz pederden aldığım mektupta, Edirne'deki eski eserlerin fotoğraflarını göndermem isteniyordu. Konuyla ilgili ne yapabileceğimi danışmak üzere uğradığım fotoğrafçı Nikolaidi'de, harabe halindeki Edirne Ayasofya Kilisesi'nin bir fotoğrafını buldum. Kilise, Rum evleriyle çevrili bir avluda yer aldığından, görülebilmesi için bir-iki evin içinden geçilmesi gerekiyordu. Avlusunda çamaşır kurutuluyordu. Harabe masif bir kubbeden, yarım kubbeden ve kenar kalıntılardan oluşuyordu. Halen koruduğum bu fotoğrafın bir kopyasını, kilisenin varlığından haberdar olmayan Prof. [Bogdan] Filov'a² verdim.³

GERİ ÇAĞRILMAM

Bulgar-Türk sınırının hemen yakından geçiyor olması nedeniyle, valiyle [pasaport ve vize işlemleri bağlamında] epey nahoş işlerim oluyordu; nihayet ilişkilerimiz gerildi. Takındığım tavizsiz tavır, ayrıca ihtilal komitesiyle irtibatlı olduğum yönündeki kuşkular burada kalmamı artık imkânsız kıldığından Sofya'ya çağırıldım.

2 Bogdan Filov (1883-1945): Almanya'da klasik arkeoloji alanında eğitim almış, doktora tezini savun-
duktan (1906) sonra, ülkesine dönerek Ulusal Arkeoloji Müzesi müdürlüğü yapmış (1910-1914), Balkan
Savaşları'nda ve Birinci Dünya Savaşı'nda Trakya'ya ve Makedonya'ya bilimsel gezilere çıkmış, Sofya
Üniversitesi rektörlüğü, Bulgar Bilimler Akademisi başkanlığı, milli eğitim bakanlığı (1938) ve başba-
kanlık (1940-1943) yapmış dünya ölçeğinde bir Bulgar bilim insanı. (Daha ayrıntılı olarak bakınız: *Bog-
dan Filov. Balkan Savaşları Günlüğü*, (Çeviren Hüseyin Mevsim), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010)

3 Bulgar Arkeoloji Enstitüsü'nün (Bilgarski arheologičeski institut) yayın organı olan *Izvestiya na bulgar-
skiya arheologičeski institut*'un (Bulgar Arkeoloji Enstitüsü Bülteni) 1926-1927 yılı 4. cildinde, Arkeoloji
Haberleri kısmında, "Edirne Ayasofya Kilisesi" ("Tsirkvata "Sveta Sofiya" v Odrin") başlıklı ve B. F.
[Bogdan Filov] rumuzuyla imzalı kısa bir not ve fotoğraf yer alıyor. Ünlü Bulgar arkeoloğun dergideki
notu özetle şöyle: Harabe, şehrin eski kısmında [Kaleiçi], Edirne [Dr. Petir Beron] Bulgar Lisesinin yurdu
yakınında bulunuyor. Edirne Ayasofya Kilisesi'nin tuğlayla yapılmış büyük, erken Hristiyanlık döne-
mi kiliseleri grubuna ait olduğu ve bu mabetlerden sadece birkaç yerde kaldığı anlaşıyor. Haç planla
merkezi bir yapı olan kilisenin kubbesi yüksek bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Kasnakta, her birinde
12'er adet olmak üzere iki sıra halinde pencereler açılmıştır. Haç kollanının nasıl yapıldıkları fotogra-
ftan anlaşılmamıştır. Bundan dolayı, haç şekilli sıradan bir kilise mi, yoksa apsis ve nişleri örtün dört
büyük yarım kubbeli bir ibadethaneden mi söz edilmesi gerektiği anlaşılmamaktadır. Yine de kalıntılar,
devasa kemerler ve ara duvarların farklı bölünmesi nedeniyle Edirne Ayasofya Kilisesi'nin dört yar-
ım kubbeli bir yapı olduğu yargısında bulunmak mümkündür. Eğer öyleyse, anavatanı Ermenistan'da
aranması gereken bu ender mimari biçimin temsilcisi olarak Ayasofya büyük bir ilgiyi hak etmektedir.
(Daha ayrıntılı olarak bakınız: Mevsim, Hüseyin. "Edirne Ayasofya Kilisesi'yle İlgili Bir Not," *Yöre*, Sayı
158, 73-74, Edirne, 2014.)

Edirne'de, Ayasofya Kilisesi harabesi dışında eskiçağdan kalma başka eser bulunmuyordu. Genelde camiler ve mezarlıklar vardı. Osmanlı döneminin en ünlü ve en gözde camisi, dört minareli Selimiye'ydi. İbadethanenin inşaatıyla ilgili çeşitli efsaneler anlatılıyor. Mimarın ünlü Sinan olduğuna hiç kuşku yok. Türkiye'yi en iyi bilen tarihçilerden Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856), Sinan'ın Debre civarından bir Arnavut olduğunu yazıyor. Ancak biz eski Debreli ustaların Arnavut değil, Bulgar olduklarını pekâlâ biliyoruz.

Şehrin en önemli, belki de en eski camisi olan Eski Cami alçak bir yerde bulunuyor ve dışı itibarıyla herhangi bir özelliği yok; Edirne'nin fethinden önce yapılmış veya camiye devşirilen bir kilise olabilir. İmam hutbeyi minberden kılıç kuşanarak okuyor; daha önce kilise olan bütün camilerde böyle yapılıyor. Müminlerin gözünde Eski Cami daha makbuldü. Minareleri burma gibi kıvrımlı olan Burmalı [Üç Şerefeli] Cami de pek ünlüydü. Eğer Selimiye ününü minarelerine borçluysa, bu cami de ününü görkemli dış kapısına borçluydu.

Sevilen bir mesire alanı olan Tunca boyundaki Saray'da, İstanbul'un fethine kadar saray külliyesi yer alıyormuş. Rus-Osmanlı Savaşında mühimmat deposu olarak kullanılan saray, Rusların istilası sırasında patlayıcı maddelerin tutuşturulması sonucu yıkılıyor.

BU MİHAL BEY DE KİM OLA?

O dönemde bizim açımızdan en ilginç eski eser Mihal Bey Köprüsü'ydü. Köprüyü, fetih sırasında Türklüğü kabul eden Plevneli [Plevne] bir Bulgar boyarın [soylunun] yaptırdığı söyleniyordu. Duvarlarda daha eski inşaatlardan devşirilen çok sayıda taş vardı. Tunca üstündeki köprüden İstanbul Yolu geçiyordu. Anılan Mihal Bey, İhtimanlı Mihal Beylerin atasıydı; bu beyler kurtuluş kadar [1878] İhtiman'ın birkaç köyünden aşar topluyorlardı.

Sofya'da Fransızca yayınlanan *La Bulgarie* gazetesinin 19 Şubat 1931 tarihli nüshasında konuyla ilgili çıkan yazımda, köprünün Plevneli Mihal Beylere ait olduğunu belirttim. Yazıma, İstanbul'da bir kız yurdunda muallim olan birinden cevap aldım; o beni düzeltiyor ve köprünün, Köse Mihal'in soyundan olan bir atası tarafından inşa edildiğini vurguluyordu.

Köse Mihal de Osman Gazi döneminde Türklüğe geçen bir Bizans soylusuymuş. Bana yazan kişinin, İhtiman'ın son mütevellisi Ragıp Bey'in oğlu olduğu çıktı. Ragıp Bey kurtuluştan önce İhtiman civarından aşarı topluyormuş; ahalinin hafızasında güzel intiba bırakmış olan Ragıp Bey'i hâlâ hatırlayanlar var. Bu beyler ağırlıkla Çamurluova'da yaşıyorlarmış. Anılan müteveli ve onun gibi başkaları bağımsızlığın [1908] ilanından sonra nihai olarak haklarını kaybettiler. Benzer mütevellilerin ve vakıfların taleplerini çözümlmek üzere tayin edilen komisyon, padişah fermanlarında belirtilen yükümlülüklerini yerine getirmediklerinden haklarını kaybettikleri kanaatine vardı; fermanlar onlara aşar toplama hakkı veriyormuş.

Berlin Kongresinde vakıf imtiyazları korunuyordu; bağımsızlığın ilanına kadar bir Türk komiserden ve iki Bulgar üyeden oluşan bir vakıf komisyonu faaliyet gösteriyordu. Türkiye hiçbir zaman Sofya'ya siyasi temsilci tayin etme fikrini benimsemedi. Türkiye'yi, şeklen vakıf komiseri olarak tayin edilen görevli temsil ediyordu ve bu kişi siyasi temsilci görevini de icra ediyordu. Öteki devletlerde olduğu gibi, Türkiye diplomatik temsilci tayin etmeyi aklından bile geçirmiyordu. Vakıf komisyonu, Berlin Kongresinde konulan maddenin şeklen yerine getirilmesi için vardı.

Mihal Bey Köprüsü 1903'te kökten yenilendi, yerinde Abdülhamid'in adını taşıyan yenisi bulunuyor. Batı çıkıştaki son kubbenin sol ayağı kaldırılırken, temelde insan kemikleri bulundu. Bu husus bize Manol Usta'yı ve inşa ettiği kilise efsanesini hatırlatıyor; efsaneye göre inşaatın tamamlanması için ustanın eşi kurban olarak yapının temeline sunuluyor.

EDİRNE HANLARI

Şehirde eski zamandan kalma iki han vardı; bunlar İstanbul'daki Balkapan Han'ı ve Filibe'deki Kurşun Han'ı andırıyordu; çoğu bölümü terk edilmiş ve harabe halindeki hanlar ticari yazıhane olarak kullanılıyordu. Çarşıda herkesçe bilinen, uzun, iki tarafında dükkânlar sıralı kubbeyle örtülü Ali Paşa Çarşısı yer alıyordu. Çarşı akşam kapatılıp sabah açılıyordu; dört ağır kapısı demir kaplıydı. Bu kadim ve ünlü şehrin tarihinden önemli hadiselerden kalma ilginç izlerin çıkartılacağından hiç kuşku yok. Ancak bunun için, şimdiye kadar yapılmayan kazıların yapılması gerekiyor.

Edirne'de Bulgarlar Kirişhane, Yıldırım, Kaik [Kıyık] ve Sarık Meydan mahallelerinde yaşıyorlardı. Her mahallede birer Bulgar kilisesi vardı. Bu ibadethanelerde mahallelerdeki Bulgarların ruhu canlı tutulmalıydı ve bunun düzeni 1897'de ve daha önceden metropolitik tarafından oturtulmuştu; lise muallim ve muallimleri talebelerle sırasıyla bu kiliselerde ibadet ediyordu. Özellikle de kışın bu kolay olmuyordu, çünkü anılan kiliseler metropolitliğin ve liselerin bulunduğu merkezden uzaktaydılar. Bunun üzerine Kaleiçi'ne bir paraklis yapılarak civar köylerdeki Bulgarlar arasında Bulgar, Rumlar arasında Rum diye anılan Bulgarların buraya çekilmeleri düşünüldü. Bir zamanlar ilk Bulgar mektebinin yer aldığı ev amaca uygun hale getirildi. Yerel imkânlarla iç duvarlar yıkılarak genişçe bir salon oluşturulup ikonostasyum yerleştirildi ve paraklis açıldı. Bütün bunlar büyük gizlilik ve tedbir içinde yapıldı. Korkulan şey, Rumların kem gözüydü.

Bu parakliste müteveffa Maria Luiza'nın anısına düzenlenen ayın valilikten bir temsilcinin ve bütün konsolosların katılımıyla icra edildi. Ne ki acelecilikte Bulgarların üzerine kimse çıkamaz; Bulgarlar, sabırsızca başarıdan başarıya koşmak ister. Bir gün Aziz Kiril ve Aziz Metodiy Yortusu dolayısıyla icra edilen ayinden sonra metropolitliği yöneten zat su kutsama töreni için paraklisten erkek lisesine kadar kilise alayıyla gitmeyi aklına koydu. Tören planlandığı şekilde sona erdi, ne ki Rumlar için bu affedilmez bir gövde gösterisi olduğundan paraklisi kapatırmayı başardılar.

Kirişhane ve Sarık Meydan mahallelerinde Rum kışkırtmasına maruz kalmayan Bulgarlar gayet rahat yaşıyordu. Kirişhane'dekilerin büyük kısmının, hatta tamamının menşei Koprivštitsa'ya [Avratalan] dayanıyordu. Bıçkın unsurların bulunmadığı mahallede, sakinler birbirlerine husumet beslemiyordu. Sarık Meydan'da, Türk [Müslüman] Romanlar dışında, Bulgar çiftçiler yaşıyor, onları kışkırtacak Rum unsuru bulunmuyordu. Burası saraya yakındı ve adını sırık kelimesinden alıyordu –padişah muhafızlarının sırık (cirit) atma eğitimi burada yapıyormuş.

Yıldırım Mahallesi'nde Bulgarların yanı sıra, çeşitli yerlerden ipini sapını koparan unsurlar yaşıyordu; dolayısıyla mahalle dalaşlarıyla, bıçaklı kavgaları ve cinayetleriyle nam salmıştı. Burada az sayıdaki Bulgarlar sıkça

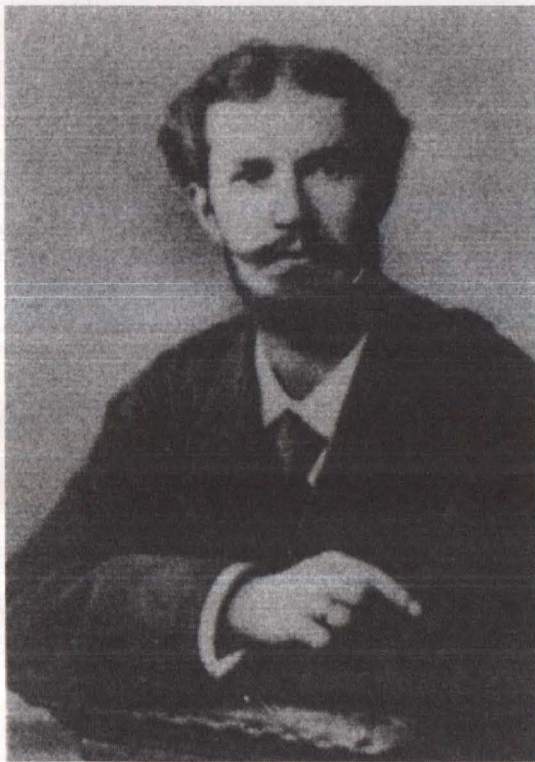
Rumların nahoş kışkırtmalarına maruz kalıyordu; Kıyık Mahallesi'nde kalan Bulgarların da sürekli Rumlarla kavgaları oluyordu. Çoğu civar köylerden gelen bu sözüm ona Rumlar, çok az istisnaıyla, özünde Bulgar asıllıydılar. Burada çok az kişi milliyetini korumuştü; Bulgarların daha büyük kısmı çiftçi ve çobandılar; çobanların daha varlıklı olanları, çiftlik sahibi Edirneli beylerin kâhyalarıydı.

KAYNAKÇA

Mateev, Petır. *Avtobiografiya, spomeni, deynost*, (Derleyenler Aleka Strezova ve Strahil Panayotov), Sofya, 2017.

Strezova, Aleka. "Klinopisni tablitsi, indianski luli, rapiri za fehtovka: Za malko poznatata daritelska deynost na Petır Mateev v Kotlenskoto çitalişte (30-te godini na XIX vek)," 668-673, *Sbornik v çest na profesor Petır Delev*, Sofya, 2017.

Panayotov, Strahil. "Novi izvori za jivota na Petır Mateev (Mathewson) i George Smith," 23-39, *Treti mejdunaroden kongres po bulgaristika*, Sofya, 2014.

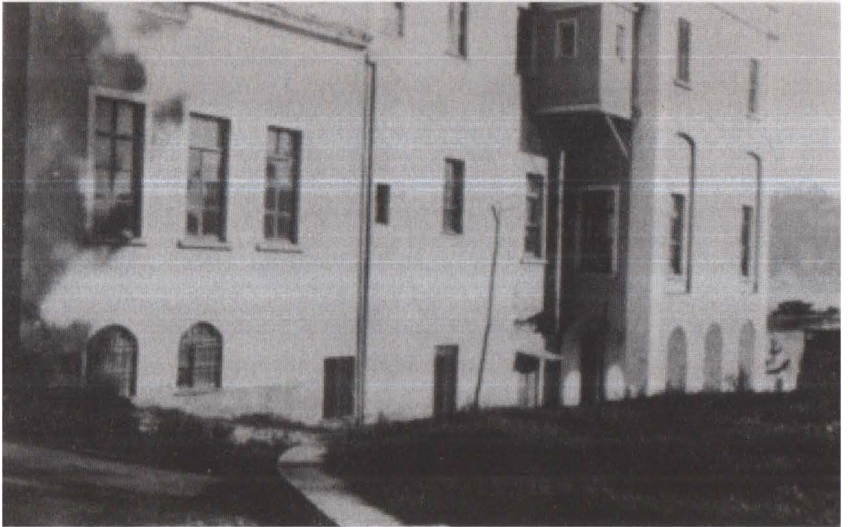

Petir Mateev 24 yaşında (1874).

İki seyahatin rotalarının Petir Mateev tarafından işaretlendiği harita.

Knez Stefan Bogoridi. (Fotoğrafın arkasına, "Türk İmparatorluğu'nda üst düzey görevli olan Knez Stefan Bogoridi, 45 yaşında, Kotel doğumlu. 1780-1859" notu düşülmüştür.)
Kotel Tarih Müzesinde muhafaza edilen fotoğraf ilk defa yayınlanmaktadır.

Knez Stefan Bogoridi'nin Arnavutköy'deki konağı. (Kotel Tarih Müzesinde muhafaza edilen fotoğraf ilk defa yayınlanmaktadır.)

Aleko Paşa (Aleksandır Bogoridi),
Şarki Rumeli Vilayeti Valisi
(1879-1884).

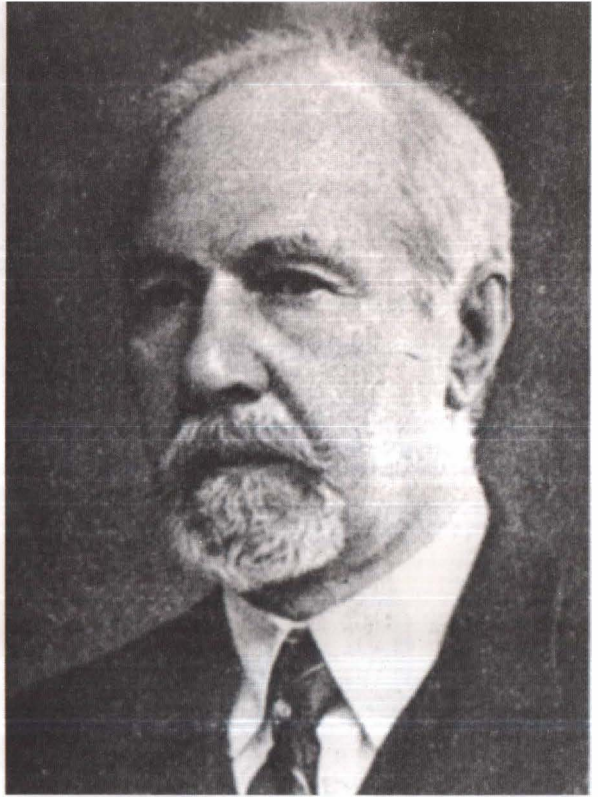
Şarki Rumeli Vilayeti'nin ilk hükümeti (1879).
Ortada, Vali Aleko Paşa, solunda Dahiliye
Müdüğü Gavril Efendi.

Gavril Paşa, Şarki
Rumeli Vilayeti Valisi
(1884-1885).

Edirne Ayasofya Kilisesi. (Fotoğrafın arkasına Petir Mateev şu notu düşmüş: "Fotoğraf, Rus Başkonsolos [Konstantin] Lişin tarafından Edirne'de 1895'te çekilmiştir. Aslı 1899'da İngiltere'ye gönderildi ve orada yayınlandı. Fotoğrafta, Edirne Kaleiçi'ndeki Ayasofya Kilisesi'nin harabesi görülüyor. 1899'da harabe, kubbe kasnağı hariç fotoğrafta görüldüğü şekildeydi. 1902'de, harabe yıkıldı, malzeme komşu evlerde duvar ve avlu duvarı için kullanıldı, yeri temizlendi. Edirne, 1902, imza. Fotoğrafın bir kopyasını, Arkeoloji Enstitüsü Başkanı Filov'a da verdim.")

Petr Mateev son
yillarında.

DİZİN

Ab

Abdülaziz (Sultan) 29, 60, 69, 80-81; **fermanı** (28 Şubat 1870) 19, 83
Abdülhamid II (Sultan) 29, 37, 69, 98
Abdülmecid (Sultan) 22, 77, 79-80
Acem ülkesi 57-58
Âdem (Hz.) 59, 70
Afyonkarahisar 71
Aleko Paşa/Aleksandır Bogoridi 76, 78-79, 81-90, 104
Alevi(ler) 71
Ali (Hz.) 71
Ali Paşa Çarşısı (Edirne) 98
Alman Hastanesi (Beyrut) 44
Alman(lar) 44, 85
Almanya 96
Altın Boynuz 79
Altınköprü Kasabası 63
Amarna 51
Amasya 71
Amerikalı(lar) 18, 26-27, 29, 44; **misyonerleri** 25-26, 38, 44
Amerikan Board Heyeti 26
Amerikan iç savaşı 25
Amerikan Kız Koleji 81
Ana (Stefan Bogoridi'nin kızı) 81
Ana/Gana (Stefan Bogoridi'nin anası) 78, 81
Anadolu 30, 33, 40-41, 45, 47, 71-74; **telgraf hatları** 32
Anadolu Hisarı 27
Ankara 32-33, 36, 40, 51, 71
Antim I (Vidin Metropoliti) 19
Arap(lar) 23, 47, 49, 60-61; **Bedeveleri** 54
Arbanasi 76-77
Arda Nehri 49
Aristarhi Paşa 76
Arnavut(lar) 95, 97
Arnavutköy 27, 79-80, 103
Arnavutköy kilisesi 81
Arsenyev (Genel sekreter yardımcısı) 91
Arşimet 49

Arşinkov, Hristo 65-66
Asur 46, 60, 63-64, 68
Asurlu(lar) 47, 51, 64
Asurolog 48, 64
Asya Türkiye'si 46-47, 56
Atanasovo Köyü/Atanas Köyü 18
atlı posta servisleri 36
Aurelian (Roma İmparatoru) 54
Avratalan/Koprivşitsa 99
Avrupa 25, 32, 39, 47, 83
Avrupa Komisyonu 90
Avrupai 25, 44-45
Avrupalı(lar) 39
Avusturya 30, 86; **vapurları** 30, 44, 72, 74
Avusturya Posta İdaresi 30
Ayasofya Kilisesi (Edirne) 96-97, 105
Ayasofya Kilisesi (Lefkoşa) 43
Aydın 23
Aydos/Aytos 17
Aziz Aleksandır Nişanı 97
Aziz Andrea Burnu 42
Aziz Kiril ve Aziz Metodiy Yortusu 99

Babil 82-83, 86
Babil 46, 55, 57, 60, 64, 68
Babilili(ler) 47
Badetti 94
Bağdat 31, 34, 37, 39, 53, 55-61, 64, 67, 69
Bağımsız kilise mücadelesi 19, 29
Balat 78
Balık Pazarı (Edirne) 94
Balkan Savaşları 19, 96
Balkanlar 25, 82
Balkapan Han 18-22, 26, 98
Basra 53, 58-59; Körfezi 58
Batenberg, Aleksandır 90
Bebek Köyü 26
Bedevi(ler) 49, 60, 68
Bektaşılık 37
Belgrad 30
Belovo / Belova 23

Ba

Berghard 69
 Berlin Kongresi 82, 98
 Berlin Müzesi 50
 Beron, V. 77
 Beşiktaş 29, 32
 Beyaz Ruslar 92
 Beykoz 30
 Beyoğlu 19
 Beypazarı (Ankara) 34
 Beyrut 38, 42, 44; Alman Hastanesi 44
 Bijov, Matey 33
 Birecik 67
 Bizans 19, 98
 Bogoridi soyadı 92
 Bogoridi, Aleksandır bkz. Aleko Paşa
 Bogoridi, Atanas (Tsonko'nun oğlu) 76-78
 Bogoridi, Emanuil 76-80, 92
 Bogoridi, Nikola 22
 Bogoridi, Stefan (Tsonko'nun oğlu) 21-22, 76-78, 87-88, 92; Amavutköy'deki konağı/köşkü 79, 81, 103; Fener/Balat'taki köşkü 78
 Boğaz/Boğaziçi 26-27, 29, 78-79
 Boğazköy 51
 Boris III (Prens, daha sonra Bulgar Çarı) 78, 94
 Bosna-Hersek 58
 Britanya 58, 63
 British Museum 46, 48, 50, 52-53, 59, 63, 69
 Bulgar(lar) 18-23, 25-26, 28-29, 31, 33, 45, 47-49, 65-67, 71, 73-82, 84-86, 89, 91, 94-100; Arkeoloji Enstitüsü 96; Bilimler Akademisi 96; cemaati 22, 78, 87; Cemiyeti 22; Devleti 29; Ekzarhlığı 19, 83, 86-87; kiliseleri (Edirne) 99; Kilisesi 19, 78; Kurtuluş Savaşı 73; ticari temsilciliği 93
 Bulgaristan 25, 48, 65-66, 71, 75, 90-93, 95; Emariti 22, 86, 89-90
 Bulgarofil 92
 Burgaz/Burgas 17, 26, 31; Körfezi 26
 Burmalı [Üç Şerefeli] Cami (Edirne) 97
 Buzanovskiy (Rus subay) 91
 Bükreş 65, 74, 75, 77
 Büyük Kolerla salgını 26

Canning, Stratford bkz. Redcliffe, Stratford de Cengiz Han 55, 71
 Cerablus (Hierapolis) 52 ayrıca bkz. Karkamış
 Cesnola, Luigi 44
 Cizre 65
 Cizvit mektepleri 44
 Cladius II (Roma İmparatoru)
 Cudi Dağı/Cebel-i Cudi 65
 Çamurluova/Samokov 18, 98
 Çanakkale 25; Boğazi 73
 Çelebi Efendi 36
 Çerkez(ler) 40
 Çerna voda [Karasu] 23
 Çernev, Petır 83
 Çırpan 66
 Çingene İskelesi (Burgaz Körfezi) 26
 Çomakov, Stoyan 21

Dançev, Georgi 66
 Dara (Pers Kralı) 63
 Debre 97
 Demir Kilise 1898/Aziz Stefan Bulgar Kilisesi/
 Bulgar Kilisesi 21-22, 29, 78
 Dicle 53, 55, 59, 63, 67, 69
 Diyarbakır 39, 49, 53, 65-67, 70
 Dünya Savaşı (Birinci) 30, 96

Edirne 16, 30, 47, 49, 81, 93, 95, 98; Ali Paşa Çarşısı 98; Ayasofya Kilisesi 96-97, 105; Balık Pazarı 94; Bulgar kiliseleri 99; Burmalı [Üç Şerefeli] Cami 97; Dr. Petır Beron Bulgar Lisesi yurdu 96; Eski Cami 97; Kaleiçi 96, 99, 105; Kuyık/Kaik Mahallesi 99-100; Kırışhane Mahallesi 99; Mustafapaşa/Cezri Mustafapaşa 93; Saray külliyesi (Tunca boyunda) 97; Sarık Meydan Mahallesi 99; Selimiye Camii 97; Yıldırım Mahallesi 99
 Edirne İhtilal Komitesi 95
 Edirneli(ler) 100
 Eflâk 65, 76
 Ege Denizi 49, 51

Ekim İhtilali (1917) 92
Ekzarhlık Vekâleti 19
El-Deir 54
Eneberg, Karl Fredrik (Fin bilim insanı) 48, 64
Erbil 39, 53, 63
Ermeni(ler) 26, 33, 35, 37, 61, 66-67, 71-72
Ermenistan 71, 96
Eski Cami (Edirne) 97
Eskişehir 34; **Nasreddin Hoca'nın kabri** 35

Fa

Farsça 62
Fener 22, 26, 29, 78, 81
Fener Rum Patrikliği 19, 29
Fenerli aileler 77
Fenikeli(ler) 23
Ferdinand (Knez, daha sonra Bulgar Çarı) 78, 80, 87, 89, 93-94
Fırat 39, 49, 52-53, 55, 57, 59, 67, 69
Filibe/Plovdiv 28, 30, 78, 81, 85, 90; **Kurşun Han** 98
Filistin 43, 51, 62, 67
Filov, Bogdan 96, 105
Floransa 21
Fotinov, Konstantin 18
Francis, Philippe 48
Fransa 19, 60, 65
Fransız mandası 62
Fransız(lar) 23-24, 44, 52, 56-57, 77, 84

Ga

Gaderol (Tüccar) 33
Galata 81
Galata Köprüsü 19
Gavril Efendi/Gavril Paşa/Gavril (Gando) Krsteviç 18, 21, 76, 85-91, 104-105
Gorbanov, Petko 29
Gordon Paşa/Çinli Gordon/Charles George Gordon 31
Gozo 23
Göksu 30
Gudea 57
Guy de Lusignan hanedanı (1192-1489) 43
Güney Afrika 31

Hacı Stavri 66
Hacılyas [Hacielles] Kazası (Güntümüzde Pırvomay Kasabası) 90
Haçlı Seferleri 43
Haçlı(lar) 44, 67
Halep 39, 48-50, 52-54, 59, 61, 64, 67-79; **Vilayeti** 70
Haliç 22, 29, 79
Halk Partisi 89
Hama taşları 50
Hamlin, Cyrus 26-28
Hammer-Purgstall, Joseph von
Hartum 31; **Seferi** 31
Harun Reşid 55
Hasköy 18; **hadisesi** 66
Hasköy Sancağı 90
Hattuşaş bkz. Boğazköy
Havva (Hz.) 60, 70
Haydarpaşa 30; **Hastanesi** 81
Hayfa 62
Heidelberg 89
Heliopolis 42
Helsinki Üniversitesi 48
Hindistan 64, 66
Hint/Hintli(ler) 56
Hitit(ler) 47, 50-52; **Devleti** 49
Hristiyan(lar) 18, 34, 36, 38, 40-41, 44, 67, 71, 76, 79-80
Hristiyanlık 23, 71, 96
Hülagu Han 55

ib

İbrahim/Avram (Hz.) 52
İftihar Madalyası 78
İgnatyev, Nikolay 92
İhtiman 97-98
İhtimanlı(lar) 97-98
İlarion, Lofçalı (Piskopos, ilk Bulgar erkzahu) 19
İnebahtı/Lepanto (1571) 24
İngiliz(ler) 21, 23-24, 28-31, 33, 35, 43, 45-46, 48-49, 53-54, 56-58, 62, 65-66, 69, 73-77, 82, 84, 92, 96; **Akdeniz filosu** 24; **askeri hastanesi**

26; filosu 30, 73, 77; Konsoloslugu 32, 74; İngiliz Mektebi/Koleji 23-25, 31, 47; Postası/Posta Telgraf İdaresi 30, 32, 45, 47-48, 66, 72-73; Türkofiller 92

İngiltere 24, 46, 66, 95, 105

İpsilanti (Knez) 77

İran 71

İskender (Büyük) 63

İskenderun 39, 42, 48, 66, 69

İslimye/Sliven 17, 82, 86-87

İsrailoğulları 66

İstanbul 20-21, 23-25, 27-28, 33, 36, 39, 45-46, 48, 58, 64-65, 69, 73-76, 84-85, 87-88, 92; Albn Boynuz 79; Amerikan Kız Koleji 81; Anadolu Hisarı 27; Arnavutköy 27, 79-80, 103; Arnavutköy kilisesi 81; Babıâli 82-83, 86; Balat 78; Balkapan Han 18-22, 26, 98; Bebek Köyü 26; Beşiktaş 29, 32; Beykoz 30; Beyoğlu 19; Boğaz 26-27, 78-79; Boğaziçi 29; Bulgar Cemaati 78, 87; Bulgar Cemiyeti 22; Bulgar Ekzarhlığı 19, 83, 86-87; Bulgar Kilisesi 78; Bulgar Ruhani Cemaati 22; Demir Kilise 1898/Aziz Stefan Bulgar Kilisesi/Bulgar Kilisesi 21-22, 29, 78; Fener 22, 26, 29, 78, 81; fethi 97; Fener Rum Patrikliği 19, 29; Fenerli aileler 77; Galata 81; Galata Köprüsü 19; Göksu 30; Haliç 22, 29, 79; Hasköy 18; Haydarpaşa 30; Haydarpaşa Hastanesi 81; İngiliz askeri hastanesi 26; Kâğıthane 29; Kızıltoprak 74; Kiremit Mahallesi 26; Mısır Çarşısı/Pirinç Çarşısı 19; Okmeydanı 30; Ortaköy 19, 29; Pera/Beyoğlu 19, 30; Pera [Galata] Tekkesi 37; Robert Kolej/Amerikan Mektebi 17, 26-31, 33, 37-38, 44, 47, 72, 80, 89; Rumelihisarı 27; Sirkeci İskelesi 19; Şişli 19; Üsküdar 32, 81; Yeni Cami 19

İstanbul Yolu 69, 94, 97

İstanbul'un fethi 97

İtalya 21

İtalyan(lar) 44

İzmir/Smirna 18, 23, 35, 71; Kadifekale 23

İzmit 32-33, 77

Jackson, Sör (Sör Thomson'un ortağı) 36-38

Kâbe 70

Kadifekale 23

Kâğıthane 29

Kalas/Galats 77

Kalde 52; vakayinameleri 51

Kaldeli(ler) 56

Kaleiçi (Edirne) 96, 99, 105

Kalimaki (Moldova Knezi) 77

Kalofer 21

Kanada 74

Kanadalı(lar) 74-75

Karadeniz 19, 30

Karahisar 35

Karakaşan(lar) 41

Karaman 39; Beyliği 40

Karamania 40

Karamanlı(lar) 40

Karateodori ailesi 80-81

Karateodori Paşa 80

Karavelov, Lyuben

Karkamış 50-52

Karl V (İmparator) 24

Karlova 87

Kartacalı(lar) 23

Kasaba 23

Katolik(ler) 24, 44, 80

Katoliklik 19

Kazan/Kotel 26, 31, 65, 76, 103

Keldani(ler) 64

Kerç 21

Kerkük 39, 53, 62-63

Kıbrıs 25, 44; Aziz Andrea Burnu 42

Kıbrıs Krallığı 43

kılıç kuşanma 37, 97

Kırım 77; Savaşı 26

Kıyık/Kaik Mahallesi 99-100

Kızıltoprak 74

Kiev Ruhban Okulu 65

Kiremit Mahallesi (Fener-İstanbul) 26

Kirişhane Mahallesi 99
 Kişinev 75, 92
 Kitab-ı Mukaddes 18, 25, 56
 Kleopatra (Ptolomaeus'un kızı) 58
 Kocabalkan 21, 29
 Kommandaria 43
 Konaki, Nikola 22
 Konya 34, 36-39; Ovası 40; Ulu Cami 37
 Kopriştıtsa bkz. Avratalan
 Kotel Tarih Müzesi 103
 Köstence 23, 31
 Krebel (Rus Başkonsolosu) 83
 Krepen (Levanten) 81
 Kristeviç, Gavril (Gando) bkz. Gavril Efendi/Gavril Paşa
 Kristidis (Gavril Efendi'nin oğlu) 87
 Kudüs 18, 45
 Kufa 55
 Kurna 59-60, 69
 Kurşun Han (Filibe) 98
 Kurucu Meclis 77
 Kutsal topraklar 23-24
 Küçük Zap Suyu 63
 Kürt(ler) 62, 67
 Kürtçe 62
 Kütahya 29, 35

La

Larnaka 44
 Layard, Henry 58, 63
 Lefkoşa 42, 44; Ayasofya Kilisesi 43
 Levanten 81
 Liberal Parti 92-93
 Lişin, Konstantin (Rus konsolos) 105
 Liverpool 24, 31
 Loşalı(lar) 19
 Londra 29, 59, 81; British Museum 46, 48, 50, 52-53, 59, 63, 69
 Long, Albert 25-26, 28, 30, 44, 47-48
 Lübnan 44

Ma

MacGahan, Januarius 75

Mahmud II (Sultan) 77, 79
 Makedon(lar) 47, 63
 Makedonya 96
 Makariopolski, İlarion (Piskopos, dünyevi adı Stoyan Mihaylovski) 29
 Malta 17-18, 28, 48, 56; İngiliz Mektebi/İngiliz Koleji/Malta Koleji/Malta Protestan Koleji 23-25, 31, 47; St. Julian Körfezi 23
 Malta Lisesi 24
 Maltalı(lar) 24
 Manastır/Bitolya 87
 Manchester 24
 Manol Usta 98
 Mardin 53, 65-66, 69
 Maria Luiza 99
 Mateev, Petr 48, 74-75, 89-90, 101-102, 105-106
 Mathewson, Peter, bkz. Mateev, Petr
 Medler 62
 Mehmed II (Sultan) 27
 Mekke 61, 70
 Mekteb-i Tıbbiye-i şahane 81
 melek-itavus 70
 Mersin 37-42
 Mevlevi(ler) 36-37
 Mısır 24, 51, 77,
 Mısır Çarşısı/Piriñ Çarşısı 19
 Mısır hiyeroglifi 58
 Michel (İngiliz Başkonsolos) 82
 Mihal (Köse) Bey 97-98
 Mihal Bey Köprüsü 95, 97-98
 Milano 21
 Milletlerarası Posta şebekesi 72
 Mirkoviç, Georgi, Dr. 65
 Moğollar 47, 55
 Moldova 22, 76-77
 Montpellier (Fransa) 65
 Muhafazakâr Parti 89
 Murad V (Sultan) 60, 69
 Mustafapaşa/Cezri Mustafapaşa (Edirne) 93
 Musul 39, 46, 53, 56, 61, 63-64, 68; Vilayeti 70
 Musurus ailesi 81

Musurus, Kostaki 79, 81
Mut Kasabası 40
Muvakkat Muhtelit Komisyon 19
Müslüman(lar) 61-62, 64, 70-71
Müslümanlık 43

Na

Napolyon [Bonapart] 23-24, 58, 77
Nasreddin Hoca'nın kabri 35
Nelidov, Aleksandr 85
New York Metropoliten Müzesi 44
Nickson (Albay) 58
Nikolaidi (Fotoğrafçı) 96
Nikolaki Bey/Konaki-Bogoridi, bkz. Bogoridi, Nikola
Nil Muharebesi (1798) 77
Ninova 46, 53, 59, 61, 63; Kütüphanesi 58, 63
Niş 30
Norman(lar) 23
Nuh'un gemisi 55, 65

Ob

Obruçev, Nikolay 82
Odrin bkz. Edirne
Okmeydanı 30
Orient Express 60
Orta Afrika 31
Ortaköy 19, 29
Ortodoks(lar) 18-19, 33, 80
Osman Gazi (Bey) 98
Osman'ın kılıcı
Osmanlı 26; devleti 22, 84; dönemi 97; idaresi 21;
imparatorluğu 19, 76; Paris Sefareti 22; payi-
tahtı 29; Posta İdaresi 73; Türkleri 40
Osmanlı Bankası 35, 90
Osmanlıcı 21
Otlukbeli/Panagyurişte 35

Pa

Paris 21, 29, 78, 81, 87, 89, 92
Paris Sefareti 22
Patriklik (1953) 19
Pavel/Pavlos (Musurus Paşa'nın oğlu) 81
Pears, Edwin 73

Pera [Galata] Tekkesi 37
Pera/Beyoğlu 19, 30
Pers(ler) 47, 63
Petersburg 91
Petr Beron Bulgar Lisesi yurdu 96
Philadelphia Üniversitesi 52
Pisa 21
Plevneli(ler) 97
Pomak(lar) 44
Popoviç, Rayno 87
Posta Telgraf Nezareti 32
Prandjev (Tüccar) 35
Prettyman, Wesley 25
Protestan(lar) 23-24, 30, 66
Protestanlık 18, 23, 25
Ptolomaeus (Mısır kralı) 58

Rada Nine, Ralu 18, 87
Ragıp Bey (Mütevelli) 98
Raşid Bey (Türk Komiseri)
Redcliffe, Stratford de 76
Reşid/Rosetta taşı 58
Ricardo, Cavallero 43
Riggs, Dr. E. 18
Robert Kolej/Amerikan Mektebi 17, 26-31, 33, 37-
38, 44, 47, 72, 80, 89
Robert, Christopher 27-28
Rodop Dağları 41
Rodos 24
Roma 55
Roma kilisesi 64
Romalı(lar) 54
Romanlar (Müslüman) 99
Rum misyonu 28
Rum(lar) 33, 35, 44, 76-78, 81, 88-89, 96, 99-100
Rumeli 65
Rumelihasarı 27
Rumluk 81
Rus-Osmanlı Savaşı 58, 73, 84, 86, 97; ateşkesi 94
Rus(lar) 21, 66, 75, 77, 82-83, 85-86, 88-92, 105;
Hariciyesi Asya Departmanı 91

Ra

Ruşçuk/Ruse 23, 93-94

Rusya 19-20, 83, 85, 88-90

Sa

Saffet Paşa (Maarif Vekili) 46

Saint Jean [Hospitaller] Şövalyeleri 23

Sakarya Nehri 33

Sakız Adası 77

Sarambey [Bulgarca Septemvri] 23

Saray külliyesi (Tunca boyunda) 97

Sank Meydan Mahallesi 99

Schuyler, Eugene 75

Scudamore, Frank Ives 72-73

Selanik Bulgar Erkek Lisesi 86

Selçuklu Türkleri 36

Selçuklu(lar) 36, 38

Selimiye Camii (Edirne) 97

Sicilya 23-24

Siçan-Nikolov, Hristodul Kostoviç 18

Silistre 77

Sille (Kasabası) 36

Sina Çölü 66

Sinan (Mimar) 97

Sirkeci İskelesi 19

Sisam 76

Sknavi (Rum banker) 77

Skene, W. H. 49, 68

Slaveykov, İvan 26

Slaveykov, Petko 26

Smith, George 46-53, 57-59, 63-64, 66-69, 72-73

Sofroni (Piskopos) 76-77, 92

Sofya 19, 30, 35, 80, 83, 93-94, 96-98; Sancağı 18; Üniversitesi 96

Sorokin (Rus Başkonsolosu) 88, 91

St. Julian Körfezi 23

Stambolski, Hristo 22, 82

Stoilov, Konstantin 89

Stoyan Mihaylovski, bkz. İlarion Makariopolski

Strecker (Milis [ve Jandarma] Kumandanı, General) 85

Sudanlı milliyetçiler 31

Suriye 42-43, 49-51, 62, 67

Sutso (Moldova Knezi) 77

Süleyman I 24

Sümer(ler) 47, 57

Sünni(ler) 71

Süveyş Kanalı 58, 69

Sveti Sava (Aziz Sava) Rum Mektebi/Akademi 77

Şam Merkez Hastanesi 81

Şarki Rumeli 81-82, 84, 86, 91

Şarki Rumeli Umumi Meclisi 90

Şarki Rumeli Vilayeti 88, 104-105

Şattılarap 53

Şeyh Adı 70

Şıpka 89

Şişli 19

Şumnu 25, 65

tatar ağası 36

Terninin Otel 77

Thomson (Tüccar) 33, 36, 46, 74

Tıpçileştov, Hristo (Tüccar) 21, 29

Turnova 25, 77

Turnova Seymen [Bulgarca Simeonovgrad] 23

Timurlenk 71

Toros Dağları 37, 40, 71

Trakya 28, 75, 96

Trieste 74

Tripoli 62

Tsankov hükümeti (Birinci) 93

Tsankov, Dragan 93

Tsonko (Piskopos Sofroni'nin oğlu) 76

Tuna 30

Tunca 97

Türk(ler) 24, 29, 36, 40-41, 44, 47-48, 53, 58, 62-63, 72-74, 77-82, 85-86, 88-89, 93-96, 98; İmparatorluğu 103

Türkiye 23, 27, 30, 35, 42, 46-47, 71-73, 93, 97-98

Türkleştirilme 44

Türklük 97-98

Ulah(lar) 41

Ulu Cami (Konya) 37

Ta

Ul

Ulusal Arkeoloji Müzesi 96
Umumi Meclis 83, 86, 88-90
Ur 52
Urfa/Edesa 39, 53, 67
Üsküdar 32, 81
Üzeyir/Ezra 61

Va Vakarel-İstanbul hattı 23
Valetta 24
Van 70
Varna 23, 66, 72, 86, 93
Venedik ailesi 44
Vilkoviç, Georgi 81, 84-85
Victoria (Kraliçe) 81
Vidin 19, 93
Viyana 22, 35, 81, 84, 87

Wa Washburn, Dr. 38
Woolley, Leonard 52

Ya Yahudi(ler) 53, 61
Yeni Cami 19
Yeni Zelanda 31
Yezidi(ler) 70
Yıldırım Mahallesi 99
Yosif I 19
Yörük(ler) 40-41, 71
Yunan 89
Yunanistan Krallığı 76
Yunus Köyü 63
Yunus/Yona Peygamber 64

Ze Zennube/Zenobia (Palmira Kraliçesi) 54
Zolotoviç, L. 87

Kocabalkan'ın stratejik bir geçidinde konumlu, Osmanlı dönemindeki özel statüsünden dolayı öteki Bulgar yerleşimlerinden öne çıkan Kotel'de (Kazan) dünyaya gelen Petır Mateev (1850), Malta Adası'ndaki İngiliz Protestan Koleji'nde ve Robert Koleji'de eğitim gördüğü sırada Anglosakson kültürünü derinden özümüyor. Payitahttaki British Post Office'te çalışma hayatına başlıyor. Maceracı ruhunu dizginleyemeyen Bulgar delikanlının yabancı yerler keşfetme hayaliyle adeta yanıp tutuştuğu bir sırada İstanbul'dan atla bütün Anadolu'yu kat ederek Bağdat'a ulaşmayı hedefleyen bir İngiliz asilzade kadına refakat etmesi teklif ediliyor (1875). Badireli seyahatten döner dönmez, bu sefer Hitit, Asur ve Babil medeniyeti uzmanı İngiliz arkeolog Dr. George Smith'e, British Müzesi adına yapacağı arkeolojik kazılarda asistanlık yapması gündeme geliyor. Yerel idare nezdinde kolaylık sağlaması bakımından Peter Mathewson adını benimseyen Bulgar genç, dünyaca ünlü eksantrik arkeologla bütün Yakındoğu coğrafyasını dolaşıyor (1876). Tehlikeli salgın hastalıklar arasında ve ağır karantina şartlarında geçen bu hummalı çalışmadan fevkalade önemli bilimsel sonuçlar elde ediliyor. İstanbul'daki ilk Türk posta-telgraf idaresinde de görev yapan Petır Mateev, daha sonra Şarki Rumeli Valisi Aleko Paşa'nın kançılıyasında hususi kâtipliğe getiriliyor (1879-1884). Bulgaristan Emareti adına Edirne'de ticari temsilcilik görevine tayin ediliyor (1897-1904). Son yıllarında, iki asra yayılan anılarını topluyor.

19. yüzyıl İstanbul'unun Protestan ve Anglosakson ortamında yoğrulan bu sıra dışı Bulgar'ın 93 yıllık çalkantılı ömür serüveninin yansıması niteliğindeki hatıratı, Osmanlı'da yabancı okullar, misyonerlik faaliyetleri, yerleşimleriyle ve yok olmaya yüz tutmuş halklarıyla 1870'lerin Anadolu coğrafyası, Hitit, Asur, Babil ve Sümer medeniyetini kapsayan arkeolojik çalışmalar, posta-telgraf idaresi, imparatorlukta önemli mevkilere yükselen Bulgar asıllı Bogoridi sülalesi, Osmanlı-Bulgar diplomatik ilişkileri, bazı spor dallarının başlangıcı ve birçok başkaca konuda birinci elden eşsiz tanıklık sunuyor.

ANİ VE YAŞAM DİZİSİ

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-202-1

